03

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику

POLITICAL REVIEW

Journal for Political Science, Political Sociology,
Communication Science and Practical Politics

ISSN 1451-4281 UDK 32 Година (XXXIV) XXVI vol. 89 број 3/2026

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW

ISSN 1451-4281
УДК 32
Година (XXXIV) XXVI vol. 89
Број 3/2026

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Часопис за политикологију, политичку социологију, комуникологију и примењену политику
ISSN 1451-4281 УДК 32
Број 3/2026, Година (XXXIV) XXVI, vol. 89, стр. 1-366
Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија", покренут као зборник под називом
„Политичке студије" 1968, обновљен као „Политичке свеске" 1994, као научни часопис излази
од 2002. године

Издавач:
Институт за политичке студије Београд, Добрињска бр. 11
Телефон: 011/3349-204
E-mail: ips@ips.ac.rs, E-mail: pr@ips.ac.rs
www.ips.ac.rs, https://www.ips.ac.rs/casopis.php?id=4

За издавача:
др Миша Стојадиновић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

Главни и одговорни уредник:
др Александра Мировић Јанковић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Заменик главног и одговорног уредника:
др Петар Матић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Редакција:
др Александра Мировић Јанковић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Петар Матић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
проф. др Зоран Милошевић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд
проф. др Јован Базић, редовни професор, Учитељски факултет, Универзитет у Приштини – Косовска Митровица
проф. др Драган Јовашевић, редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Нишу
проф. др Марија Ђорић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд
др Владан Станковић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд
др Мирјана Радојичић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Сања Шуљагић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Сања Стошић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Милена Пешић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Александар Лукић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Мијодраг Радојевић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Јелена Вујановић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Секретари:
др Александра Савић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Валентина Чизмар, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
мср Јован Берић, истраживач–сарадник, Институт за политичке студије, Београд
мср Милош Вулић, истраживач–сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Лектура и коректура:
Ања Маљевић

Савет часописа:
академик Елена Малишева, Руска академија наука
академик Алексиос Панагопулос, Европска академија наука и уметности (EASA, Salzburg), Република Грчка
проф. др Кирил Шевченко, редовни професор, Руски државни универзитет друштвених наука, Минск
проф. др Димитриј Константинович Безњук, редовни професор, Белоруски државни универзитет
проф. др Хајнц Тајсен, редовни професор, Универзитет примењених наука у Келну
проф. др Хакан Јалап, ванредни професор, Омер Халисдемир универзитет, Ниде
др Михаил Лобанов, доцент, Московски државни универзитет Ломоносов, водећи научни сарадник, Економски институт Руске акедемије наука
проф. др Мирољуб Јевтић, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
проф. др Брацо Ковачевић, редовни професор у пензији, Факултет политичких наука, Универзитет у Бања Луци
проф. др Урош Шуваковић, редовни професор, Факултет за образовање учитеља и васпитача, Универзитет у Београду
др Никола Жутић, научни саветник у пензији, Институт за савремену историју, Београд
др Драган Новаковић, научни саветник, Православно богословски факултет, Универзитет у Београду
др Миша Ђурковић, научни саветник, Институт за европске студије, Београд
др Снежана Грк, научни саветник, Институт друштвених наука, Београд
др Маријана Максимовић, виши научни сарадник, Институт друштвених наука, Београд

Слог и штампа:
Комазец, Инђија. Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати билоу целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнете у чланцима лични су ставови њихових аутора и не изражавају мишљење Уредништва нити издавача, као ни установа у којима су аутори запослени.

САДРЖАЈ

ОДБРАНА И БЕЗБЕДНОСТ ПРЕД ИЗАЗОВИМА МОДЕРНИЗАЦИЈЕ

Драган Станар

ВОЈНИЧКЕ ВРЛИНЕ У ЕРИ ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ: ПОСТ-ХЕРОЈСКО РАТОВАЊЕ И АУТОНОМНО ОРУЖЈЕ 13-38

Слађана Ђурчић

САЈБЕР БЕЗБЕДНОСНА КУЛТУРА КАО ФЕНОМЕН РЕФЛЕКСИВНЕ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ У ДРУШТВУ РИЗИКА: ПРИМЕНА КОНЦЕПЦИЈЕ УЛРИХА БЕКА 41-68

Вељко Благојевић

МОГУЋНОСТИ РАЗВОЈА НАЦИОНАЛНОГ МОДЕЛА СТРАТЕШКОГ ОДВРАЋАЊА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ.....71-94

Горан Топаловић, Филип Отовић Вишњић

ФЕМИНИСТИЧКА ИДЕОЛОГИЈА И МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ: УВОЂЕЊЕ РОДНЕ ПЕРСПЕКТИВЕ ПРИЛИКОМ ПОСРЕДОВАЊА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА У РЕШАВАЊУ ОРУЖАНИХ СУКОБА 97-125

ГЕОПОЛИТИКА – АКТЕРИ, УЛОГЕ, ИНСТРУМЕНТИ

Наташа Пајић

КИНА КАО МЕДИЈАТОР НА БЛИСКОМ ИСТОКУ: СЛУЧАЈ САУДИЈСКЕ АРАБИЈЕ И ИРАНА 129-168

Хамза Мохамед Абдала Баит Елмал

МИГРАЦИЈЕ КАО ИНСТРУМЕНТ ГЕОПОЛИТИЧКОГ ПРИТИСКА 171-192

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Александра Савић

ПИТАЊЕ ЈЕЗИКА У КОНСОЦИЈАТИВНИМ ДЕМОКРАТИЈАМА (БЕЛГИЈА, ШВАЈЦАРСКА, БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА).....197-228

Војислав Гавриловић

ПРОБЛЕМ ИДЕОЛОШКИ УСЛОВЉЕНЕ НАУКЕ И ТЕОРИЈА СМЕНЕ ПАРАДИГМИ ТОМАСА КУНА.....231-253

Александар Југовић

ДУАЛНИ АНАЛИТИЧКИ ОКВИР ЗА КЛАСИФИКАЦИЈУ ТЕОРИЈСКИХ ПЕРСПЕКТИВА У СОЦИЈАЛНОЈ ПОЛИТИЦИ.....255-284

Габријела Грујић

ДИГИТАЛНИ КОМУНИКАЦИОНИ АЛАТИ И МУЗИЧКО ОБРАЗОВАЊЕ: УТИЦАЈ РАЗВОЈА ДРУШТВЕНИХ МРЕЖА НА МУЗИЧКУ ПИСМЕНОСТ 287-312

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ И НАУЧНА ПОЛЕМИКА

Дубравка Стајић

ЗАШТО ЈЕ ДОБРО ЧИТАТИ ДЕЛА ТОМЕ ПИКЕТИЈА?.....317-323

Александар В. Корољ

И БЕЛОРУС И СРБИН – АКАДЕМИК ИВАН ЧАРОТА.....325-331

CONTENTS

DEFENCE AND SECURITY FACING THE CHALLENGES OF MODERNIZATION

Dragan Stanar

MARTIAL VIRTUES IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELIGENCE: POST-HEROIC WARFARE AND AUTONOMOUS WEAPONS 13-38

Slađana Ćurčić

CYBERSECURITY CULTURE AS A PHENOMENON OF REFLEXIVE MODERNIZATION IN A RISK SOCIETY: APPLYING ULRICH BECK'S CONCEPTUAL FRAMEWORK 41-68

Veljko Blagojević

POSSIBILITIES FOR DEVELOPING A NATIONAL MODEL OF STRATEGIC DETERRENCE OF THE REPUBLIC OF SERBIA 71-94

Goran Topalović, Filip Otović Višnjić

FEMINIST IDEOLOGY AND INTERNATIONAL RELATIONS: INTRODUCING A GENDER PERSPECTIVE INTO UNITED NATIONS MEDIATION IN THE RESOLUTION OF ARMED CONFLICTS 97-125

GEOPOLITICS – ACTORS, ROLES, INSTRUMENTS

Nataša Pajić

CHINA AS A MEDIATOR IN THE MIDDLE EAST: THE CASE OF SAUDI ARABIA AND IRAN 129-168

Hamza Mohamed Abdalla Bait Elmal

MIGRATION AS AN INSTRUMENT OF GEOPOLITICAL PRESSURE.....171-192

ESSAYS AND STUDIES

Aleksandra Savić

THE LANGUAGE ISSUE IN CONSOCIATIONAL DEMOCRACIES (BELGIUM, SWITZERLAND, AND BOSNIA AND HERZEGOVINA).....197-228

Vojislav Gavrilović

THE PROBLEM OF IDEOLOGICALLY CONDITIONED SCIENCE AND THOMAS KUNH'S THEORY OF PARADIGM SHIFT 231-253

Aleksandar Jugović

A DUAL ANALYTICAL FRAMEWORK FOR CLASSIFYING SOCIAL POLICY THEORIES.....255-284

Gabrijela Grujić

DIGITAL COMMUNICATION TOOLS AND MUSIC EDUCATION: THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA DEVELOPMENT ON MUSICAL LITERACY.....287-312

REVIEWS, BOOK REVIEWS AND SCHOLARLY DEBATE

Dubravka Stajić

WHY IS IT GOOD TO READ THE WORKS OF THOMAS PIKETTY?.....317-323

Aleksandar V. Korolj

A BELARUSIAN AND A SERB – ACADEMICIAN IVAN ČAROTA 325-331

УВОДНИК

Драги читаоци,

Пред вама се налази нова свеска часописа *Политичка ревија*. Као и до сада, и овај, број три за 2026. годину садржи пажљиво одабране, квалитетне радове који су прошли захтевну рецензентску процедуру, а који захватају разнородне теме из различитих области друштвених наука. Број садржи десет научних радова, као и један осврт и један приказ. Тематски, број је подељен на четири целине. У први тематски блок улазе радови који разматрају питања одбране и безбедности у ширем контексту модернизацијских процеса. Другу групу чине радови везани за поље геополитике, то јест они који разматрају улогу појединих актера и инструмената у свету турбулентних и динамичних промена. Трећу целину чине огледи и студије, у коју улазе четири тематски разнолика и веома интересантна рада, од којих сваки има значајан научни и/или друштвени допринос у оквиру датог поља истраживања. На самом крају, налазе се по један осврт и приказ.

Први тематски блок под називом „Одбрана и безбедност пред изазовима модернизације" сачињен је од оригиналних и прегледних научних радова који истражују једну од најактуелнијих сфера у области друштвених наука. У првом раду, Драган Станар разматра улогу вештачке интелигенције у области одбране. Са новом технологијом и њеном све већом улогом у сфери одбране и безбедности, неизбежно долази до промењене улоге људског фактора у њој. Овај процес рапидног технолошког развоја и последичне промене у начину ратовања, аутор симболички назива „постхеројским добом". Објашњава се како на тај начин долази до трансформације и адаптације традиционалног војничког етоса. Слађана Ћурчић у свом раду анализира сајбер-безбедносну културу кроз визуру теорије рефлексивне модернизације немачког социолога Улриха Бека. Указује се на повећане ризике који

прате развој информационих технологија. Ауторка питање сајбер-безбедносне културе измешта у шири социолошки оквир, чиме се имплицира на њен утицај на друштво у целини. Трећи рад у оквиру тема, аутора Вељка Благојевића, истражује могућности развоја модела стратешког одвраћања Републике Србије. И ту се, такође, наглашавају тектонске промене које захтевају иновирани приступ и трансформацију постојећих стратегија повезаних са питањем стратешког одвраћања. Наглашава се интегралистички приступ, који није заснован искључиво на војној, већ и на другим компонентама моћи државе. Према аутору, измењени услови у окружењу и геополитичка сучељавања доминантних глобалних актера захтевају комбиновање бројних елемената који одређују стратешко опредељење наше државе. У раду који затвара тематГоран Топаловић и Филип Отовић Вишњић разматрају питање родне перспективе у посредовању Уједињених нација у решавању оружаних сукоба. Аутори указују на домете и могућности родно осетљивог приступа у посредничким мисијама УН. С друге стране, говори се и о недостацима овакве трансформације и прати се институционални развој родно осетљивог мировног посредовања.

Други тематпод насловом „Геополитика – актери, улоге, инструменти” садржи два рада. У своме раду Наташа Пајић говори о улози Кине као посредника у решавању спорова на Блиском истоку. Реч је о студији случаја у чијем су фокусу преговори између Ирана и Саудијске Арабије. Истражује се спецификум кинеског модела преговарања, који је довео до постизања споразума између две блискоисточне државе 2023. године. Други рад у оквиру тема истражује питање миграција као својеврсног инструменталног облика геополитичког притиска. Аутор Хамза Мохамед Алмала Баит Елмал анализира миграције као инструмент помоћу којег бројни актери настоје да задовоље своје геополитичке интересе. Указује се на то да савремене миграције нису искључиво последица кризних дешавања, већ да, у околностима

асиметрије моћи и опадања међународне солидарности, могу представљати оруђе геополитичког притиска.

У оквиру целине „Огледи и студије", ту је најпре рад Александре Савић, која анализира питање језичких политика у три консоцијативне демократије. Комбиновањем упоредне анализе и парадигме историјског институционализма, истражују се особености консоцијације у Швајцарској, Белгији и Босни и Херцеговини, те указује на посебности језичких политика и питања идентитета у оквиру наведених политичких система. Предмет истраживања Војислава Гавриловића јесте идеолошки условљена наука у светлу теоријских поставки Томаса Куна. Аутор наглашава да је еволуцију науке пратила идеолошка условљеност, те да се у складу са одређеним идеологијама мењала и њена позиција. Тај еволутивни развој, проткан и револуционарним моментима, анализира се кроз концепт смене парадигми наведеног класика постпозитивистичке теорије. Александар Југовић у свом раду уводи један аутентичан, дуални аналитички оквир у класификацију теоријских поставки у сфери социјалне политике. Интерпретирају се бројне теоријске поставке, говори се о њиховој релевантности и могућности имплементације у истраживањима везаним за социјалну политику. Кроз њихово поређење, истражују се њихов потенцијал, домети и ограничења. Габријела Грујић, у оквиру свог рада, анализира утицај друштвених мрежа на музичку писменост. Указује се на нове облике стицања музичких сазнања, кроз краће форме, чиме се отвара простор за креативна тумачења. Са развојем дигиталних алата, савремена музичка настава постаје вид комуникације, испољавања идентитета и ширих друштвених интеракција.

Последња рубрика је традиционално посвећена освртима, приказима и научним полемикама. Дубравка Стајић у своме осврту говори о томе зашто је важно читати Тому Пикетија. Као један од најзначајних економских теоретичара левичарске провинијенције, Пикети је оставио дубок траг

у истраживању узрока и последица друштвене неједнакости. Нова друштвена стратификација и раслојавање условљено глобализацијом налазе се у самом средишту истраживања овог еминентног француског теоретичара. Александар Король приказује научне радове приложене у Зборнику „Живот и дело Ивана Чароте", који је, у издању Института за политичке студије из Београда, објављен на српском и руском језику, а приредила га је Александра Савић. Поред представљања опуса чувеног белоруског научника и слависте, говори се и о улози Ивана Чароте у изградњи белоруско-српских веза.

Надамо се да ће радови објављени у овом броју задовољити укусе и побудити радозналост унутар научне и академске заједнице, али и шире читалачке публике. И ова свеска садржи широк спектар тема које захватају питања институција, вредности и идентитета, јавних политика и политичке теорије, као и нових технологија и савремених комуникационих форми. Тиме се изнова потврђује и наглашава мултидисциплинарни приступ часописа који, поред политикологије, садржи и читав низ прилога из сродних научних дисциплина и области.

У Београду,
21. 9. 2026.

Главни и одговорни уредник
др Александра Мировић Јанковић

Заменик главног и одговорног уредника
др Петар Матић

Политичка ревија

ОДБРАНА И БЕЗБЕДНОСТ ПРЕД ИЗАЗОВИМА МОДЕРНИЗАЦИЈЕ

13

Драган Станар

ВОЈНИЧКЕ ВРЛИНЕ У ЕРИ ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ: ПОСТ-ХЕРОЈСКО РАТОВАЊЕ И АУТОНОМНО ОРУЖЈЕ

41

Слађана Ћурчић

САЈБЕР БЕЗБЕДНОСНА КУЛТУРА КАО ФЕНОМЕН РЕФЛЕКСИВНЕ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ У ДРУШТВУ РИЗИКА: ПРИМЕНА КОНЦЕПЦИЈЕ УЛРИХА БЕКА

71

Вељко Благојевић

МОГУЋНОСТИ РАЗВОЈА НАЦИОНАЛНОГ МОДЕЛА СТРАТЕШКОГ ОДВРАЋАЊА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

97

Горан Топаловић, Филип Отовић Вишњић

ФЕМИНИСТИЧКА ИДЕОЛОГИЈА И МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ: УВОЂЕЊЕ РОДНЕ ПЕРСПЕКТИВЕ ПРИЛИКОМ ПОСРЕДОВАЊА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА У РЕШАВАЊУ ОРУЖАНИХ СУКОБА

УДК 355.01:17:004.8
DOI: 10.5937/pr89-69626
Оригинални научни рад

Политичка ревија
3/2026.
Vol. 89
стр. 13-38

Драган Станар*
Институт за стратегијска истраживања,
Универзитет одбране у Београду

ВОЈНИЧКЕ ВРЛИНЕ У ЕРИ ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ: ПОСТ-ХЕРОЈСКО РАТОВАЊЕ И АУТОНОМНО ОРУЖЈЕ**

Сажетак

Убрзани развој вештачке интелигенције и аутономних оружаних система има потенцијал да темељно преобрази природу ратовања, војне организације и професионалног идентитета војника. Посебно значајну промену представља могућност смањења или потпуног елиминисања ризика по припаднике војске у оружаној борби, чиме се стварају услови за пост-херојско ратовање. Рад анализира утицај такве трансформације на храброст, оданост и част као кључне војничке врлине и конститутивне елементе војног етоса. Полазећи од одређења врлине као атрибута карактера који омогућава морално исправно поступање, разматра се становиште према којем елиминација опасности и непосредног људског учешћа у употреби силе

* Имејл: dragan.stanar@va.mod.gov.rs; ORCID: 0000-0003-0759-5652.
** Чланак је резултат рада на пројекту Војне академије Универзитета одбране у Београду: „Вредносне оријентације и однос према традицији кадета Војне академије", ВА/ДХ/1/24-26.

ограничава могућност испољавања и развијања традиционалних војничких врлина. Иако се прихвата логичка заснованост ових аргумената у погледу њихове инструменталне функције у борби, у раду се заступа теза да се значај војничких врлина не може свести на њихову непосредну употребну вредност. Храброст, оданост и част представљају инхерентне елементе моралног идентитета војника и вредносне природе војске као институције. Ову тезу поткрепљују и резултати истраживања спроведеног међу кадетима Војне академије, који наведене врлине оцењују као виталне за идентитет припадника војне професије. Закључује се да пост-херојско ратовање не подразумева нужно пост-врлинску војску, јер технолошка ефикасност не може заменити морални карактер припадника професије којој је поверен мандат употребе смртоносне силе.

Кључне речи: војничке врлине, храброст, оданост, част, војни етос, пост-херојско ратовање, вештачка интелигенција, аутономно оружје, војна етика

УВОД

Антропологија сугерише да, без обзира на еру, друштвену структуру и устројство, културу, религију, цивилизацију и степен развоја, готово свако људско друштво познато човеку баштини пијетет према ратнику, односно војнику. У неким је друштвима чак идеал војника и борца подигнут на највиши могући ниво у хијерархији друштвених идеала, те су партенони националних хероја у потпуности испуњени управо славним ратницима и војсковођама. Имајући у виду природу „позива" односно активности које подразумева ратништво и војевање као такво, природу која нужно и инхерентно захтева чињење морално крајње осетљивих,

слојевитих и комплексних поступака као што је намерно и организовано, некада чак и масовно, повређивање других људи и одузимање живота, од изузетног је значаја разумети суштину наведеног пијетета према ратнику и војнику који је очигледно заснован на дубокој и трансцендентној моралној изврсности овог „позива". Кључну разлику између убица и насилника са једне, и ратника и војника са друге стране чини оно што данас у војној етици називамо војничким кодексима[1] који детерминишу све атрибуте процеса повређивања и одузимања живота – ко, када, како, коме, и кључно зашто одузима живот у борби. Ови кодекси нису тек пука упутства за употребу силе, већ инвентари атрибута и врлина које условљава дух ратничке заједнице и колективни етос војске који се изграђује на темељима развоја целокупног карактера и личности припадника војске, а не пуке легитимизације одређених поступака. Стога су војничке врлине одувек сачињавале саму градивну материју од којих је саткана морална изврсност ратничког позива и сама природа војске као друштвене институције.

Савремени развој војне технологије, под утицајем аутономних оружја и нарочито вештачке интелигенције као јединственог катализатора развоја сваке димензије војске без историјског преседана, условио је да више значајних аутора доведе у питање релевантност и одрживост традиционалних претпоставки војничке културе, ратничког идентитета и саме онтолошке природе војника, односно смисла војничких врлина на којима ова природа почива. Технологија која омогућава елиминацију ризика по војника у рату, која условљава изузеће војника из процеса одузимања живота у ужем смислу и која потенцијално трансформише феномен борбе и рата у нешто што много више подсећа на одређене

[1] У својој изврсној историјско-компаративној студији Френч демонстрира одређену универзалност утемељења ратничких кодекса кроз преглед различитих цивилизација из различитих ера људске историје (French 2023).

друге феномене и процесе[2] извесно може у једном снажном смислу имати утицаја и на питање војничких врлина које обликују традиционални етос и идентитет припадника војске, а које су свој смисао задобиле у традиционалним облицима борбе и ратовања који су подразумевали непосредан физички контакт са непријатељем и готово континуирану изложеност смртоносној опасности. Чак и до те мере да одређени аутори, као што је Спероу (*Sparrow*), упозоравају на освит новог доба „пост-херојских" војски (Sparrow 2015, 390) у којима ће нова технологија анулирати потребу са било каквим врлинама. Стога је неопходно анализирати место, улогу, функцију и сврсисходност кључних војничких врлина у ери имплементације вештачке интелигенције у свим сферама војних послова, и понудити квалитетну аргументацију њихове даље релевантности за све припаднике војне професије, као и за војску као институцију.

КЉУЧНЕ ВОЈНИЧКЕ ВРЛИНЕ И ВОЈНИ ЕТОС

Као и у сваком покушају смисленог научног објашњења које има претензију на озбиљност, неопходно је поћи од одређења појмова. Упркос релативно честој фреквенцији употребе појма врлина, не само у научном већ и у шире друштвеном дискурсу, он неретко остаје неодређен па и потпуно погрешно разумеван. Наравно, свака дискусија о врлинама нужно полази од „оца" теорије врлина, славног Аристотела, који је своју целокупну етику базирао на претпоставци да је врлина одлика карактера човека да разумно и разборито не иде у крајности већ да остаје „уравнотежен" на

[2] Одређени аутори пореде савремене начине извођења борбених дејстава са ловом на животиње или истребљивањем штеточина, пре него са борбом у традиционалном смислу. Јасна и драстична асиметрија моћи и способности на тај начин утиче не само на *начин* ратовања, већ и на промену природе самог феномена (Münkler 2005, 131; Steinhoff 2013, 207).

самој средини[3]. Ипак, када се ради о савременом, нешто јаснијем, одређењу значења појма врлина, Мекинтајрова дефиниција врлине као „квалитета" карактера или „диспозиције" човека која омогућава исправно и морално поступање у пракси често се наводи као значајна (MacIntyre 2007, 191). Врлина је, дакле, првенствено атрибут карактера човека, део инвентара личности, саставни део његове природе, ћуди и нарави, која га усмерава у поступању. Стога када говоримо о војничким врлинама, ми заправо говоримо о атрибутима карактера, нарави и природе војника, о ономе у личности човека што га чини војником и ратником, а не убицом и насилником, не само током службе или ратовања, већ током целокупног живота. Овде је важно нагласити да се, како многи аутори примећују, у великом броју оружаних снага у свету појам врлина често замењује појмом „вредности", иако се не ради о истој ствари (Schulzke 2016, 189). Управо зато што припадници војне професије интегришу „професионалне", односно војничке врлине у сам лични карактер и сопствени идентитет, војска представља „једну од најснажнијих и најкохезивнијих моралних заједница у модерном друштву" (Fatić 2017, 120) у којем етос као специфични „дух заједнице" (Deakin 2008, 20) прожима не само њихово професионално деловање већ и целокупну диспозицију карактера и личне идентитете. Већ ова чињеница може да усмери ка закључку, о којем ће касније шире бити речи, да војничке врлине немају тек утилитарни и инструментални карактер, већ су заправо инхерентне самој онтолошкој природи војске као институције.

Упркос чињеници да не постоји дефинитиван „списак" војничких врлина, нити било каква врста њихове хијерархије, истраживањем војничких кодекса и базе етоса и креда различитих војних организација, као и историјском

[3] Аристотел сваку врлину (*ἀρετή*) дефинише као средину између две крајности – храброст као средину између кукавичлука и непромишљеног срљања, истинољубивост као средину између хвалисавости и лажне скромности, итд.

анализом најзначајнијих ратничких друштава људске цивилизације, аутори су издвојили три кључне војничке врлине које заузимају централна места у свакој војничкој култури и организацији – храброст, оданост и част (French 2003; Olsthoorn 2011, 44; Mompeyssin 2014, 6; Bouzid et al. 2015, 194; Kaurin 2016, 40). Разлог универзалне присутности наведених врлина у свим војним културама долази из њихове „везаности за природу рата" као феномена (Biggar 2023, 68). Три врлине чине саму суштину војничког етоса и идентитета сваког припадника војне професије. Поред тога што су, према мишљењу више аутора, све остале војничке врлине донекле деривиране из наведене три[4], храброст, оданост и част инхерентно су одређене и конституисане сврхом, средствима и односом војске са остатком друштва – „врлина *храбрости* која произилази из разумевања сврхе војске, врлина *части* коју захтевају и претпостављају средства којима војска испуњава своју сврху и врлина *оданости* коју детерминише сама концентрација физичке моћи у рукама војне професије у односу на остатак друштва" (Stanar 2024, 98).

Чини се готово немогућим дискутовати о војсци и војном позиву без уважавања централне позиције врлине храбрости. Ова врлина носи идентитетску тежину у војном позиву[5], она је најпрепознатљивија и дефинишућа војничка врлина без које нема смислене дискусије у области војне етике (French 2003, 24). Услед своје апстрактности, храброст као таква веома вешто „избегава" сваки покушај да се у потпуности прецизно и тачно дефинише. Ово, наравно не значи да покушаја дефинисања храбрости мањка. Напротив, храброст је инспирисала мислиоце свих векова да покушају да је тачно

[4] Каурин заступа становиште да су све остале војничке врлине, као што су послушност, интегритет, поштење, итд. заправо деривати три кључне војничке врлине (Kaurin 2016, 40).

[5] Војска, према Аристотелу, има неку врсту „монопола" на врлину храбрости у ужем смислу, будући да он сматра да цивили једноставно не могу да искажу ту врлину на начин на који то могу војници у борби (Schulzke 2016, 189)

одреде – од античких мислилаца до савремених теоретичара врлина и психолога. Зато не чуди што у свом капиталном делу Тајна храбрости (*Mystery of Courage*) Милер представља више од стотину различитих историјских дефиниција храбрости, само да би на крају закључио да тај посао ипак мора оставити будућим генерацијама (Miller 2002, 7-10). Као минималну, а за потребе дискусије у контексту војничких врлина крајње погодну, дефиницију храбрости можемо узети ону Сиџвикову која наглашава да храброст не подразумева одсуство страха већ способност да се чини упркос страху – „диспозиција да се суочимо са опасношћу било које врсте без узмицања" (Sidgwick 1907, 353). Присуство кардиналне и смртоносне опасности у борбеним дејствима, уз императив извршења задатка од виталног значаја за нацију и државу, јасно показују значај и важност присуства врлине храбрости код војника[6].

Ништа лакши задатак, чини се, не представља ни прецизно дефинисање врлине оданости, односно лојалности[7]. У мноштву дефиниција, поново ћемо за сврху наше дискусије одабрати једну од најчешће цитираних у сфери војне етике, која је при томе изузетно опортуна за нашу аргументацију. Наиме, Спероу (Sparrow 2013, 90) одређује оданост као „спремност и вољу да се изложимо ризику и жртвујемо зарад онога чему смо одани". Иако војска није једина институција у чијој се инхерентној природи захтева оданост свих припадника, постоје одређене специфичности ове врлине у војној професији. Прва се огледа у постојању више нивоа оданости – оданост саборцу, јединици, институцији, надређеном, професији и традицији, држави, народу, итд. – који у реалним условима могу доћи у конфликт, што може произвести кардиналне последице по целокупну војску (Stanar

[6] Поред физичке опасности која захтева храброст, аутори наводе и нужност постојања „моралне храбрости" код припадника војне професије. Ова врста храбрости не зависи од присуства физичке опасности *per se* пред којом се не узмиче (Stanar 2021a, 34-36).

[7] Између осталог, постоје и аутори који оданост и не сматрају врлином у ужем смислу (Olsthoorn 2011, 91).

2021a, 29-34). Друга се, пак, специфичност огледа у чињеници да је управо врлина оданости, као интегрална врлина војног етоса, једини практични фактор који омогућава исправан и ваљан однос војске са цивилним друштвом и политичком сфером, однос у коме се посве контраинтуитивно „наоружан покорава ономе ко је ненаоружан" (Makijaveli 2005, 63) и то слепо, свесно и по цену крајње жртве.

Коначно врлина части најексплицитније раздваја племениту војну професију од насилништва и неконтролисаног насиља. Војничка част представља својеврсну интернализовану инхибицију припадника војне професије која императивно забрањује нечовечно поступање и кршење *jus in bello* одредаба, те омогућава војницима да из катаклизмичног феномена рата ипак изађу као морално „чисти" и часни људи, некада чак и хероји. На тај начин очувава се заветни однос између војске и друштва које је својим ратницима дало мандат да одузимају животе, али под строго одређеним условима – „само на одређене начине, само у одређеним тренуцима, и само из одређених разлога" (French 2003, 3) – који неретко директно повећавају смртоносни ризик за војнике који часно ратују у односу на оне који зарад смањења ризика по себе прекрше завет дат друштву које бране[8]. Стога је врлина части „нужна као крајња и одсудна брана од поплаве неконтролисаног насиља и зла који увек злослутно прете у рату и есенцијална за исконски ратнички идентитет часних и моралних припадника војне професије" (Stanar 2024, 103).

[8] Кук (Cook 2015, 33) овај однос у којем апелом на ратничку част друштво захтева од ратника да се излажу ризику како не би укаљали образ и националну традицију назива „односом светог поверења" какво нема паралелу у остатку друштва.

ПОСТ-ХЕРОЈСКИ РАТОВИ И ПОСТ-ХЕРОЈСКЕ ВОЈСКЕ

Галопирајући развој технологије који је обележио претходни век имао је драматичан утицај на готово све сфере живота и друштва. Природно, ни војна професија, војна делатности и војска уопште нису остали имуни на кардиналан и коренит утицај развоја технологије. Нове могућности ратовања и развијања софистицираног и разорног наоружања донеле су праве револуције – парадигматске промене у готово свим димензијама војне организације. Поред евидентног тренда развоја разорности савременог наоружања који је такође са собом донео прегршт етичких и моралних изазова[9], тренд редукције и/или елиминације ризика при његовој употреби на површину је избацио питање одрживости војничких врлина и смисла ратничког етоса. Наиме, упркос чињеници да тренд редукције ризика развојем наоружања, које омогућава убијање непријатеља на великим удаљеностима, апсолутно не представља никакву историјску новост већ наставак хиљадугодишње тежње свих људских друштава (Enemark 2014, 3; King 2024, 2). Оно што данас јесте новина јесте могућност потпуне елиминације ризика у борби новим ратним технологијама. Технологије попут наоружаних дронова који омогућавају убијање са радикално редукованим ризиком по оператора на огромним удаљеностима од циља утрле су пут готово „безризичном" ратовању у претходним деценијама, док је имплементација потпуно аутономних оружја на „погон" вештачке интелигенције, која у потпуности елиминишу човека из „петље" (Zirojević 2024, 81-82) а тиме апсолутно елиминишу и ризик и опасност, довела до мењања саме елементарне логику рата као феномена који је историјски

[9] „Неподношљива лакоћа убијања" коју је омогућила савремена ратна технологија и примена савремених научних сазнања у војној сфери произвела је неке од најзначајнијих моралних изазова у војној етици, а тиме и нагласила круцијалну важност ове области примењене етике (Stanar 2021b, 237-250).

подразумевао легитимно убијање бораца на основу постојања међусобне претње по живот[10].

На овај су начин друштва са технолошки најразвијенијим војскама ушле у зрелу фазу такозваних пост-херојских ратова у којима се војни циљеви остварују уз минимизацију, идеално потпуну елиминацију, не само губитака већ и саме опасности по све грађане, укључујући ту по први пут и припаднике војне професије! Посматрајући кроз теоријску призму Мануела Кастелса (*Kastels*), можемо тврдити да су аутономна оружја које „погони" вештачка интелигенција приближила савремена пост-модерна друштва, која захтевају „осмишљавање стратегије која би омогућила да рат остане средство државне политике, али без учешћа народа" (Starčević i Milenković 2023, 3), *idealtypus*-у инстант рата[11], будући да су омогућила не само ратовање без учешћа народа, већ и без учешћа војника у борби! На тај начин употреба вештачке интелигенције у сфери војске неће само „разбити калузевицевско тројство рата, конкретно – да се ратује без народа, без друштва" (2023, 4), већ ће потенцијално радикално променити и саму природу војске омогућивши да се ратује, у најужем смислу речи, и без војника. Заправо, утицај имплементације вештачке интелигенције у војној сфери је толико снажан да експерти предвиђају „војно-технолошки цунами који ће засенити

[10] У безобалном мору изванредних научних чланака и монографија о утицају ратно-технолошких достигнућа на културу, етос и идентитет војске издвајају се две изузетне студије – Шарова књига „Војска без војника" и Чапина књига „Да ли је ратовање на даљину морално" (Šar 2018; Chapa 2022). Оба дела пружају дубинске увиде у наведену проблематику.

[11] Кастелс (Kastels 2022) уводи концепт „инстант рата" као идеала технолошки најсавременијих друштава у којем друштво користи војску за остваривање интереса без потребе да друштво „плаћа" било какву врсту цене за рат који, по правилу, траје изузетно кратко, односно захваљујући ратној технологији „инстант" доводи до наметања воље. Такав рат, дакле, треба да испуни три услова – да ни на који начин не захтева укључивање грађана, да не захтева економско напрезање, и да остаје у границама морално прихватљивог у погледу оправданости и начина ратовања.

све претходне револуције у војним пословима" и који ће променити целокупну сферу војске на много дубљем нивоу него икада пре (Raska and Bitzinger 2023, 2-3; Hunter et al. 2023, 211). Основни разлог није само појава аутономних оружја, већ чињеница да, за разлику од свих остали ранијих технолошких иновација, имплементација вештачке интелигенције у војној сфери има потенцијал да:

> „у потпуности промени војну организацију, структуру, културу и све остале аспекте војске на готово свим нивоима – тактике, оперативе, стратегије и политике; у свим доменима – на копну, мору, ваздуху, у свемиру и у сајбер простору; у сваком пољу – кинетичком ратовању, електронском ратовању, логистици, транспорту, комуникацији, планирању, гађању, обавештајном раду, извиђању, одлучивању, итд.; и у свакој форми рата – „кентаур", „минотаур", „*AI-General*" и „мозаичном" ратовању" (Stanar 2025, 116).

Када се ризик по борца (макар на једној страни) елиминише увођењем аутономних оружја отварају се многа суштинска питања од којих је једно од најинтересантнијих управо питање ратничког идентитета, војничког етоса и „традиционалних војничких врлина" које конституишу карактер ратника (Biggar 2023, 68). Наведена редукција, или чак и потпуна елиминација, ризика по војника чије место у борби заузима аутономно оружје на „погон" вештачке интелигенције[12] навела је велики број значајних истраживача и мислилаца у области војне етике и војних наука уопште да поставе значајна питања о одрживости и

[12] Експерти у области имплементације вештачке интелигенције у војном домену сматрају да смо близу тренутку тзв. сингуларитета у којем ће аутономне машине у потпуности преузети улогу бораца услед немогућности човека да прати темпо одвијања догађаја (Kania 2017, 16).

„употребној вредности" све три кључне војничке врлине – храбрости, оданости и части. Већ у самој дефиницији храбрости понуђеној у претходном поглављу назире се самоевидентан изазов – уколико је за храброст потребно присуство опасности, односно ризика, елиминација ризика логично доводи до немогућности испољавања храбрости. Зато Енемарк (Enemark 2014, 6) наводи да елиминација ризика из процеса убијања у рату доводи у питање „врлину ратника као храброг човека који преузима ризик", јер, како Сперов пише, „уколико нема ризика од физичке повреде или смрти нема ни могућности за испољавање храбрости" (Sparrow 2015, 382). Штавише, уколико се „борбене дужности прерасподеле на машине, војници неће бити у прилици ни да развијају врлину храбрости", не само да је исказују, што доводи до губљења „моралних вештине", односно до процеса који се у литератури назива *moral deskilling* и који поред храбрости онемогућава развијање и оданости (Cappuccio et al. 2022, 31). Као и када се ради о врлини храбрости, и из саме дефиниције оданости јасно се може закључити проблематика – излагање некој врсти ризика је неопходан услов исказивања оданости. Стога аутори као што је Шулзке (Schulzke 2016, 195-196) закључују да одсуство ризика и опасности, које генеришу аутономна оружја, онемогућава тестирање оданости на начин на који се то одвија код војника који су изложени ризику на бојишту.

Коначно, и питање части као војничке врлине отвара се увођењем аутономних оружја у борбу, будући да је смислено упитати да ли је карактер војника који нису изложени ризику, и још важније који директно не употребљавају силу – већ уместо њих то чине аутономне машине који погони вештачка интелигенција – уопште компатибилан са потребом поседовања врлине части у употреби силе. Међутим, такозвана пост-херојска војска која заиста води пост-херојске ратове није нужно и пост-врлинска војска.

ИНСТРУМЕНТАЛНА И ИНХЕРЕНТНА ВРЕДНОСТ ВОЈНИЧКИХ ВРЛИНА

Наведени аргументи којима се доводи у питање значај, одрживост и релевантност кључних војничких врлина у ери пост-херојских војски и пост-херојског ратовања представљају тек врх леденог брега аргументације настале у процесу преиспитивања утицаја имплементације аутономних оружја и вештачке интелигенције војној сфери у претходне две деценије. Када се ради конкретно о аргументацији која се тиче врлина храбрости, оданости и части, може се приметити да је заједничка основа разматрања ове проблематике код свих критичара заправо питање инструменталности врлина у новим условима, тј. (не)могућности њихове употребе у борби. Додатно, утисак је да се ова аргументација заиста не може оспорити. Међутим, питање релевантности кључних војничких врлина које конституишу војни етос и генеришу основу моралне заједнице војне професије није искључиво и нужно везано за њихову употребну вредност у борби – чак и када измењени савремени контекст не захтева практиковање ратничких врлина у борби *per se*, он не умањује њихову инхерентну вредност за војску и војну професију као конститутивних елемената војничког етоса!

Ова се вредност јасно огледа и у процесу само-идентификације припадника војне професије који храброст, оданост и част перципирају као виталне атрибуте у инвентару личних врлина свих војника. У емпиријском истраживању извршеном на Војној академији Универзитета одбране у Београду 2024. године недвосмислено је потврђена ова хипотеза. Наиме, укупно 239 испитаника је употребом инструмента Ликертове скале у распону од један до пет оценило важност поседовања сета врлина за припаднике војне професије. Нимало изненађујуће, највеће просечне аритметичке вредности одговора забележене су управо за три кључне врлине, и то: храброст (M = 4,80; SD = 0,59), оданост

(M = 4,71; SD = 0,66) и част (M = 4,66; SD = 0,77)[13]. Имајући у виду размеру дисперзије одговора, односно ниске вредности стандардних девијација (SD), као и налаз да нема значајних варијација у зависности од релевантних социодемографских карактеристика испитаника (пол, узраст, географско и социјално порекло, итд.) закључак је да се храброст, оданост и част перципирају као конститутивни блокови личности и камени темељци карактера припадника војне професије.

Храброст, оданост и част не треба разматрати искључиво као средства за постизање победе у рату кроз оружана дејства односно физичко учешће у процесу оружане борбе већ и као инхерентни део моралног идентитета припадника војне професије и војске као институције који остаје у потпуности релевантан и суштински чак и у случају да се конкретна војска никада и не нађе у ситуацији оружане борбе. На пример, у случају када војска своју сврху изградње прихватљивог, праведног и трајног мира испуњава кроз средство одвраћања које не подразумева оружану борбу (Stanar 2021c, 40-43); истом логиком, и у случају када се оружана борба врши употребом аутономних оружја којима управља вештачка интелигенција. Уколико би војска као институција ове врлине престала да сматра важним, потребним и релевантним у савременом тренутку, чини се да би она заправо тиме и променила сопствену природу и трансформисала се у потпуно другачију врсту моралног субјекта који би силу користио на другачијим вредносним темељима.У том случају војска би била тек пуки технички и административни инструмент државе, средство за гарантовање безбедности и институција специјализована за употребу смртоносне силе у којој би искључиво ефикасност употребе наведене силе била релевантна. Међутим, природа „делокруга" војске, односно

[13] На скали од један до пет један је означавало „потпуно неслагање", док је пет означавало „потпуно слагање" са наведеним ставом. Аритметичка средина одговора, као мера интензитета изражених ставова (4,80 за храброст, 4,71 за оданост и 4,66 за част), указује на изузетан значај ових врлина.

употребе деструктивне и смртоносне силе у масовним размерама које немају пандана у остатку стварности чине употребу силе изузетно и неизмерно морално деликатном и осетљивом, те је питање каква је вредносно институција која располаже таквом деструктивном моћи питање од апсолутно прворазредног значаја[14]. Да би управљање масовним, понекад катаклизмичним, организованим насиљем било прихватљиво за једно друштво које има претензију да буде цивилизовано, институција којој се поверава тај морално најосетљивији задатак ни у ком случају не може бити морално неутрална. Сходно томе, припадници професије задужене за такву врсту насиља нипошто не могу бити технички изванредни а вредносно неутрални појединци, без обзира на несумњиве тектонске промене које доноси имплементација вештачке интелигенције у аутономне оружане системе.

Друштво има не само интерес већ и одговорност да мандат за употребу такве врсте силе повери искључиво институцији и професији чији етос јасно осликава морални идеал оправдане, смислене и часне употребе смртоносне силе – тај мандат мора бити дат добрим људима са израженим врлинама и моралним карактером, без обзира на то како се технички рат води. А, сам војни етос се из тог разлога никако не може и не сме посматрати кроз инструменталистичку и телеолошку призму која би била неприхватљиво редукционистичка будући да би оно што је унутрашњи критеријум професионалне и моралне изврсности брутално свела на питање инструменталне вредности остваривања пуких циљева који се, очигледно, могу остваривати и ослањањем на аутономна оружја и вештачку интелигенцију у описаним пост-херојским ратовима. Али, чињеница је да војни етос саздан на „херојским" врлинама храбрости, оданости и части чини једну војску једнако и практично способном да

[14] Морална димензија „инструмената" војске, првенствено рата који нужно доноси несагледљиву патњу и разарање, нужно захтева моралну изврсност војне професије (Stanar 2024, 101-104).

победи[15] колико је чини и вредном те победе. Као што Шулзке (Schulzke 2016,) запажа, „није довољно да војници просто чине исправне ствари, они истовремено морају да буду добри". Ера у којој ће борбена дејства све више и више бити поверавана аутономним машинама ни на који начин неће променити ову чињеницу будући да она дефинише војску и припадницима једне морално изузетне професије осигурава припадност изврсној етичкој професионалној заједници.

ЗАКЉУЧАК

Незаустављив процес имплементације вештачке интелигенције и аутономних оружаних система у свим војскама света које имају потенцијал за тај процес представља промену без историјског преседана, која има потенцијал да преобликује све нивое, домене и поља војне делатности. Нарочито значајну последицу ове трансформације, нарочито из перспективе изучавања војне етике, представља могућност радикалног смањења, па чак и потпуног елиминисања ризика по припаднике војне професије у оружаној борби коју ће све више водити машине на „погон" вештачке интелигенције. Увођењем аутономних система којима управља вештачка интелигенција и који могу деловати без непосредног учешћа човека стварају се услови за идеалну верзију пост-херојског ратовање, у којем се војни циљеви остварују без традиционалног излагања војника смртоносној опасности у борби. Уз мноштво других, за војску веома значајних, питања ова промена природе борбе неизбежно отвара и питање даље релевантности војног етоса и кључних војничких врлина на којима је он саздан – храбрости, оданости и части.

[15] Имајући у виду значај моралне компоненте војне моћи у односу на све остале компоненте, можемо тврдити да развијен војни етос једне војске дословно чини исту способном да победи у рату. Војна историја српског народа пружа изузетан доказ за ову тврдњу.

Критика одрживости и релевантности храбрости, оданости и части као кључних војничких врлина у пост-херојским војскама - у којима је редукција ризика по војника досегла историјски тренутак његове потпуне елиминације - веома је добро логички заснована и аргументована. Међутим, целокупна аргументација ове перспективе заснована је искључиво на претпоставци ексклузивно инструменталне вредности војничких врлина у борби, те је са те стране немогућност њиховог испољавања у непосредној борби онај суштински фактор који их чини редундантним у војскама чије ће битке у будућности водити аутономни оружани системи који елиминишу потребу да човек буде укључен у процес убијања у рату. Уколико нема ризика не може бити ни испољавања храброст и оданости, јер ове врлине по својој дефиницији подразумевају поступање упркос постојању опасности. Част се, у војничком смислу, са друге стране не може испољавати у процесу борбеног дејства у коме машина, а не човек, употребљава силу док одлуку о њеној употреби доноси вештачка интелигенција.

Не доводећи у питање заснованост наведене аргументације, ипак се чини јасним да би свођење храбрости, оданости и части на њихову пуку употребну вредност у борби представљало крајње неприхватљиво и, још важније, нетачно редукционистичко поимање улоге и сврхе војничких врлина у изградњи војног етоса, а тиме и неразумевање самог етоса као специфичног духа заједнице. Наиме, војничке врлине, а поготово три кључне наведене, нису тек пука средства за успешно извршавање задатака, остваривање мисије и постизање победе у борби. Напротив, оне су подједнако важне и као атрибути карактера који конституишу вредносни и морални идентитет припадника војне професије, а тиме последично и саму вредносну природу војске као институције. Самим тим, њихова вредност, важност и релевантност није умањена ни када војска своју мисију свакодневне изградње повољног и одрживог мира испуњава кроз инструмент

одвраћања који не подразумева оружану борбу, као ни када је непосредно извођење борбених дејстава препуштено аутономном оружју којим управља вештачка интелигенција. Чињеница да технолошка трансформација начина на који војска ратује не негира нужно инхерентну вредност војничких врлина.

Инхерентна вредност војничких врлина деривира се из саме природе војне професије. Како је војсци од стране друштва поверено управљање планираним насиљем, тј. организованом, деструктивном и смртоносном силом у размерама које апсолутно немају пандана у другим областима друштвеног живота, јасно је да морална осетљивост и специфичност једног таквог јединственог светог „мандата" диктира да војска не може и не сме бити вредносно неутрална институција, тј. да њени припадници не могу бити тек технички оспособљени извршиоци у ланцу употребе силе. Уколико бисмо упали у клопку проглашавања војничке храбрости, оданости и части редундантним и „превазиђеним" услед имплементације аутономних оружја и вештачке интелигенције у борби, ризиковали бисмо преображај целокупне институције војске у пуки техничко-административни инструмент државе за употребу силе, чији би се квалитет *ipso facto* једино мерио и процењивао ефикасношћу убијања и разарања у рату. Међутим, свако друштво има како интерес тако и одговорност да мандат употребе смртоносне силе повери искључиво оној институцији и професији чији етос рефлектује идеал оправдане, смислене и часне употребе силе. Зато такав мандат може бити поверен само припадницима професије који, поред неоспорно важне техничке оспособљености, поседују чврст морални карактер заснован на кључним војничким врлинама. Врлине храбрости, оданости и части остају неопходне управо зато што су оне те које праве разлику између војске као морално изузетне заједнице ратника и пуке институције која организовано употребљава силу искључиво као ефикасно средство остваривања мисије кроз оружану борбу.

Коначно, из наведеног закључујемо да пост-херојско ратовање не подразумева нужно и пост-врлинске војске. И док је извесно тачно да аутономно оружје, којим управља вештачка интелигенција без човека „у петљи" мења начин на који се војничке врлине практично испољавају те ограничава њихову традиционалну инструменталну улогу у непосредној борби, оно не поништава њихов круцијални значај за морални идентитет припадника војне професије, па и за саму онтолошку природу војске. Јединствени етос припадника војне професије заснован на храбрости, оданости и части не чини војску само способном да победи у рату, већ друштво које култивише управо такву војску чини и вредним победе. Чак ни у ери у којој ће аутономна оружја и вештачка интелигенција несумњиво преузимати све већу улогу у борби ефикасност и убојитост једноставно неће бити довољни. Наши ратници ће и даље морати да буду људи изграђеног и изузетног моралног карактера јер су само тако достојни носиоци најосетљивијег могућег мандата који им је поверен у односу „светог поверења" између војске и друштва за које су припадници војне професије спремни како да гину тако и убијају.

РЕФЕРЕНЦЕ

Biggar, N. (2023). An ethic of military uses of artificial intelligence: Sustaining virtue, granting autonomy, and calibrating risk. *Conatus – Journal of Philosophy, 8*(2), 67–76. DOI: 10.12681/cjp.34666

Bouzid, H., Falzon, P. Foutel, F., Ibrahima, M., Le Goaziou, Q., Mve Ongoua, S., N'Gandy, C. (2015). "Towar A European Code of Conduct For Military And Peacekeeping Forces." In Lucas, G. (Ed.) *Routledge Handbook of Military Ethics* (pp. 194-207). Routledge.

Cappuccio, M. L., Galliott, J. C., & Alnajjar, F. S. (2022). "A taste of Armageddon: A virtue ethics perspective on

autonomous weapons and moral injury." *Journal of Military Ethics, 21*(1), 19–38. https://doi.org/10.1080/15027570.2022.2063103

Chapa, J. (2022). *Is Remote Warfare Moral?*. Public Affairs.

Cook, M. L., & Syse, H. (2010). "What should we mean by 'military ethics'?" *Journal of Military Ethics, 9*(2), 119–122.

Cook, P. (2015). "A Profession Like No Other. In Lucas G." (Ed.) *Routledge Handbook of Military Ethics*, (pp. 32-43). Routledge

de Vries, P. (2020). "Virtue ethics in the military: An attempt at completeness." *Journal of Military Ethics, 19*(3), 215–230. https://doi.org/10.1080/15027570.2020.1814048

Deakin, S. (2008). "Education in an Ethos at the Royal Military Academy Sandhurst." In Robinson, P., de Lee, N. and Carric, D. (Eds.), *Ethics Education in the Military* (pp. 15-30). Ashgate.

Enemark, C. (2014). *Armed drones and the ethics of war: Military virtue in a post-heroic age*. Routledge.

Fatić, A. (2017). "Savremena tehnologija ratovanja u svetlu hrišćanskog morala: naoružani dronovi." In Grozdić, B. (Ed.), *Pravoslavlje i rat* (pp. 105-121). MC Odbrana.

French, S. E. (2003). *The code of the warrior: Exploring warrior values past and present*. Rowman & Littlefield.

Hunter, L. Y., Albert, C., Henningan, C., Rutland, J. (2023). "The military application of artificial intelligence technology in the United States, China, and Russia and the implications for global security." *Defence and Security Analysis 39*(2). 207-232. https://doi.org/10.1080/14751798.2023.2210367

Kania, E. B. (2017). *Battlefield Singularity: Artificial Inteligence, Military Revolutions, and China's Future Military Power.* Center for a New American Society.

Kastels, M. (2022). *Sunovrat, kriza liberalne demokratije*. Clio.

Kaurin, P. (2016). *The Warrior, Military Ethics and Contemporary Warfare: Achilles Goes Asymmetrical.* Routledge.

Kaurin, P. M. (2016). *The Warrior, Military Ethics and Contemporary Warfare: Achilles Goes Asymmetrical.* Routledge.

King, A. (2024). "Digital Targeting: Artificial Intelligence, Data, and Military Intelligence." *Journal of Global Security Studies, 9*(2), 1-16. DOI: 10.1093/jogss/ogae009

MacIntyre, A. (2007). *After virtue: A study in moral theory* (3rd ed.). University of Notre Dame Press.

MacIntyre, A. (2015). "Military ethics: A discipline in crisis." In G. R. Lucas Jr. (Ed.), *Routledge handbook of military ethics* (pp. 3–14). Routledge.

Makijaveli, N. (2005). *Vladalac.* Dereta.

Matthews, M. D., Eid, J., Kelly, D., Bailey, J. K. S., & Peterson, C. (2006). "Character strengths and virtues of developing military leaders: An international comparison." *Military Psychology, 18*(Suppl.), S57–S68.

Miller, W. I. (2002). *The Mystery of Courage.* Harward Univeristy Press.

Mompeyssin, P. (2014). "Soldier's code of conduct in different countries around the world." *Journal of Defence Resources Management, 5*(1), 5-10.

Münkler, H. (2005). *The New Wars.* Polity.

Olsthoorn, P. (2011). *Military ethics and virtues: An interdisciplinary approach for the 21st century*. Routledge.

Raska, M., Bitzinger, R. A. (2023). "Introduction: The AI Wave in Defence Innovation." In Raska, M., Bitzinger, R. A. (Eds.), *The AI Wave in Defence Innovation: Assesing Miltiary Artificial Intelligence Strategies, Capabilities, and Trajectories* (pp. 1-11). Routledge. DOI: 10.4324/9781003218326-1.

Šar, P. (2018). *Vojska bez vojnika.* Laguna.

Schkade, I., Sadeghi-Bahmani, D., Lang, U. E., Blais, R. K., Stanga, Z., Ülgür, I. I., Brand, S., & Annen, H. (2024). "Military values, military virtues, and vulnerable narcissism among cadets of the Swiss Armed Forces-Results of a cross-sectional study." *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education, 14*, 2074–2086. DOI: 10.3390/ejihpe14070138

Schulzke, M. (2016). "Rethinking military virtue ethics in an age of unmanned weapons." *Journal of Military Ethics, 15*(3), 187–204. https://doi.org/10.1080/15027570.2016.1257851

Sidgwick, H. (1907). *The Methods of Ethics.* MacMillan and Co.

Sparrow, R. (2013). "War without virtue?" In B. J. Strawser (Ed.), *Killing by remote control: The ethics of an unmanned military* (pp. 84–105). Oxford University Press.

Sparrow, R. (2015). "Drones, courage, and military culture." In G. R. Lucas Jr. (Ed.), *Routledge handbook of military ethics* (pp. 380–394). Routledge.

Stanar, D. (2019). *Pravedan rat: između apologije i obuzdavanja rata.* Dobrotoljublje.

Stanar, D. (2021a). "Martial virtues and whistle-blowing: Loyalty misplaced and courage misunderstood." *Vojenské rozhledy, 30*(2), 026–038. DOI: 10.3849/2336-2995.30.2021.02.026-038

Stanar, D. (2021b). "The Vital Significance of Military Ethics." *Journal of Military Ethics 20*(3-4), 237-250. DOI: 10.1080/15027570.2021.2011913

Stanar, D. (2021c). "Mir kao svrha vojske." *Vojno delo 73*(3), 36-47. DOI: 10.5937/vojdelo2103036S

Stanar, D. (2022). "The loss of innocence in the age of drones: Redefining the notion of innocence in the context of drone warfare." In Koch, B., Schoonhoven, R. (Eds.), *Emerging Military Technologies* (pp. 141–157). Brill Nijhoff. DOI: 10.1163/9789004507951_011

Stanar, D. (2025). "Artificial intelligence in the military domain and military ethics: Key challenges and implications."

Obrana a strategie, 25(1), 113–127. DOI: 10.3849/1802-7199.25.2025.01.113-127

Starčević, S., Milenković, M. (2023). "Instant rat u teoriji umreženog društva." *Vojno delo, 75*(3), 1-12. DOI: 10.5937/vojdelo2303001S

Steinhoff, Uwe. 2013. "Killing Them Safely: Extreme Asymmetry and Its Discontents." In *Killing by Remote Control: The Ethics of an Unmanned Military*, ed. Bradley Jay Strawser, 179–208. Oxford University Press. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199926121.003.0009

Strawser, B. J. (2010). "Moral predators: The duty to employ uninhabited aerial vehicles." *Journal of Military Ethics, 9*(4), 342–368. https://doi.org/10.1080/15027570.2010.536403

Syse, H., & Cook, M. L. (2023). "Robotic virtue, military ethics education, and the need for proper storytellers." *Conatus – Journal of Philosophy, 8*(2), 667–680. https://doi.org/10.12681/cjp.35684

Zirojević, I. (2024). „Upotreba veštačke inteligencije u savremenim oružanim sukobima." *Vojno delo 76*(1), 73-90. DOI: 10.5937/vojdelo2401073Z

Dragan Stanar*
Strategic Research Institute, University of Defence, Belgrade

MARTIAL VIRTUES IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELIGENCE: POST-HEROIC WARFARE AND AUTONOMOUS WEAPONS**

Resume

The accelerating implementation of artificial intelligence and autonomous weapon systems may fundamentally transform warfare and the role of human beings within it. Systems capable of selecting and engaging targets without direct human involvement create the possibility of conducting military operations while radically reducing, or even eliminating, the physical risk traditionally borne by soldiers. This development provides the technological basis for post-heroic warfare, in which military objectives may be achieved without exposing members of technologically advanced armed forces to mortal danger. The paper examines whether courage, loyalty, and honour remain relevant under such conditions. These virtues are understood not merely as desirable forms of conduct, but as qualities of character that shape the moral identity of soldiers and constitute the foundations of the military ethos.

Post-heroic warfare clearly challenges their traditional instrumental role. Courage presupposes fear and

* E-mail: dragan.stanar@va.mod.gov.rs; ORCID: 0000-0003-0759-5652.

** This article is a product of research conducted under the project "Value orientations and relationship with tradition of cadets of the Military Academy", VA/DH/1/24-26 of the Military Academy of the University of Defence in Belgrade.

danger, while loyalty is commonly demonstrated through willingness to accept risk and sacrifice. If autonomous systems replace soldiers in combat, opportunities to express and develop these virtues are reduced. Honour is also affected because machines may become the immediate agents of lethal force, while artificial intelligence increasingly participates in decisions concerning its use. These objections are convincing when military virtues are evaluated solely according to their practical function in direct combat. However, the central argument of the paper is that their value cannot be reduced to battlefield usefulness. Courage, loyalty, and honour also possess intrinsic value as constitutive elements of the moral identity of military personnel and of the ethical character of the armed forces. This position is supported by research conducted at the Military Academy of the University of Defence in Belgrade in 2024. Among 239 respondents, courage received a mean score of 4.80, loyalty 4.71, and honour 4.66 on a five-point Likert scale. The results indicate broad agreement that these virtues remain fundamental attributes of military character.

Their continued importance derives from the distinctive social mandate entrusted to the military. Armed forces are authorised to employ organised and lethal force on a scale unmatched by other institutions. Therefore, the military cannot be value-neutral, nor can its members be merely technically proficient participants in a chain of lethal action. Without courage, loyalty, and honour, the armed forces would risk becoming a purely technical instrument of state power, evaluated only by efficiency. The paper concludes that post-heroic warfare does not necessarily produce post-virtue

armed forces. Artificial intelligence may change how military virtues are expressed, but it cannot abolish their importance for the moral identity of soldiers or the ethical nature of the military profession. Technical competence and lethality remain insufficient without developed moral character.

Keywords: martial virtues, courage, loyalty, honor, military ethos, post-heroic warfare, artificial intelligence, autonomous weapons, military ethics

*** Овај рад је примљен 27. јула 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 31. августа 2026. године.

УДК 316.422:004.056
DOI: 10.5937/pr89-69211
Прегледни рад

Политичка ревија
3/2026.
Vol. 89
стр. 41-68

Слађана Ћурчић*

Институт за европске студије, Београд

САЈБЕР БЕЗБЕДНОСНА КУЛТУРА КАО ФЕНОМЕН РЕФЛЕКСИВНЕ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ У ДРУШТВУ РИЗИКА: ПРИМЕНА КОНЦЕПЦИЈЕ УЛРИХА БЕКА

Сажетак

Рад се бави критичким посматрањем сајбер безбедносне културе кроз теоријску визуру социолога Улриха Бека (*Ulrich Beck*). Конкретно, рад ангажује теорију рефлексивне модернизације и концепт друштва ризика, са циљем објашњења сајбер ризика и сајбер безбедносне културе кроз ширу социолошку перспективу. Тумачењем сајбер ризика у светлу Бекове теоријске перспективе, овом анализом се аргументује поглед на сајбер безбедносну културу као део процеса рефлексивне модернизације, који се одвија у сајбер ризичном друштву, у великој мери детерминисаним технолошким напретком и убрзаним развојем вештачке интелигенције. Закључује се да посматрање сајбер безбедносне културе кроз Беков теоријски оквир не имплицира потпуну експланаторну моћ истог, али допуњује постојеће истраживачке напоре у интердисциплинарном

* Имејл: sladjana.curcic@ies.rs; ORCID: 0000-0001-8276-0983.

сагледавању концепта сајбер безбедносне културе. Наиме, позиционирањем проблематике сајбер безбедности у социолошки оквир, који је широко коришћен и у студијама безбедности, пружен је допринос досадашњим истраживањима сајбер безбедносне културе, која претежно почивају на технички оријентисаним, психолошким и организационим приступима.

Кључне речи: сајбер безбедносна култура, сајбер ризици, друштво ризика, рефлексивна модернизација, Улрих Бек

УВОД

Технолошки напредак и развој вештачке интелигенције, донели су значајне промене на глобалном нивоу и трансформисали свакодневни живот појединца, али и донели низ изазова у дигиталној, односно сајбер сфери. Сајбер безбедност постаје преокупација за државу, организације и појединце, на тај начин да сваки од наведених актера може утицати на сајбер безбедност оног другог, али истовремено може бити и извор претње. Наиме, државни актери могу спроводити сајбер нападе или сајбер шпијунажу према другим актерима из политичких, војних, идеолошких и других разлога. Приватне организације могу искоришћавати рањивости система различитих институција или других организација зарад финансијске или друге користи, док појединци намерно или ненамерно могу такође бити извор претњи по друге актере (Hansen and Nissenbaum 2009; Bishop 2025). Тако ширење домета и могућности у ери дигитализације и вештачке интелигенције, захтева и ширење одговорности сваког од нас за правилну, етичку и безбедну употребу алата који су нам располагању. Другим речима, захтева се виши ниво освешћености о стварним и потенцијалним ризицима и виши степен развијености сајбер безбедносне културе.

Стога, сајбер безбедносна култура постаје један од одговора на ризике које је човек сам произвео унапређујући дигиталну технологију.

Важност људског фактора у сајбер безбедности, па тако и сајбер безбедносној култури, довео је до ангажовања различитих теоријских приступа у разумевању овог феномена, попут социо-техничких и различитих психолошких приступа. Један од могућих, иако нетипичних погледа на проблематику сајбер безбедности, јесте теорија ризичног друштва немачког социолога Улриха Бека (*Ulrich Beck*). Нетипичност се огледа у томе што се сајбер безбедност, иако традиционално фокусирана на заштиту техничке инфраструктуре и осетљивих података, данас суочава са ширењем претњи ван уско схваћене материјалне сфере, укључујући аспекте људске и социјеталне безбедности (Domalewska, Gasztold, and Wrońska 2025). То изискује ширу перспективу која омогућава сагледавање и контекста и образаца дате појаве.

У студијама безбедности Беков теоријски приступ је примењиван у истраживању различитих појава и то, како сумирају поједини аутори, обично на један од три начина: као поткрепљење ставу да живимо у временима појачаних ризика, као основа за аргументацију који противречи Бековим сопственим тврдњама (реч је о приступима који ризик схватају као технологију владања) и најзад, Беков приступ се неретко примењује као потенцијално бољи експланаторни оквир за одређена питања безбедности, као што је нпр. рат, у односу на друге теорије (Selchow 2016). Примена Бекове концепције космополитизованог света показала се корисном и у анализи питања националне безбедности, пруживши перспективу о космополитизованој природи националне безбедности САД, коју обликује међусобно дејство два наизглед искључива аспекта космополитизованог света – „космополитизована реалност" и „традиција националне перспективе" (382).

Поједини аутори такође виде сајбер безбедност као појаву коју је погодније шире сагледавати из перспективе

друштва ризика и рефлексивне модернизације, у односу на традиционално коришћене теорије безбедности у овој области (Kook 2018). С обзиром на ширину Бековог теоријског опуса, аутори указују на постојећа истраживања која се баве важним питањем – да ли се његова теоријска перспектива мора у потпуности применити или је могуће анализирати конкретне феномене у „Бековом духу" или пак, изоловати и користити поједине аспекте његовог богатог рада (Selchow 2016). Овај рад свакако не представља тестирање или потпуну примену Бекове теорије, већ је ближи анализи у духу његове теоријске визуре и сагледавању и тумачењу сајбер безбедносне културе кроз оквир конкретних концепата, као што су друштво ризика и рефлексивна модернизација.

Рад је структурисан на следећи начин: у првом поглављу су приказане основе Бекове теорије рефлексивне модернизације и друштва ризика, уз преглед најчешћих примена Бекове теоријске перспективе у области безбедности; следи поглавље о теоријским приступима области сајбер безбедности, које укључује и схватања сајбер безбедносне културе, прожета тумачењима из угла ризичног друштва. Централно поглавље посвећено је сагледавању сајбер безбедносне културе у савременом ризичном друштву и тумачењу исте као феномена рефлексивне модернизације. У последњем поглављу сумирају се кључни увиди рада и ограничења анализе сајбер безбедносне културе кроз Бекову теоријску перспективу.

ТЕОРИЈА РЕФЛЕКСИВНЕ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ И ДРУШТВО РИЗИКА

Научни рад Улриха Бека је у литератури неретко посматран као комплексан социолошки оквир, који укључује међусобно повезане концепте и теорије, почевши од теорије рефлексивне модернизације (Beck 1992; Beck, Bons, and Lau 2003), друштва ризика (Beck 1992), глобалног друштва ризика (Beck 1999), космополитизма (Beck 2006),

индивидуализације, глобализације (Beck and Beck–Gernsheim 2001) и другог. Поједини аутори његов широк опус тумаче као социолошку теорију о модернизацији и ризику (Kook 2018). Бек објашњава да се теорија рефлексивне модернизације може разложити на три теореме – теорему ризичног друштва, форсиране индивидуализације и теорему вишедимензионалне глобализације, односно космополитизације (Bek 2011). Све три теореме се међусобно оснажују и замишљене су као радикализоване форме динамике модернизације, која, примењена на саму себе на прелазу у 21. век, замењује формулу једноставне модерности (31). Свакако, не би било погрешно закључити да су сви наведени концепти и идеје, као и оне којима се Бек бавио у каснијем раду, међусобно прожети и релевантни за његов целокупан теоријски опус.

Суштински реч је о широком социолошком приступу са значајним референцама и доприносом за област безбедности. Наиме, како уочавају и други аутори, врло опсежан Беков рад о ризичном друштву своју утицајност показује кроз прелажење дисциплинарних граница и прожимање литературе о међународној политици и студијама безбедности, с обзиром на то да адресира теме, као што су еколошке претње, тероризам, нуклеарне катастрофе и друго (Kook 2018). У оквиру Бекове теоријске перспективе, за потребе овог рада издвајају се два уско повезана концепта релевантна за проблематизацију сајбер безбедносне културе: друштво ризика и рефлексивна модернизација.

Бек (Bek 2011) у свом раду истиче да је „теорија светског ризичног друштва друштвено-теоријски појам који има смисла само у контексту теорије рефлексивне модернизације као теорије самотрансформације модерног друштва" (79–80). Дакле, сам концепт ризика је директно повезан са концептом рефлексивне модернизације, будући да су ризици, за разлику од ранијих опасности које су углавном споља индуковане, настали као део процеса модернизације и индустријализације и у том смислу су политички рефлексивни, јер се друштво

суочава са самим собом, односно ненамерним споредним ефектима сопственог напретка и знања, а који временом постају свеприсутни (Beck 1992; Beck, Bons, and Lau 2003). Технолошки напредак поново служи као добар пример, нарочито у контексту развоја вештачке интелигенције, будући да је савременом човеку донео бројне могућности, али и све више ризика, свести о постојећим и потенцијалним ризицима у будућности. Међутим, „рефлексивно" у рефлексивној модернизацији не имплицира повећање свести људи и њиховог овладавања ризицима, већ појачану свест да је овладавање заправо немогуће (Latour 2003, цитирано у: Beck, Bons, and Lau 2003, 3). Сходно томе, логика производње и дистрибуције ризика је оно што карактерише „рефлексивну" или „другу" модернизацију (модернизација индустријског друштва), за разлику од логике производње и дистрибуције богатства, која одликује „прву" или „класичну" модернизацију (модернизација традиције) (Beck 1992). Тако фаза рефлексивне модернизације представља нову фазу у којој напредак може да се претвори у самоуништење и у којој једна врста модернизације подрива и мења другу (Beck, Giddens, and Lash 1994).

Иако су се људи и раније суочавали са различитим ризицима, оно што је *differentia specifica* ризика у рефлексивној модернизацији, јесте парадокс развоја и напретка, који неминовно са собом носи ризике (Drabik 2022). Дакле, реч је о ризицима људског порекла, у односу на раније, најчешће природно изазване, што води и ка промени опште парадигме о ризику од реалистичке ка конструктивистичкој, од стварних ка перципираним ризицима (Sundberg 2024). Бек (Beck 1992) дефинише ризик као „системски начин суочавања са опасностима и несигурностима изазваним и уведеним самом модернизацијом" (21). У том смислу се ризично друштво односи на развој нових ризика, који почиње у другој половини 20. века, као што су питања еколошких криза и смањивања граница државе благостања (Bek 2011).

Међутим, Бек (Beck 1992) напомиње да оно што разликује ризично од индустријског друштва, нису само бављење ризицима, повећани квалитет и обим ризика, већ чињеница да, како се ризици све више научно интерпретирају, губи се њихова латентна природа, а структурни друштвени услови се радикално трансформишу услед рефлексивне модернизације.

Суштина, али и контрадикција ризичног друштва се огледа у томе, да се оно суочава са великим опасностима, које су последица успеха, а не пораза модерног друштва, а на које се не може одговорити у складу са важећим правним, научним и политичким принципима (Bek 2011). Наиме, модернизација, која се најбоље огледа у напретку технологије, осим што представља успех и достигнуће човечанства, истовремено генерише ризике на које више није могуће одговорити на, до сада познат, „традиционалан" начин. Бек (Bek 2011) иде још даље и проширује своју тезу на глобални ниво, односно, говорећи у оквирима светског ризичног друштва, указује на глобализацију ризика и немогућност основних институција модерне државе, науке и економије да им се супротставе и осигурају безбедност грађанима (72–73). Штавише, ови стубови модерне постају, не део решења, већ део проблема који би требало да реше, у чему се и огледа значење појма рефлексивна модернизација (83).

Теорије ризичног друштва и рефлексивне модернизације, примењивали су Бек и други аутори у проучавању разноврсних потенцијалних безбедносних ризика, али и реалних безбедносних претњи са којима се човечанство данас суочава. Међу њима су, како тзв. традиционална питања безбедности, попут нуклеарних катастрофа, тероризма (Bek 2011), рата (Heng 2006), тако и „ нетрадиционална" или невојна, као што су заразне болести (Elbe 2008), еколошке претње, технолошки ризици (Beck 1995, 2011). Сајбер безбедност привлачи пажњу, као једна од области која се такође може посматрати кроз призму теорије ризичног друштва и рефлексивне модернизације. Истраживања у овој области се крећу од

општих разматрања сајбер безбедности на темељима друштва ризика (Deibert and Rohozinski 2010; Kook 2018; Drabik 2022) и сајбер безбедносне културе (Bakić and Alispahić 2021), до изучавања изазова дигитализације савременог друштва (Rizkidarajat et al. 2023; Rughiniș et al. 2024; Sundberg 2024) и повезаности вештачке интелигенције и сајбер ризика (Vulpe et al. 2024) кроз призму теорије ризичног друштва. Приметно је да су оскудна истраживања која директније изучавају сајбер безбедносну културу кроз оквир рефлексивне модернизације, те стога постојећи корпус литературе, који на шири начин повезује сајбер безбедност и друштво ризика, пружа основ за даља истраживања у овом правцу.

САЈБЕР БЕЗБЕДНОСТ И САЈБЕР РИЗИЦИ У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ РИЗИКА

Убрзан технолошки развој представља централну тачку дискусија о сајбер ризицима и сајбер безбедности. Другачије речено, сајбер безбедност оличава тежњу да се савремено друштво заштити од сајбер ризика које је само произвело унапређивањем и усавршавањем технологије. Парадокс који прожима ову тезу, даје довољан подстрек истраживачима студија безбедности, да идеју о управљању тим ризицима путем сајбер безбедносне културе, посматрају у светлу рефлексивне модернизације.

Зачеци сајбер безбедности као поља истраживања у студијама безбедности, везују се за касне седамдесете године 20. века (Dunn–Cavelty 2013), али свакако највећи замах ова област доживљава у ери убрзаног напретка савремених технологија. Иако је сајбер безбедност нераскидиво везана за виртуелни простор, свакако има шири обухват. Тако разнолика одређења појма сајбер безбедности, обједињује схватање да исти укључује и технички, људски, организациони и виртуелни аспект. Сходно томе, све је већи број аутора који имају критичко становиште према уско „технички-оријентисаним" одређењима сајбер безбедности, која фокус

стављају на политике, процедуре, мере, активности, средства и слично, занемарујући комплексност феномена (Craigen, Diakun–Thibault, and Purse 2014). Отуда је очигледно настојање ка пружању свеобухватних приступа, који одражавају вишедимензионалну природу сајбер безбедности и битну чињеницу да у сајбер простору људи могу истовремено бити и референтни објекат (предмет заштите) и извор претње по сајбер безбедност, свесно или несвесно (Hansen and Nissenbaum 2009; Domalewska, Gasztold, and Wrońska 2025). Према једном од таквих свеобухватних становишта, сајбер безбедност представља „заштиту самог сајбер простора, електронских информација, информационо-комуникационих технологија које подржавају сајбер простор и личне, друштвене и националне капацитете корисника сајбер простора, укључујући њихове интересе, било материјалне или нематеријалне, који су рањиви на нападе који потичу из сајбер простора". Сходно томе, циљ сајбер безбедности јесте обезбеђивање свих оних који функционишу у сајбер простору, било да су то појединци, организације, критична национална инфраструктура, друштва или нације (Von Solms and Van Niekerk 2013, 101).

Дакле, еволуцију у погледу дијапазона, врсте и софистицираности сајбер претњи, пратио је и развој у схватању сајбер безбедности. Тако се у литератури истиче да су традиционални ризици попут вируса и малвера усмерених на угрожавање рачунарских система или крађу осетљивих информација, еволуирали у широк спектар претњи глобалног карактера усмерених на људе, попут социјалног инжењеринга и дезинформисања (Lupton 2016; Domalewska, Gasztold, and Wrońska 2025). Читав спектар свих могућих сајбер ризика и претњи, укључујући и њихову класификацију, врло је тешко ограничити, будући да се константно умножавају са ширењем потенцијала савремених технологија. Свакако, неке од најозбиљнијих претњи, укључују сајбер нападе, сајбер криминал и сајбер тероризам, који имају последице по државе,

појединце, организације и критичну инфраструктуру (Luknar and Jovanović 2024). Другим речима, глобални карактер претњи чини рањивим субјекте свих нивоа – од индивидуалног, преко националног до међународног, а узевши у обзир и њихову умреженост, последице се преливају са једног на други ниво. У том светлу, поједини аутори указују на потенцијал сајбер безбедности, као „глобализујуће" политичке рационалности да критички трансформише и поткопа нормативне поретке и институционалне границе карактеристичне за либералне демократије, утемељене у раздвајању између унутрашње и спољне безбедности, између јавне и приватне сфере и између државе и друштва (Haddad and Binder 2019). Подривање или потпуно брисање наведених граница произилази из чињенице да је заправо сајбер простор немогуће јасно ограничити, што се посебно рефлектује на тешкоће у дефинисању сајбер безбедности на националном нивоу, јер је иста нужно детерминисана безбедношћу других актера, односно сајбер безбедношћу на глобалном нивоу (Kook 2018). Са друге стране, сајбер безбедност у, условно речено, националним оквирима, нераскидиво је повезана са индивидуалним нивоом. Наиме, поједине анализе указују и да се у државним стратегијама сајбер безбедности истиче индивидуална одговорност и допринос сваког грађанина унапређењу сајбер безбедности, кроз развој сајбер безбедносне културе, едукацију и освешћеност о ризицима у сајбер простору (Kook 2018; Haddad and Binder 2019).

Сложеност и слојевитост веза и интеракција на релацији људи–технологија, упућује на потребу широког сагледавања области сајбер безбедности, што подразумева интердисциплинарну комуникацију и укључивање и техничко-технолошке, правне, етичке, социјалне и психолошке димензије, као и узимање у обзир и културног контекста када се истражује одређено друштво (Domalewska, Gasztold, and Wrońska 2025; Luknar 2025). Бековим речима (Bek 2011, 28) сведочимо „сукобу ризичних култура", с обзиром да

се глобални ризици различито перципирају у различитим деловима света. Следствено вишедимензионалном карактеру дигиталних ризика, исти су изучавани из различитих теоријских перспектива, као што су дигитална социологија, студије интернета, студије надзора и нових медија и комуникација (Lupton 2016). У светлу напретка дигиталних технологија, Бек (Beck 2013) говори и о глобалним ризицима по дигиталне слободе, који као и други ризици, попут оних у вези са климатским променама, нуклеарном енергијом, финансијама, представљају пратеће ефекте успешне модернизације, која ретроспективно доводи у питање институције које су је управо подстицале. Узевши у обзир и вештачку интелигенцију која у значајној мери детерминише одлике сајбер ризика, као што су глобална и неједнака дистрибуција, комплексност, тешкоће у идентификовању обима и утицаја (Vulpe et al. 2024), може се рећи да наведене одлике кореспондирају обележјима глобалних ризика светског ризичног друштва које истиче Бек (Bek 2011), као што су делокализација, непрорачунљивост последица, ненадокнадивост штете (79).

Концепт сајбер безбедносне културе

Тешкоће у дефинисању сајбер безбедности, повлаче и изазове у одређењу концепта сајбер безбедносне културе. Настојање истраживача ка што комплетнијем сагледавању концепта, неретко резултира ослањањем на традиционалне перспективе организационе културе, попут Шејновог (*Edgar Schein*) модела организационе културе (Reegård, Blackett, and Katta 2019; Adamu 2023), модела информационе безбедносне културе (Adamu 2023), те и социо-психолошких оквира, попут интеграције институционалне теорије и теорије мотивације за заштитом (Andronache 2021), као и Куперовог (*Dominic Cooper*) модела реципрочног детерминизма заснованог на Бандуриној (*Albert Bandura*) социјално-когнитивној теорији (Ćurčić 2024). Такође, све је чешће и комбиновање технички

оријентисаних приступа са организационим и психолошким приступима, попут интеграције дисциплине информационих технологија са индустријском психологијом (Da Veiga 2016), што у потпуности одржава сложену природу феномена сајбер безбедносне културе.

Према једном од сложенијих схватања сајбер безбедносне културе, оквир за процену сајбер безбедносне културе подразумева организациони и индивидуални ниво, који су организовани у димензије, а димензије рашчлањене на домене (Georgiadou et al. 2022). Организациони ниво чини шест димензија: средства, континуитет, приступ и поверење, операције, одбрана и управљање безбедношћу, док индивидуални ниво чине следеће димензије: став, свест, понашање и компетентност (455). Већина дефиниција сајбер безбедносне културе, заправо представља организациону сајбер безбедносну културу, али све више аутора увиђа да је неопходно превазилажење организационог контекста имајући у виду карактер сајбер ризика (Reid and Van Niekerk 2014; Reegård, Blackett, and Katta 2019). Наиме, аутори који су развили модел информационе безбедносне културе на бази Шејновог модела организационе културе, указују да је сајбер безбедносна култура релевантна за шири друштвени контекст и сходно томе нуде перспективу размишљања о сајбер безбедносној култури и њеног разликовања од информационе (Reid and Van Niekerk 2014, 4). Кључна разлика се управо тиче контекста, где је друштвени контекст у којем се негује сајбер безбедносна култура мање контролисан, а активности појединаца мање предвидљиве за разлику од организационог. Друга разлика се односи на компоненте, које би се код сајбер безбедносне културе разликовале од информационе и другачије манифестовале у стварном окружењу, управо због сложенијег контекста (5–6).

Упркос споревима око дефиниције, релевантним за даљи теоријски развој концепта, суштина сајбер безбедносне културе, барем у практичном смислу је очигледна. Наиме,

сајбер безбедносна култура неспорно представља један од видова управљања претходно наведеним сајбер ризицима. Као и безбедносна култура уопште, сајбер безбедносна култура почива на превенцији, свести о стварним и потенцијалним ризицима и претњама, адекватној информисаности и знању о појединим изазовима сајбер безбедности, свести о личној одговорности за заштиту осетљивих података, заштиту система, софтвера и другог. Ниво развијености сајбер безбедносне културе демонстрирамо свакодневно, иако тога најчешће нисмо свесни – кроз електронску комуникацију, најчешће мејл, коришћење различитих софтвера, друштвених мрежа, апликација, попут мобилног банкарства, до осетљивијих питања, као што је активност родитеља на друштвеним мрежама, која укључује децу и самим тим повлачи питање њихове приватности и безбедности у дигиталној сфери. Све наведено изискује одређени ниво свести и културе о постојећим и могућим ризицима, а последње нарочито, јер захтева бригу и одговорност за малолетно лице и његову добробит, те и одређени ниво саморегулације, услед ограничених домета правне регулативе, која евидентно заостаје за убрзаним развојем савремених технологија (Novaković 2025). Дакле, примарно, сајбер безбедносна култура оличава индивидуалну „стратегију" заштите од разноврсних сајбер ризика. Са развојем и усавршавањем система и алата вештачке интелигенције, усложњавају се сајбер ризици, те тако и сајбер безбедносна култура добија нову димензију.

Наглашавање људске улоге, као критичног елемента или чак најслабије карике у сајбер сфери, постаје опште место у теоријским расправама о сајбер безбедности (Von Solms and Van Niekerk 2013; Domalewska, Gasztold, and Wroń**s**ka 2025). Наведено сугерише да је човек интегрална компонента „сајбер екосистема", да има активну, а не пасивну улогу, те да је људско понашање извор потенцијалних рањивости, али и фактор заштите у датом екосистему (Domalewska, Gasztold,

and Wrońska 2025). Активан допринос појединца унапређењу сајбер безбедности, управо се огледа у развијеној сајбер безбедносној култури. Ако се наведено посматра у претходно поменутом, ширем друштвеном контексту, то имплицира едуковане, дигитално писмене и оспособљене грађане, који се понашају одговорно и компетентно у сајбер простору (Haddad and Binder 2019). У том светлу, аспект културе ризика се односи на колективни напор да се негује безбедносна култура коју карактерише заједничка одговорност и проактиван став према сајбер претњама (Domalewska, Gasztold, and Wrońska, 2025). Узевши у обзир потребу за интердисциплинираним приступом у суочавању са сајбер ризицима и очигледан значај социолошке и психолошке перспективе, посматрање сајбер безбедносне културе кроз призму ризичног друштва, представља само један од углова који осветљава дати феномен.

САЈБЕР БЕЗБЕДНОСНА КУЛТУРА КАО ФЕНОМЕН РЕФЛЕКСИВНЕ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ

Сајбер безбедносна култура, као што је већ истакнуто, превасходно одражава превентивни приступ у суочавању са сајбер ризицима. Превенција, а не реакција, представља и генералан заокрет у размишљању у студијама безбедности, посебно у постхладноратовском периоду суочавања са разноврсним, многобројним, квалитативно другачијим ризицима (Williams 2008). У светлу неизвесности глобалних ризика, Бек (Bek 2011) такође указује на вредносну хијерархију форми политичког деловања, где приоритет има проактивна политика у односу на реактивну. Поједини аутори, истичући инхерентно другачију природу сајбер безбедности, указују да концепт ризичног друштва пружа увиде о тој природи и њеној специфичности, који се могу чинити неухватљивим из угла традиционалних приступа безбедности (Kook 2018). Наведено се аргументује кроз примену концепта ризичног друштва у анализи начина на који политички лидери разумеју и концептуализују сајбер ризике и начина на који то утиче

на одлучивање и креирање стратегија у области сајбер безбедности (5).

Питање могућности управљања тзв. нетрадиционалним безбедносним ризицима, посебно долази до изражаја у сфери сајбер безбедности, која постаје комплекснија са напретком технологије. Сама тежња ка управљању ризицима, кроз сајбер безбедносну културу, одраз је свести човечанства о пратећим негативним ефектима модернизације, односно одраз је способности људи да промишљају о нуспојавама успеха модернизације (Beck 1992). Наиме, дигитализација и савремене технологије представљају решење одређених проблема у индустријском друштву, док истовремено стварају нове ризике као што су изазови сајбер безбедности, неодговорна употреба вештачке интелигенције, дигитални јаз и друго (Sundberg 2024). Тиме се поткрепљује теза да човечанство ствара нове параметре ризика кроз напредак, а сајбер ризици дефинитивно представљају нове параметре ризика у касној модерности, чинећи рањивим и велике информационе системе и појединца који свакодневно користи уређаје савремене технологије (Drabik 2022). Са друге стране, критика научног и технолошког прогреса, све присутнија у ери вештачке интелигенције и њој својствених ризика, према Беку (Beck 1992) није у супротности са модерношћу, већ је израз рефлексивне модернизације изван оквира индустријског друштва. У контексту сајбер ризика, може се рећи да је више реч о критици начина употребе савремених технологија, не и о противљењу модернизацији и напретку као таквим.

Водећи се Бековом (Bek 2011) тезом да је модерно друштво постало ризично друштво, јер је све јаче ангажовано у дебатама о самогенеришућим ризицима у покушају да их савлада и спречи (77) и у којем технологија има кључну улогу (Beck 1995), садашњи моменат развоја технологије, који је значајно одмакао од периода о којем Бек пише, пружа додатно упориште за тумачење сајбер безбедности у „Бековом кључу". Узевши у обзир и аргументацију да је

сајбер безбедност рефлексивне природе – јер је друштво свесно ризика које продукује константним унапређењем технологије, да антиципира ризике, предузима мере да се заштити од истих, али да се ризици не могу елиминисати, већ се могу само донекле контролисати (Kook 2018) – произилази да у таквој поставци, сајбер безбедносна култура представља део менаџмента сајбер ризицима. Будући да то не подразумева само капацитете појединца као такве, већ и знање како користити технолошке алате у сврху препознавања и заштите од ризика, поједини аутори иду и корак даље тврдећи да се у дигиталном ризичном друштву, технологија користи за решавање проблема изазваних самом технологијом (Sundberg 2024). Примери се могу наћи у свакодневном животу, попут софтвера за заштиту од потенцијалних сајбер напада или апликација за препознавање садржаја генерисаних вештачком интелигенцијом. Управо у ризицима повезаним са употребом вештачке интелигенције, неки истраживачи виде рефлексиван приступ управљању ризицима, који се огледа у идентификовању и отклањању рањивости у системима и алатима вештачке интелигенције, попут циклуса развоја, примене и процене утицаја *ChatGPT* алата и њему сличних (Vulpe et al. 2024). Полазећи од претпоставке да ће сајбер ризици наставити да се умножавају, услед континуираног и неповратног процеса напретка технологије и дигитализације (Kook 2018), аутори оцењују да ће последично еволуирати и методе и начини одговора на сајбер ризике (Rughiniș et al. 2024).

Са динамиком технолошког напретка и сајбер безбедносна култура ће добијати нове обрисе, захтевати нова прилагођавања на индивидуалном и ширем, друштвеном нивоу. Тако сајбер безбедносна култура представља један од могућих одговора на проблем са којим се суочава ризично друштво: како се ризици, систематски произведени процесом модернизације могу спречити, минимизирати и ограничити, тако да не ометају процес модернизације, нити

прелазе границе онога што је подношљиво у еколошком, медицинском, психолошком и социјалном смислу (Beck 1992, 19). Будући да Бек говори о контекстуално одређеним границама подношљивости, не и о конкретним „категоријама" подношљивих ризика, тако и сајбер безбедносна култура представља један од начина управљања сајбер ризицима, чија „граница подношљивости" није унапред јасно дефинисана, већ је такође детерминисана контекстом, могућим последицама, дометима савремене технологије и другим факторима. Другим речима, безбедносна култура се може посматрати као феномен рефлексивне модернизације, односно као пракса, механизам и стратегија коју континуирано треба унапређивати и прилагођавати динамичном сајбер окружењу. Друштво сајбер ризика у овом контексту, представља друштво суочено са ризицима које доносе аутоматизација и нове технологије, као ненамерним последицама модернизације. Развојем сајбер безбедносне културе на индивидуалном и колективном нивоу, спречавају се потенцијално већи ризици, који могу имати озбиљне последице по национални и међународни ниво. На пример, услед растуће међузависности у сајбер сфери, мањи проблем дигиталне безбедности у објектима критичне инфраструктуре, попут нуклеарне електране, може да изазове озбиљне проблеме нуклеарне безбедности, који се даље могу прелити на шири енергетски сектор, проузрокујући потом застој у снабдевању електричном енергијом, у транспорту, комуникацијама, па и друштвене немире (Haddad and Binder 2019).

Наведени пример представља такву врсту опасности, за коју Бек тврди да, ако би се реализовала, касније деловање би било практично немогуће. Стога, он истиче да центар свести о ризику лежи у будућности, не у садашњости, јер пројекције потенцијалне будућности обликују превентивне акције у садашњости (Beck 1992, 34). Према Бековом схватању (Bek 2011), независно од тога да ли живимо у свету који је „објективно" безбеднији од свих претходних, антиципација

такве катастрофе у сајбер сфери, обавезује на превентивно деловање. То последично повлачи стално бављење друштва сајбер ризицима, њихово стално предвиђање, у тежњи да се буде корак испред ризика, да се буде у приправности у случају да се ти ризици реализују.

Суочавање са таквом неизвесношћу постаје део свакодневице на индивидуалном, а нарочито на организационом нивоу у друштву сајбер ризика. Наиме, организације подстичу сталну едукацију, тренинг и усавршавање вештина запослених у области сајбер безбедности, чиме се обликују њихови ставови и понашање и тиме унапређује сајбер безбедносна култура (Lie, Utomo, and Winarno 2021). Тако се запослени обучавају да препознају потенцијалне сајбер ризике и благовремено реагују, те тако у друштву ризика, према Беку (Bek 2011) опажање објективних ризика у великој мери постаје ствар субјективне перцепције, расуђивања и разумевања (28). Са друге стране, виши ниво освешћености о потенцијалним сајбер ризицима и јачање капацитета за реаговање на исте, може створити осећај самоуверености, што одражава амбивалентну и динамичну интеракцију између стварних и перципираних ризика (Rughiniș et al. 2024). Додатни парадокс уноси вештачка интелигенција као неизоставна компонента сајбер ризика, будући да одбрана од таквих ризика и претњи, захтева алате и системе такође базиране на вештачкој интелигенцији (Vlada Republike Srbije 2025). У целини, сајбер безбедносна култура одражава много већу одговорност појединца, с обзиром да држава, као традиционални провајдер безбедности, у друштву ризика не може да осигура безбедност грађана (Bek 2011), а нарочито сајбер безбедност у околностима убрзаног технолошког развоја, дифузних, бројних и софистицираних сајбер ризика.

ЗАКЉУЧАК

Анализа сајбер безбедносне културе, теоријски утемељена у концепту друштва ризика и рефлексивне модернизације, имала је за циљ да пружи један од могућих погледа на овај савремени изазов, нарочито у ери вештачке интелигенције. Сајбер безбедносна култура, централни концепт овог рада, посматрана је као феномен рефлексивне модернизације, односно као превентивна пракса, стратегија и одраз свести људи о самопроизведеним ризицима у сајбер ризичном друштву. Ненамерни, споредни ефекти модернизације који је требало да буду ужи по обиму, латентни, временом су постали глобални и добили централни значај у друштвеним и политичким дебатама, а последице техничке револуције којој сведочимо, управо су један од најзначајнијих споредних ефеката модернизације (Beck 1992; Beck, Bonss, and Lau 2003). Сајбер ризици су очигледан пратећи ефекат савременог дигиталног доба, те тиме и предмет научних истраживања, важно питање у организацијама, високој политици и свакодневном животу. Значај за сваки ниво анализе, одражава поменуто преливање сајбер претњи, односно илуструје како дискурс о сајбер безбедности фигурира између индивидуалне и колективне безбедности, између јавних власти и приватних институција и између економске и политичко-војне безбедности (Hansen and Nissenbaum 2009).

С обзиром на већ поменуту ширину и макро ниво Бековог теоријског приступа, овај рад свакако не претендује да исти представи као комплетан експланаторни оквир за питање сајбер ризика и сајбер безбедносне културе, већ као оквир који нуди одређене елементе и концепте који помажу у критичком сагледавању испитиваног феномена. Шира социолошка перспектива сајбер безбедносне културе, свакако допуњује постојеће приступе, претежно психолошки, организационо-технички оријентисане. Додатно, ограничење

ове анализе огледа се и у немогућности да обухвати и прикаже све премисе теорије рефлексивне модернизације које поткрепљују идеју о сајбер безбедносној култури, као феномену тог процеса, већ скицира само кључне тезе, те овај рад треба схватити и као потенцијално отварање простора за даље анализе у овом правцу.

Постоје и одређене критике Бековог рада, од којих једна лежи управо у ширини његове теоријске перспективе, која је истовремено истицана и као позитиван аспект. Наиме, поједини аутори Беков теоријски приступ виде као нејасан, што такође отвара могућност широке интерпретације, али и манипулације (Kook 2018). Други истраживачи, такође, уочавају провизорност у Бековом раду која се тиче недоследне терминологије и преплитања појмова, али која је инхерентна целокупном његовом приступу. Међутим, како се истиче, та провизорност не значи нужно недостатак, већ одражава амбивалентност света који он описује, те тако истраживања инспирисана Бековим радом, такође садрже елементе те провизорности (Selchow, 2016). Сам Бек у једном од радова (Beck 1992) указује да се његова анализа не одвија у складу са емпиријским друштвеним истраживањима, већ тежи да сагледа обрисе будућности која тек почиње да се обликује (друштво ризика), у односу на још увек доминантну прошлост (индустријско друштво), те је његова теорија пројективна, али без чврсте методолошке потпоре. Стога, ако се прихвати да се провизорност Бековог приступа рефлектује и на овај рад, то није само због теоријског полазишта, већ и природе сајбер безбедности, која представља динамично поље континуираних промена, те док садашњи моменат у којем се налазимо већ делује довољно комплексан, пројекција будућности је неухватљива. Због тога „дијагноза" садашњег тренутка у домену сајбер безбедности, подсећа на Бекову оцену да смо „истовремено и субјекти и објекти" (Beck 1992, 9), односно сведоци времена убрзане аутоматизације и дигитализације рада и живота, који смо произвели и чије

ефекте доживљавамо свакодневно. Као што истичу поједини аутори, свакодневним безбедносним активностима појединци утичу на сајбер безбедност на ширем нивоу (Hansen and Nissenbaum 2009), те стога сајбер безбедносна култура остаје релевантна тема научних истраживања и пракса коју свакодневно треба унапређивати, сходно променама у сајбер сфери.

РЕФЕРЕНЦЕ

Adamu, Meseret Assefa. 2023. "Conceptualizing and Learning to Foster Cybersecurity Culture: A Literature Review". In *The 15th Mediterranean Conference on Information Systems (MCIS) Proceedings*, Madrid, 2023. https://aisel.aisnet.org/mcis2023/16/.

Andronache, Alina. 2021. "Increasing Security Awareness through Lenses of Cybersecurity Culture". *Journal of Information Systems and Operations Management* 15 (1): 7–22.

Bakić, Sarina, and Bakir Alispahić. 2021. "Phenomenology of Cyber Security Culture in the Context of Risk Society." *SunText Review of Arts and Social Sciences* 2 (1): 1–4. DOI: 10.51737/2766-4600.2021.01.

Beck, Ulrich, and Elisabeth Beck-Gernsheim. 2001. *Individualization: Institutionalized individualism and its social and political consequences.* London: SAGE Publications.

Beck, Ulrich, Anthony Giddens, and Scott Lash. 1994. *Reflexive modernization: Politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Stanford: Stanford University Press.

Beck, Ulrich, Wolfgang Bonss, and Christoph Lau. 2003. "The Theory of Reflexive Modernization: Problematic, Hypotheses and Research Programme". *Theory, Culture & Society* 20 (2): 1–33. DOI: 10.1177/0263276403020002001.

Beck, Ulrich. 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.

Beck, Ulrich. 1995. *Ecological Politics in an Age of Risk.* (Translated by Amos Weisz). Cambridge: Polity Press.

Beck, Ulrich. 1999. *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press.

Beck, Ulrich. 2006. *The Cosmopolitan Vision.* Cambridge: Polity Press.

Beck, Ulrich. 2013. "The digital freedom risk: to fragile an acknowledgement". *OpenDemocracy*. August 30, 2013. https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/ulrichbeck/digital-freedom-risk-too-fragile-acknowledgment.

Bek, Ulrih. 2011. *Svetsko rizično društvo. U potrazi za izgubljenom sigurnošću*. (Prevod sa originalnog izdanja na nemačkom iz 2007). Novi Sad: Akademska knjiga.

Bishop, Gulsebnem. 2025. *Cybersecurity culture*. Abingdon, Boca Raton: CRC Press (Taylor & Francis Group).

Craigen, Dan, Nadia Diakun-Thibault, and Randy Purse. 2014. "Defining Cybersecurity". *Technology Innovation Management Review* 4 (10): 13–21. DOI: 10.22215/timreview/835.

Ćurčić, Slađana. 2024. "Cybersecurity Culture from the Perspective of Social Cognitive Theory: Examining the Relevance of the Reciprocal Determinism Model". In *Navigating the Digital Age: An In-Depth Exploration into the Intersection of Modern Technologies and Societal Transformation,* eds. Ljubiša Bojić, Simona Žikić, Jörg Matthes and Damian Trilling, 377–406. Belgrade: Institute for Philosophy and Social Theory, University of Belgrade, University of Vienna, Department of Communication. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14204694.

Da Veiga, Adéle. 2016. "A Cybersecurity Culture Research Philosophy and Approach to Develop a Valid and Reliable Measuring Instrument". In *2016 SAI Computing Conference (SAI)*:1006–1015. DOI:10.1109/SAI.2016.7556102.

Deibert, Ronald J., and Rafal Rohozinski. 2010. "Risking Security: Policies and Paradoxes of Cyberspace Security". *International Political Sociology* 4 (1): 15–32. DOI: 10.1111/j.1749-5687.2009.00088.x.

Domalewska, Dorota, Aleksandra Gasztold, and Agnieszka Wrońska. 2025. *Humans in the Cyber Loop: Perspectives on Social Cybersecurity*. Leiden: Brill. DOI: 10.1163/9789004549906.

Drabik, Krzysztof. 2022. "Cyberspace in a Risk Society". *Cybersecurity and Law* 7 (1): 17–26. DOI: 10.35467/cal/151808.

Dunn–Cavelty, Myriam. 2013. "Cyber-security". In *Contemporary Security Studies*, ed. Alan Collins. 362–378. Oxford: Oxford University Press.

Elbe, Stefan. 2008. "Risking Lives: AIDS, Security and Three Concepts of Risk". *Security Dialogue* 39 (2–3): 177–198. DOI: 10.1177/096701060808877.

Georgiadou, Anna, Spiros Mouzakitis, Kanaris Bounas, and Dimitris Askounis. 2022. "A cyber-security culture framework for assessing organization readiness". *Journal of Computer Information Systems* 62 (3): 452–462. DOI: 10.1080/08874417.2020.1845583.

Haddad, Christian, and Clemens Binder. 2019. "Governing through Cybersecurity: National Policy Strategies, Globalized (In-) Security and Sociotechnical Visions of the Digital Society". *Österreichische Zeitschrift für Soziologie* 44 (suppl. 1): 115–134. DOI: 10.1007/s11614-019-00350-7.

Hansen, Lene, and Helen Nissenbaum. 2009. "Digital Disaster, Cyber Security, and the Copenhagen School". *International Studies Quarterly* 53 (4): 1155–1175. DOI: 10.1111/j.1468-2478.2009.00572.x.

Heng, Yee-Kuang. 2006. "The 'Transformation of War' Debate: Through the Looking Glass of Ulrich Beck's World Risk Society". *International Relations* 20 (1): 69–91. DOI: 10.1177/0047117806060929.

Kook, Lauren. 2018. "Cyber Security and Risk Society: Estonian Discourse on Cyber Risk and Security Strategy". Master thesis. University of Tartu, Estonia: Faculty of Social Sciences.

Lie, Laksana Budiwiyono, Prio Utomo, and P. M. Winarno. 2021. "Investigating the Impact of Cybersecurity Culture on Employees' Cybersecurity Protection Behaviours: A Conceptual Paper". *Conference Series* 3 (2): 295–305. DOI: 10.34306/conferenceseries.v3i2.598.

Luknar, Ivana. 2025. *Socio-political effects of technology*. Belgrade: Institute for Political Studies.

Luknar, Ivana, and Filip Jovanović. 2024. "Various types of cyber threats". *Srpska politička misao* 83 (1): 161–177. DOI: 10.5937/spm83-46059.

Lupton, Deborah. 2016. "Digital Risk Society". In *The Routledge Handbook of Risk Studies*, eds. Adam Burgess, Alberto Alemanno and Jens Zinn. 301–309. London: Routledge.

Novaković, Uroš. 2025. „Pravna regulacija prikazivanja dece na internetu i društvenim mrežama od strane roditelja–teorijski i praktični aspekt". *Politička revija* 85 (3): 45–61. DOI: 10.5937/pr85-60418.

Reegård, Kine, Claire Blackett, and Vikash Katta. 2019. "The Concept of Cybersecurity Culture". In *The 29th European Safety and Reliability Conference (ESREL 2019)*: 4036–4043. DOI: 10.3850/978-981-11-2724-3_0761-cd.

Reid, Rayne, and Johan Van Niekerk. 2014. "From Information Security to Cyber Security Cultures". In *13th Conference on Information Security for South Africa (ISSA 2014)*: 1–7. Johannesburg: IEEE. DOI: 10.1109/ISSA.2014.6950492.

Rizkidarajat, Wiman, Isna Hanny Puspaningtyas, Nethania Romauli, and Aulia Putri Maharani. 2023. "Contextualization of Risk Society in the Reality of Digital Work in Purwokerto, Central Java, Indonesia". *Revista Nuestramerica* 12 (22): 1–22. DOI: 10.5281/zenodo.10627713.

Rughiniș, Răzvan, Emanuela Bran, Ana Rodica Stăiculescu, and Alexandru Radovici. 2024. "From Cybercrime to Digital Balance: How Human Development Shapes Digital Risk Cultures". *Information* 15 (1): 1–17. DOI: 10.3390/info15010050.

Selchow, Sabine. 2016. "The Paths Not (Yet) Taken: Ulrich Beck, the 'Cosmopolitized World' and Security Studies". *Security Dialogue* 47(5): 369–385. DOI: 10.1177/0967010616647859.

Sundberg, Leif. 2024. "Towards the Digital Risk Society: A Review". *Human Affairs* 34 (1): 151–164. DOI: 10.1515/humaff-2023-0057.

Vlada Republike Srbije. 2025. *Strategija razvoja veštačke inteligencije u Republici Srbiji za period 2025–2030. godine.* Beograd: Vlada Republike Srbije.

Von Solms, Rossouw, and Johan Van Niekerk. 2013. "From Information Security to Cyber Security". *Computers & Security* 38 (7): 97–102. DOI: 10.1016/j.cose.2013.04.004.

Vulpe, Simona-Nicoleta, Răzvan Rughiniș, Dinu Țurcanu, and Daniel Rosner. 2024. "AI and Cybersecurity: A Risk Society Perspective". *Frontiers in Computer Science* 6 (2024): 1–11. DOI: 10.3389/fcomp.2024.1462250.

Williams, Michael J. 2008. "(In)Security Studies, Reflexive Modernization and the Risk Society". *Cooperation and Conflict* 43 (1): 57–79. DOI: 10.1177/0010836707086737.

Slađana Ćurčić*
Institute of European Studies, Belgrade

CYBERSECURITY CULTURE AS A PHENOMENON OF REFLEXIVE MODERNIZATION IN A RISK SOCIETY: APPLYING ULRICH BECK'S CONCEPTUAL FRAMEWORK

Resume

The paper critically examines cybersecurity culture through the theoretical lens of sociologist Ulrich Beck. Specifically, it engages the theory of reflexive modernization and the concept of the risk society in order to explain cyber risks and cybersecurity culture from a broader sociological perspective. Drawing on relevant academic literature and interpreting cybersecurity issues in light of Beck's theoretical framework, the analysis offers the argument that cybersecurity culture can be understood as a component of the reflexive modernization process, unfolding within the context of a cyber risk society. The risk society in which we live today, alongside numerous other security risks, is to a significant extent characterized by risks arising from technological advancement and the accelerated development of artificial intelligence (AI). Efforts to manage these risks through cybersecurity culture reflect a growing societal awareness of the accompanying adverse effects of modernization. The projection of the future, reflected in the anticipation of catastrophic scenarios in the cyber domain, which requires constant

* E-mail: sladjana.curcic@ies.rs; ORCID: 0000-0001-8276-0983.

preparedness and a proactive approach, is Beck's spirit of reflection, which the cybersecurity culture concept fits well with. The ambivalence inherent in the development of artificial intelligence is inevitably embedded in the nature of cyber risks. Specifically, the simultaneous opportunities and challenges that the advancement of artificial intelligence introduces to the cyber domain generate an intrinsic tension between catastrophe and utopia as competing visions of the future of cybersecurity (Hansen and Nissenbaum 2009). As digital technologies continue to advance, the spectrum of threats will expand, necessitating the continuous adaptation of cybersecurity culture. However, despite the expectation that defense mechanisms against cyber threats will increasingly rely on artificial intelligence, the human factor remains indispensable, as effective cybersecurity ultimately depends on individuals' awareness of the need for protection and their ability to implement appropriate protective strategies, whether AI-based or otherwise. The paper concludes that examining cybersecurity culture through Beck's theoretical framework does not imply its complete explanatory power; it complements existing research efforts aimed at an interdisciplinary understanding of the concept of cybersecurity culture. By positioning the issue of cybersecurity within a primarily sociological framework, widely employed in security studies, this approach contributes to the existing body of research on cybersecurity culture, which has predominantly relied on technically oriented, psychological, and organizational perspectives. Although Beck's theoretical approach has been criticized regarding its ambivalence and conceptual vagueness, this perspective on cybersecurity culture

may serve as an impetus for further research in this field and for continued critical analysis.

Keywords: cybersecurity culture, cyber risks, risk society, reflexive modernization, Ulrich Beck

* Овај рад је примљен 14. јула, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 31. августа 2026. године.

УДК 355.02(497.11)
DOI: 10.5937/pr89-68263
Прегледни рад

Политичка ревија
3/2026.
Vol. 89
стр. 71-94

Вељко Благојевић*
Институт за међународну политику и привреду, Београд

МОГУЋНОСТИ РАЗВОЈА НАЦИОНАЛНОГ МОДЕЛА СТРАТЕШКОГ ОДВРАЋАЊА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Сажетак

Савремене промене у међународном безбедносном окружењу условиле су трансформацију традиционалних концепата одвраћања и наметнуле потребу за развојем нових модела националне безбедности. Растућа конкуренција великих сила, технолошке промене, појава мултидоменских претњи и искуства савремених оружаних сукоба показују да се одвраћање више не може заснивати искључиво на војној моћи већ захтева интеграцију различитих инструмената националне моћи. Полазећи од теоријских поставки савременог стратешког одвраћања и анализе актуелних безбедносних трендова, рад разматра могућности развоја националног модела стратешког одвраћања Републике Србије. Посебна пажња посвећена је утицају геополитичког положаја Србије, политике војне неутралности, националне отпорности, технолошке модернизације и способности државе да интегрише политичке,

* Имејл: veljko@diplomacy.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0001-6981-0560.

војне, економске, информационе и друге инструменте националне моћи у јединствен систем одвраћања. Истраживање се заснива на анализи научне литературе, стратегијских докумената и компаративном сагледавању искустава држава које безбедност у значајној мери заснивају на сопственим капацитетима и одвраћању ускраћивањем користи. Резултати указују да би за Републику Србију одговарајући приступ могао бити модел интегрисаног националног одвраћања који обједињује кредибилне војне способности, развијену националну отпорност, мобилизацијски потенцијал, технолошки развој, стратешку комуникацију и институционалну способност управљања кризама. Дугорочна ефикасност таквог модела зависила би од способности државе да расположиве ресурсе повеже у функционалан, адаптиван и одржив систем националне безбедности.

Кључне речи: стратешко одвраћање, Република Србија, војна неутралност, национална отпорност, интегрисано одвраћање

УВОД

Савремена теорија одвраћања своје корене налази у класичним разматрањима односа политике и војне силе. Карл фон Клаузевиц (*Klauzevic*) указивао је да је рат инструмент политике и да употреба војне силе мора бити подређена политичким циљевима државе (1951, 35–55). Савремени концепти одвраћања почивају на сродној стратегијској логици, али су усмерени на постизање политичких циљева без непосредне употребе оружане силе, утицањем на процену потенцијалног противника о трошковима, ризицима и изгледима за успех сопственог деловања. Због тога је

одвраћање истовремено војни, политички и комуникациони процес.

Почетак XXI века обележен је дубоким променама у међународном безбедносном окружењу. Период након завршетка Хладног рата био је праћен очекивањима да ће глобализација, економска међузависност, демократизација и развој међународних институција постепено смањивати вероватноћу великих међудржавних оружаних сукоба (Simić 2002, 15–19). Међутим, реалистички приступи међународним односима наставили су да указују на значај анархичне структуре међународног система, расподеле моћи и способности држава да самостално обезбеде сопствену безбедност (Ejdus 2012, 47–67; Waltz 1979, 88–101).

Развој међународних односа током последње две деценије показао је ограниченост претпоставки о трајном маргинализовању оружане силе. Интервенције у Авганистану и Ираку, рат у Грузији 2008. године, украјинска криза од 2014. године, а посебно руска инвазија на Украјину започета у фебруару 2022. године, потврдили су да употреба војне силе није нестала као инструмент међународне политике (Freedman 2017, 208–253; Blagojević i Pejić 2019, 301–327). Истовремено, раст моћи Народне Републике Кине, заоштравање односа водећих светских сила и фрагментација међународног поретка допринели су поновном јачању интересовања за равнотежу снага, стратегију, одвраћање и способност држава да очувају слободу деловања у условима појачане геополитичке конкуренције.

Посебну карактеристику савременог безбедносног окружења представља чињеница да се конкуренција не одвија искључиво у војном домену. Државе користе политичке, дипломатске, економске, информационе, технолошке и војне инструменте ради обликовања понашања других актера. Развој сајбер простора, дигиталних комуникација, беспилотних система и вештачке интелигенције проширује спектар средстава која се могу користити за принуду, утицај

и одвраћање. Истовремено, деловање испод прага отвореног оружаног сукоба, посредством информационих операција, сајбер напада, економских мера, политичког притиска и различитих хибридних активности додатно усложњава традиционално разграничење мира и рата.

У таквим околностима одвраћање поново заузима централно место у стратегијском промишљању. Иако је током Хладног рата било доминантно повезано са нуклеарним наоружањем и односима суперсила, савремено одвраћање обухвата знатно шири спектар инструмената. Његов кредибилитет зависи не само од војне способности већ и од економске одрживости, технолошког развоја, отпорности институција и критичне инфраструктуре, способности мобилизације ресурса, стратешке комуникације и друштвене кохезије[1]. Одвраћање се, у најширем смислу, заснива на способности да се потенцијални противник увери како су очекивани трошкови и ризици одређеног поступка већи од користи које би њиме могао остварити (Mazarr 2018, 1–9).

Класична литература наглашава да је суштина одвраћања превасходно у утицају на процес доношења одлука противника. Броди (*Brodie*) је указивао да је у нуклеарном добу основна сврха војних способности све више постала спречавање рата, а не само његово вођење (1959, 271–286). Шелинг (*Schelling*) је даље развио схватање војне моћи као инструмента преговарања, претње и утицаја (1966, 1–34), док је Снајдер (*Snyder*) посебно наглашавао кредибилитет способности и политичке воље као предуслов ефикасног одвраћања (1961, 13–17).

Савремено одвраћање стога се не може посматрати одвојено од ширег питања стратегије. Грej (*Gray*) стратегију одређује као механизам посредством којег се политички

[1] Друштвена отпорност је способност заједница и друштвених група да се одупру спољним поремећајима, да их апсорбују и да се након њих реорганизују, уз очување својих основних функција, идентитета и друштвених структура (Adger 2000, 347).

циљеви, расположива средства и њихова употреба повезују ради производње жељених стратегијских ефеката (2016, 23–42). Слично томе, Нај (*Naj*) указује на потребу комбиновања различитих извора моћи и њиховог претварања у делотворну стратегију (2012, 247–259). У контексту велике стратегије посебно је значајно усклађивање политичких амбиција са расположивим ресурсима и пажљиво дефинисање приоритета (Milevski 2016, 108–142; Posen 2014, 1–15, 69–87).

Ове поставке имају непосредан значај за Републику Србију. Њен безбедносни положај одређују геополитички положај на Балкану, политика војне неутралности, процес европских интеграција, питање Косова и Метохије, регионално присуство НАТО-а, односи са различитим центрима моћи и ограничења националних ресурса. Због тога национални модел одвраћања не може представљати умањену копију модела великих сила већ мора бити прилагођен специфичним безбедносним потребама, ресурсима и политичким опредељењима Републике Србије (Gajić 2022, 128–136; Stepić 2022, 98–117).

Предмет овог рада јесте анализа могућности развоја националног модела стратешког одвраћања Републике Србије. Циљ је да се, полазећи од теоријских поставки савременог одвраћања, специфичности стратешког положаја Србије и искустава актуелних оружаних сукоба, идентификују кључне компоненте на којима би такав модел могао бити заснован.

Основна хипотеза рада гласи да је за Републику Србију најпримеренији модел интегрисаног националног одвраћања, који повезује војне и невојне инструменте националне моћи у функционалан систем, са тежиштем на одвраћању ускраћивањем користи, националној отпорности, способности мобилизације и селективном развоју способности које повећавају цену потенцијалне агресије.

Истраживање је засновано на анализи садржаја научне и стручне литературе, нормативној анализи стратегијских докумената Републике Србије и компаративној анализи

искустава савремених оружаних сукоба и држава које развијају свеобухватне приступе одбрани и отпорности. Метод синтезе примењен је ради формулисања могућег концептуалног оквира националног стратешког одвраћања.

СТРАТЕШКИ ПОЛОЖАЈ СРБИЈЕ И ОГРАНИЧЕЊА НАЦИОНАЛНОГ ОДВРАЋАЊА

Савремени безбедносни положај Републике Србије условљен је комбинацијом географских, политичких, историјских и безбедносних фактора који непосредно утичу на могућности развоја националног модела одвраћања. За разлику од великих сила које располажу ресурсима за глобалну пројекцију моћи, Србија располаже ограниченијим демографским, економским, технолошким и војним потенцијалима, због чега њена безбедносна и одбрамбена политика мора бити заснована на селективном и рационалном коришћењу расположивих инструмената националне моћи.

Посебан значај има њен геополитички положај на Балкану. Југоисточна Европа историјски представља простор укрштања различитих политичких, економских и војно-стратешких интереса, чему доприносе географски положај, комуникациони правци и веза Средње Европе са источним Медитераном и Блиским истоком (Kilibarda 2008, 12). Промене након Хладног рата нису укинуле овај значај већ су промениле структуру актера и инструменте њиховог деловања (Stepić 2014, 1–23).

За актуелни положај Србије посебно је значајно преклапање неколико различитих стратегијских процеса. Србија је кандидат за чланство у Европској унији и њена економска и институционална повезаност са ЕУ представља једну од централних одредница њеног међународног положаја. Истовремено, задржава политику војне неутралности и не тежи чланству у НАТО, иако са Алијансом остварује институционализовану сарадњу. Паралелно са тим, Србија одржава развијене политичке и економске односе са Руском

Федерацијом и Народном Републиком Кином (Gajić 2022, 128–136; European Commission 2025, 102–105).

Овакав положај не треба сводити на неодређену формулацију о балансирању између Истока и Запада. Прецизније је говорити о истовременом постојању различитих и понекад међусобно неусклађених спољнополитичких и безбедносних вектора. Извештај Европске комисије за 2025. годину, на пример, бележи да је Србија наставила сарадњу у оквиру европске безбедносне и одбрамбене политике и са НАТО, али да није ускладила политику са рестриктивним мерама ЕУ према Русији и низом других спољнополитичких ставова Уније (European Commission 2025, 103–105). То конкретно показује простор стратешке аутономије, али истовремено и ограничења и притиске који из њега произилазе.

Специфичност безбедносног положаја Србије огледа се и у чињеници да су готово све државе у њеном непосредном окружењу чланице НАТО или се налазе у институционализованом односу сарадње са Алијансом. Ову околност не треба тумачити као аутоматску војну претњу, али она објективно представља значајан чинилац стратегијског окружења Србије. Истовремено, НАТО експлицитно признаје политику војне неутралности Србије, док се сарадња наставља кроз Партнерство за мир и друге механизме (NATO 2026).

Политика војне неутралности стога ствара специфичан захтев: у одсуству формалних савезничких гаранција колективне одбране, већи део кредибилитета одбране мора бити заснован на националним способностима. Неутралност сама по себи не производи безбедност. Њена одрживост захтева војне капацитете, институционалну отпорност, способност мобилизације и политичку вољу за очување слободе одлучивања (Blagojević 2021, 369–407; Blagojević 2022, 229–246; Stepić 2022, 98–117).

Посебан елемент стратешког окружења Републике Србије представља питање Косова и Метохије. Његов значај превазилази дипломатску и статусну димензију, јер

непосредно утиче на националну безбедност, процене ризика и стратешко планирање. Истовремено присуство различитих међународних актера и КФОР, као и могућност периодичних локалних безбедносних криза, чине овај простор једним од најосетљивијих елемената регионалног безбедносног окружења Србије (Stepić 2018, 27–49; Blagojević 2022, 229–246).

Актуелно стратешко окружење Србије додатно је условљено ратом у Украјини и његовим последицама по европски систем безбедности. Повећање војних издвајања европских држава, проширење НАТО на Финску и Шведску, убрзана модернизација оружаних снага, обнова интересовања за резервни састав и мобилизацију и раст значаја националне отпорности показују да је европска безбедносна архитектура ушла у период дуготрајне трансформације. За Србију то значи да стратешко планирање мора истовремено да узме у обзир класичне војне ризике и инструменте деловања испод прага рата.

Значајна ограничења произилазе и из демографских, економских и технолошких фактора. Негативни демографски трендови непосредно утичу на мобилизацијску основу и кадровску попуну система одбране. Истовремено, ограниченост ресурса захтева пажљиво дефинисање приоритета модернизације. За Србију зато није рационалан приступ заснован на покушају симетричног праћења свих способности технолошки и економски снажнијих држава. Рационалнији приступ подразумева селективни развој способности које могу произвести несразмерно велики одбрамбени ефекат и повећати неизвесност и цену евентуалног напада.

ОСНОВЕ РАЗВОЈА НАЦИОНАЛНОГ МОДЕЛА СТРАТЕШКОГ ОДВРАЋАЊА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Савремени оружани сукоби потврдили су да бројност и количина расположивих средстава саме по себи не

обезбеђују стратегијску делотворност. Способност оружаних снага зависи од тога у којој мери су људство, командовање, обавештајне способности, ватра, логистика, технологија и политички циљеви интегрисани у функционалну целину. Управо је повезивање средстава са политичким циљевима једна од централних функција стратегије (Gray 2016, 23–42).

Рат у Украјини посебно је значајан јер омогућава анализу сукоба високог интензитета у којем се истовремено примењују класични и најсавременији облици ратовања. Искуства из првих година сукоба указала су на значај артиљерије, инжињерије, електронског ратовања, логистике, командовања и способности извођења здружених операција (Watling and Reynolds 2023, 1–30). Међутим, развој сукоба током 2024. и 2025. године додатно је показао да једна од најважнијих карактеристика савременог ратовања постаје брзина адаптације.

Експерти у анализи тактичких промена током 2024. године указују на непрекидан процес адаптације и контраадаптације руских и украјинских снага, који обухвата блиску борбу, ватрену подршку, извиђање, инжињерију, логистику, противваздухопловну одбрану и електронску заштиту (Watling and Reynolds 2025, 3–22). Технологија зато не производи трајну предност сама по себи. Њена вредност зависи од брзине са којом се ново решење уводи у употребу, организационо интегрише, прилагођава деловању противника и масовно примењује.

Посебну трансформацију донела је употреба беспилотних летелица. Извиђачке беспилотне летелице, лутајућа муниција и различити системи дугог домета постали су саставни део тактичког и оперативног деловања. Њихова вредност није само у способности непосредног напада већ у повезивању сензора, командовања и ватрених система. Савремено ратиште све више карактерише борба за брзину циклуса који обезбеђује аутоматизацију откривања, идентификације, одлуке и дејства (Watling 2025).

Додатну сложеност у овај процес уноси вештачка интелигенција. Ранија литература исправно је идентификовала вештачку интелигенцију као технологију опште намене способну да утиче на војну моћ, организацију и равнотежу снага (Horowitz 2018, 36–57; Kania 2017, 8–32). Међутим, искуства Украјине после 2023. омогућавају прецизније сагледавање њене стварне примене.

Истраживање из 2024. године показује да је употреба вештачке интелигенције у Украјини још увек претежно усмерена на функције подршке и анализе, а не на потпуно аутономно вођење борбених дејстава. Вештачка интелигенција се користи за ситуациону свест, командовање и управљање, анализу великих количина података, извиђање, деминирање, обуку и процену ефеката дејства (Bondar 2024, 1–4).

Развој током 2024. и 2025. године показује напредак у парцијалној аутономији беспилотних система. Вештачка интелигенција се примењује у анализи видео-снимака, аутоматском препознавању и праћењу циљева, навигацији у условима електронског ометања и обради обавештајних података. Истовремено, пуна аутономија у којој систем самостално проналази, бира и напада циљ без људске контроле још не представља општи модел употребе; људски надзор остаје значајан, посебно код одлука о ангажовању циљева (Bondar 2025, 1–5).

За концепцију одвраћања држава ограниченијих ресурса посебно је значајна економска и организациона страна ових промена. Украјински модел показује могућност повезивања војних структура, приватних технолошких компанија, академске заједнице и цивилног сектора ради брзог развоја и увођења нових решења. Уместо искључивог ослањања на мали број веома скупих борбених система, масовна производња јефтинијих и потрошних беспилотних платформи омогућава стварање додатне борбене масе и повећање трошкова противничког деловања (Bondar 2025).

Ово, међутим, не значи да савремена технологија поништава значај класичних фактора моћи. Управо је рат у Украјини показао трајни значај артиљеријске муниције, логистике, индустријске производње, резервног састава, инжењерије и људства. Технологија може делимично компензовати одређене асиметрије, али не може елиминисати основне захтеве дуготрајног ратовања. Зато је за државе ограничених ресурса рационалније говорити о технолошком мултипликатору, а не о технолошкој замени за војну, економску или демографску основу моћи.

Управо овај закључак има посебан значај за Републику Србију. Србија није у могућности да своје одвраћање заснива на постизању свеобухватне војне надмоћи, али може настојати да изгради способности које би потенцијалном противнику отежале брзо остваривање циљева, повећале цену употребе силе и умањиле извесност успеха. Таква логика одговара концепту одвраћања ускраћивањем користи (*deterrence by denial*), чија је суштина да се потенцијални противник увери да напад неће произвести очекиване политичке или војне резултате (Mazarr 2018, 1–9).

Истовремено, искуство Украјине показује потребу за концептуалним разликовањем неуспеха почетног одвраћања и способности ускраћивања циљева након почетка агресије. Украјина није успела да одврати Русију од покретања инвазије у фебруару 2022. године. То представља неуспех иницијалног одвраћања. Међутим, способност украјинске државе и друштва да спрече остварење дела почетних руских циљева, одрже функционисање институција и наставе организован отпор показује значај одвраћања ускраћивањем, отпорности, мобилизације и адаптације.

Национална отпорност стога представља другу кључну компоненту националног модела. Њена улога није само у опоравку након кризе. Способност државе да апсорбује последице напада, очува функционисање институција, обезбеди континуитет основних услуга и настави организован

отпор непосредно утиче на рачуницу потенцијалног противника. Отпорност на тај начин доприноси одвраћању ускраћивањем, јер смањује вероватноћу да ће напад произвести брз политички или друштвени колапс (Pamment and Palmertz 2023, 20–30).

За Републику Србију национална отпорност треба да обухвати нужан континуитет функционисања државне управе, енергетску безбедност, саобраћај, телекомуникације, здравствени систем, снабдевање основним животним намирницама, сајбер безбедност, цивилну заштиту и способност локалних заједница да делују у условима поремећаја. Њен значај је утолико већи што је национално одвраћање Србије тесно повезано са политиком војне неутралности и потребом ослањања на сопствене капацитете.

Значајну компоненту одвраћања представља мобилизацијски потенцијал. Искуства Украјине показују да професионалне оружане снаге саме по себи нису довољне за вођење дуготрајног сукоба високог интензитета. Способност попуне губитака, активирања резерве, одржавања обуке и мобилизације материјалних ресурса остаје значајан чинилац дугорочне војне способности. За Србију је, имајући у виду демографска ограничења, посебно важно да мобилизацијски систем буде заснован на реалним ресурсима, ажурним евиденцијама, функционалној резерви и способности брзог преласка из мирнодопског у кризно и ратно функционисање.

Посебно битну компоненту представља одбрамбено-индустријска и технолошка база. Дуготрајна одрживост војних способности није условљена само постојањем савременог наоружања већ и могућностима његовог одржавања, ремонта, попуне муницијом и замене губитака. У том смислу домаћа одбрамбена индустрија Србије представља значајан ресурс националног одвраћања. Њен развој треба повезати са научноистраживачким и технолошким сектором, посебно у областима беспилотних система, електронског ратовања,

комуникација, сајбер безбедности, сензора, софтвера и примене вештачке интелигенције.

За Србију је при томе значајан принцип селективне модернизације. Уместо покушаја да се развијају све врсте способности, приоритет би требало дати оним системима који повећавају способност преживљавања, ситуациону свест, мобилност и могућност наношења високих трошкова потенцијалном противнику. Беспилотни системи, електронско ратовање, противваздухопловна одбрана, децентрализоване комуникације, савремени извиђачки системи и софтверска интеграција различитих сензора представљају области у којима релативно ограничена улагања могу произвести значајан мултипликативни ефекат. Ипак, овај ефекат постоји само ако је технологија интегрисана са обуком, доктрином, логистиком и командовањем.

КЉУЧНЕ КОМПОНЕНТЕ НАЦИОНАЛНОГ МОДЕЛА СТРАТЕШКОГ ОДВРАЋАЊА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Полазећи од наведених теоријских поставки и специфичности положаја Републике Србије, национални модел стратешког одвраћања требало би да се заснива на интеграцији више међусобно зависних елемената националне моћи. Његова сврха не би била постизање војне доминације већ стварање таквог степена војних, политичких, економских и друштвених трошкова, неизвесности и отпорности да потенцијални противник процени како употребом принуде или силе не може по прихватљивој цени остварити жељене циљеве.

Кредибилна војна способност је представљала и представља кључан сегмент одвраћања. Војна компонента остаје основа одвраћања зато што обезбеђује могућност непосредног ускраћивања противничких циљева и наношења трошкова. За Србију то подразумева оперативно способне оружане снаге, ефикасно командовање и управљање, развијен

систем ПВО, способност брзог маневра и распоређивања, ватрену моћ, функционалну логистику и способност дуготрајног отпора.

Национална отпорност постаје све значајнија. Војно одвраћање губи значајан кредибилитет ако потенцијални противник процени да се функционисање државе може паралисати нападом на енергетику, комуникације, саобраћај, институције или информациони простор. Зато одвраћање мора укључити способност државе и друштва да наставе функционисање и након озбиљних поремећаја.

Мобилизацијска способност и оспособљене резервне снаге су постале један од кључних чинилаца веродостојности одвраћања. Постојање наведених способности и потенцијала директно утиче на ускраћивање користи за потенцијалног непријатеља. Потенцијални противник треба да буде суочен са проценом да почетни удар или ограничени успех неће довести до брзог колапса система одбране и да ће Србија бити способна да обнови ресурсе и настави отпор.

Савремена технологија и национална одбрамбена индустрија представљају основ за веродостојно одвраћање. Искуство Украјине показује да технолошка предност данас није само резултат поседовања најсавременије платформе већ способности брзог развоја, тестирања, производње и адаптације. За Србију је зато значајно повезивање Војске Србије, одбрамбене индустрије, универзитета, истраживачких института и приватног технолошког сектора.

Све већи значај за одвраћање имају сајбер и информациона отпорност. Дигитализација националних институција и критичне инфраструктуре повећава ефикасност друштва, али истовремено ствара нове рањивости. Способност превенције, откривања и брзог опоравка од сајбер напада представља део одвраћања ускраћивањем, док способност заштите информационог окружења утиче на политичку стабилност, мобилизацију и друштвену кохезију.

Један од кључних интегративних чинилаца одвраћања је ефективна стратешка комуникација. Ефикасност одвраћања непосредно зависи од начина на који други актери перципирају и тумаче поруке, способности и намере државе. Потенцијални противник мора разумети које интересе држава сматра виталним, које способности поседује и у којим околностима је спремна да их употреби. Недовољно јасне или противречне поруке могу довести до погрешне процене, док доследна комуникација способности и намере повећава кредибилитет (Freedman 2004, 24–40; Novaković 2022, 247–266; Blagojević, Radanović 2022, 28–39).

На крају, све наведене компоненте зависе од политичке воље и институционалне координације. Нема успешног интегрисаног одвраћања ако различити елементи националне моћи делују изоловано. Систем одбране, дипломатија, безбедносно-обавештајне институције, цивилна заштита, енергетика, транспорт, телекомуникације, здравство, привреда и научно-технолошки сектор морају имати унапред дефинисане механизме сарадње и планирања.

Управо због ограничености ресурса, интеграција свих ресурса и институција за Србију има већи, а не мањи значај. Велике силе могу делимично компензовати организациону неефикасност квантитетом ресурса. Државе ограниченијих ресурса имају знатно мањи простор за такву неефикасност. Зато способност координације различитих инструмената националне моћи постаје сама по себи један од извора стратегијске предности.

Могући национални модел стратешког одвраћања Републике Србије стога би требало да буде првенствено интегрисан и заснован на ускраћивању користи. Његова логика не би почивала на претпоставци способности Србије да доминира потенцијалним противником већ на стварању уверења да би сваки покушај војне, политичке или хибридне принуде наишао на организован, дуготрајан

и вишедимензионалан отпор и да очекивана корист таквог деловања не би оправдала његове трошкове.

ЗАКЉУЧАК

Савремене промене у међународном безбедносном окружењу потврдиле су трајни значај стратешког одвраћања као инструмента националне безбедности. Иако је његова основна логика, утицање на противникову процену трошкова, ризика и користи, релативно постојана, средства посредством којих се одвраћање остварује значајно су се проширила.

Савремено одвраћање не може се свести на бројност оружаних снага, количину наоружања и друге традиционалне војне параметре. Војна способност остаје његов кључни елемент, али њен кредибилитет зависи од ширег система који укључује економску и индустријску основу, технологију, логистику, резервни и мобилизацијски потенцијал, националну отпорност, сајбер безбедност, стратешку комуникацију и политичку вољу.

Искуства рата у Украјини посебно су значајна јер показују истовремено трајност класичних фактора војне моћи и убрзану трансформацију начина њихове употребе. Артиљерија, људство, утврђивање, логистика, муниција и индустријска производња нису изгубили значај. Истовремено, беспилотни системи, софтвер, електронско ратовање, дигитализовано командовање и различите примене вештачке интелигенције мењају начин на који се ови фактори повезују и користе. Најважнија лекција зато није да технологија замењује традиционалну војну моћ већ да способност брзе технолошке и организационе адаптације постаје један од њених кључних мултипликатора.

За Републику Србију наведена искуства имају посебан значај, али се њихове поуке могу применити само уз уважавање специфичности њеног геополитичког положаја, стратешког окружења, расположивих ресурса и националних

интереса. Он је одређен конкретном комбинацијом фактора: политиком војне неутралности, процесом приступања Европској унији, регионалним присуством НАТО, питањем Косова и Метохије, односима са различитим великим силама и ограничењима демографских, економских и војних ресурса. Управо та комбинација захтева специфичан национални приступ одвраћању.

Резултати анализе указују да такав приступ не би требало да буде усмерен на постизање апсолутне војне надмоћи већ на развој способности одвраћања ускраћивањем. Потенцијални противник морао би бити суочен са проценом да Србију није могуће брзо принудити или војно паралисати, да њене оружане снаге могу нанети значајне трошкове, да држава може мобилисати додатне ресурсе и да друштво и критични системи могу наставити функционисање и након озбиљних поремећаја.

Национална отпорност зато представља једну од централних компоненти будућег модела. Њена функција није само ублажавање последица кризе већ и превентивно одвраћање потенцијалног противника показивањем да напад неће произвести очекивани политички резултат. Истовремено, селективна технолошка модернизација може омогућити Србији да одређене недостатке у квантитету делимично компензује квалитетом, прилагодљивошћу и ефикаснијом употребом ресурса.

Стога је могуће закључити да би најпримеренији правац развоја био интегрисани национални модел стратешког одвраћања, заснован на кредибилним војним способностима, националној отпорности, мобилизацијском потенцијалу, домаћој одбрамбеној и технолошкој бази, сајбер и информационој отпорности, стратешкој комуникацији и политичко-институционалној способности координације свих ових елемената.

У условима све израженије геополитичке конкуренције, технолошких промена и неизвесности у европском

безбедносном окружењу, кредибилитет националног одвраћања Републике Србије неће зависити само од количине ресурса којима држава располаже већ од способности да их рационално организује, повеже и употреби. Управо у томе лежи основа национално прилагођеног модела одвраћања, који би истовремено доприносио очувању суверенитета, територијалног интегритета, стратешке аутономије и дугорочне безбедности Републике Србије.

РЕФЕРЕНЦЕ

Adger, W. Neil. 2000. "Social and ecological resilience: Are they related?" *Progress in Human Geography* 24 (3): 347–364. DOI: 10.1191/030913200701540465.

Bondar, Kateryna. 2024. *Understanding the Military AI Ecosystem of Ukraine*. Washington, DC: Center for Strategic and International Studies.

Bondar, Kateryna. 2025. *Ukraine's Future Vision and Current Capabilities for Waging AI-Enabled Autonomous Warfare*. Washington, DC: Center for Strategic and International Studies.

Brodie, Bernard. 1959. *Strategy in the Missile Age*. Princeton: Princeton University Press.

Blagojević, Veljko. 2022. „Iskustva i izazovi Republike Srbije u realizaciji strateškog odvraćanja". U *Neutralnost i strateško odvraćanje*, ur. Veljko Blagojević, 229–246. Beograd: Medija centar Odbrana.

Blagojević, Veljko, i Tihomir Radanović 2022. „Strateško odvraćanje: ključne nadležnosti državnih organa Republike Srbije". *Vojno delo* 74 (4): 28–39. DOI: 10.5937/vojdelo2204028B.

Blagojević, Veljko. 2021. *Moć i sila – Srbija i vojni faktor u međunarodnoj politici*. Beograd: Institut za strategijska istraživanja i Medija centar Odbrana.

Blagojević, Veljko. 2017. *Srbija i izazovi odbrambene diplomatije*. Beograd: Institut za strategijska istraživanja i Medija centar odbrana.

Blagojevic, Veljko, i Igor Pejic. 2019. *Military Power in Internacional Politics, Past-Present-Future*. Beau Bassin: Lambert Academic Publishing.

Ejdus, Filip. 2012. *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*. Beograd: Službeni glasnik.

European Commission. 2025. *Serbia Report 2025*. Brussels: European Commission.

Freedman, Lawrence. 2004. *Deterrence*. Cambridge: Polity Press.

Freedman, Lawrence. 2017. *The Future of War: A History*. New York: PublicAffairs.

Gajić, Aleksandar. 2022. „Geopolitički položaj i neutralnost malih država: primer Srbije". U *Neutralnost i strateško odvraćanje*, ur. Veljko Blagojević, 117–140. Beograd: Medija centar Odbrana.

Gaćinović, Radoslav. 2018. „Vojna neutralnost i budućnost Srbije". *Politika nacionalne bezbednosti* 14 (1): 23–38. DOI: 10.22182/pnb.1412018.2.

Gray, Colin S. 2010. *The Strategy Bridge: Theory for Practice*. Oxford: Oxford University Press.

Gray, Colin S. 2016. *The Future of Strategy*. Cambridge: Polity Press.

Horowitz, Michael C. 2018. "Artificial Intelligence, International Competition, and the Balance of Power". *Texas National Security Review* 1 (3): 36–57.

Igrutinović, Milan. 2022. „Strah i ambicija: Srbija, vojna neutralnost i prošireno odvraćanje". U *Neutralnost i strateško odvraćanje*, ur. Veljko Blagojević, 39–55. Beograd: Medija centar Odbrana.

Kania, Elsa B. 2017. *Battlefield Singularity: Artificial Intelligence, Military Revolution, and China's Future Military Power*. Washington, DC: Center for a New American Security.

Kennedy, Paul. 1987. *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. New York: Random House.

Kilibarda, Zoran. 2008. *Osnovi geopolitike*. Beograd: Fakultet bezbednosti.

Klauzevic, Karl fon. 1951. *O ratu*. Beograd: Vojno delo.

Knežević, Miloš. 2022. „Mogućnosti i perspective vojne neutralnosti Srbije – Suverenizam i neutralizam pred izazovima multipolarnosti". U *Neutralnost i strateško odvraćanje*, ur. Veljko Blagojević, 141–188. Beograd: Medija centar Odbrana.

Mazarr, Michael J. 2018. *Understanding Deterrence*. Santa Monica, CA: RAND Corporation.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

Milevski, Lukas. 2016. *The Evolution of Modern Grand Strategic Thought*. Oxford: Oxford University Press.

Milenković, Miloš, i Milovan Subotić. 2022. „Nevojni aspekti strateškog odvraćanja". *Vojno delo* 74 (4): 52–63. DOI: 10.5937/vojdelo2204052M.

NATO. 2026. "Relations with Serbia". NATO. Poslednji pristup 10. septembar 2026. https://www.nato.int/en/what-we-do/partnerships-and-cooperation/relations-with-serbia.

Novaković, Igor. 2022. „Komunikacija strategije odvraćanja u kontekstu proklamovanog statusa vojne neutralnosti Srbije". U *Neutralnost i strateško odvraćanje*, ur. Veljko Blagojević, 247–266. Beograd: Medija centar Odbrana.

Naj, Džozef S. 2012. *Budućnost moći*. Beograd: Arhipelag.

Posen, Barry R. 2014. *Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Pamment, James, and Björn Palmertz. 2023. "Deterrence by Denial and Resilience Building". In *Handbook of Disinformation and National Security*, eds. Rubén Arcos, Irena Chiru, and Cristina Ivan, 20–30. New York: Routledge.

Schelling, Thomas C. 1966. *Arms and Influence*. New Haven: Yale University Press.

Simić, Dragan R. 2002. *Nauka o bezbednosti*. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

Simić, Dragan R. 2009. *Svetska politika*. Beograd: Čigoja štampa.

Snyder, Glenn H. 1961. *Deterrence and Defense: Toward a Theory of National Security*. Princeton: Princeton University Press.

Stepić, Milomir. 2016. *Geopolitika: Ideje, teorije i koncepcije geopolitike*. Beograd: Institut za političke studije.

Stepić, Milomir, 2022. „Celishodnost vojne neutralnosti Srbije kao instrumenta streteškog odvraćanja u kontekstu globalnih geopolitičkih trendova". U *Neutralnost i strateško odvraćanje*, ur. Veljko Blagojević, 99–115. Beograd: Medija centar Odbrana.

Stepić, Milomir, 2018. „Kosovo i Metohija kao indikator novog bipolarizma". *Srpska politička misao* 61 (3): 27–49. DOI: http://doi.org/10.22182/spm.6132018.2.

Stepić, Milomir, 2014. „Vek rasrbljavanja Balkana – geopolitički uzroci i posledice". *Politička revija* 41 (3): 1–23.

Stepić, Milomir, 2021. „Geopolitička perspektiva rekonfiguracije postjugoslovenskog prostora". *Nacionalni interes* 40 (1): 183–229. DOI: https:doi.org/10.22182/ni.4012021.6.

Stojanović, Stanislav. 2022. „Srpska strateška kultura i strategija odvraćanja". U *Neutralnost i strateško odvraćanje*, ur. Veljko Blagojević, 191–208. Beograd: Medija centar Odbrana.

Stojanović, Stanislav, i Branislav Đorđević. 2017. „Svetsko društvo rizika i zaštita nacionalnih interesa Republike Srbije". *Međunarodni problemi* 59 (4): 465–482. DOI: 10.2298/MEDJP1704465S.

Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije. 2019. „Službeni glasnik Republike Srbije", br. 94/2019.

Strategija odbrane Republike Srbije. 2019. „Službeni glasnik Republike Srbije", br. 94/2019.

Waltz, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. Reading, MA: McGraw-Hill.

Watling, Jack, and Nick Reynolds. 2023. *Meatgrinder: Russian Tactics in the Second Year of Its Invasion of Ukraine*. London: Royal United Services Institute.

Watling, Jack, and Nick Reynolds. 2025. *Tactical Developments During the Third Year of the Russo–Ukrainian War*. London: Royal United Services Institute.

Watling, Jack. 2025. *Emergent Approaches to Combined Arms Manoeuvre in Ukraine*. London: Royal United Services Institute.

Wither, James K. 2020. "Back to the Future? Nordic Total Defense Concepts". *Defence Studies* 20 (1): 61–81. DOI: 10.1080/14702436.2020.1718498.

Veljko Blagojević*
Institute of International Politics and Economics, Belgrade

POSSIBILITIES FOR DEVELOPING A NATIONAL MODEL OF STRATEGIC DETERRENCE OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Resume

Modern changes in the international security environment have led to the transformation of traditional concepts of deterrence and imposed the need to develop new models of national security. Growing competition between great powers, the technological revolution, the emergence of multi-domain threats, and the experience of modern armed conflicts show that deterrence can no longer be based solely on military power, but requires the integration of various instruments of national power. Starting from the theoretical premises of modern strategic deterrence and the analysis of current security trends, the paper considers the possibilities of developing a national model of strategic deterrence of the Republic of Serbia. Special attention is paid to the influence of Serbia's geopolitical position, the policy of military neutrality, national resilience, technological modernization, and the state's ability to integrate political, military, economic, and other instruments of national power into a single deterrence system. The research is based on an analysis of scientific literature, strategic documents, and a comparative review of the experiences of

* E-mail: veljko@diplomacy.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0001-6981-0560.

states that base their security on their own capacities and the concept of deterrence by denying benefits. The results indicate that the most appropriate model for the Republic of Serbia is an integrated national deterrence model that combines credible military capabilities, developed national resilience, technological development, strategic communication, and institutional crisis management capacity. It is concluded that the long-term effectiveness of national deterrence depends on the state's ability to integrate all available resources into a functional and flexible system of national security.

Keywords: strategic deterrence, Republic of Serbia, military neutrality, national resilience, integrated deterrence

** Овај рад је примљен 14. јуна 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. септембра 2026. године.

УДК 141.72:[327.7:327.56]
DOI: 10.5937/pr89-68743
Оригинални научни рад

Политичка ревија
3/2026.
Vol. 89
стр. 97-125

Горан Топаловић*
Министарство одбране и Војска Србије, Краљево
Филип Отовић Вишњић**
Факултет политичких наука, Београд

ФЕМИНИСТИЧКА ИДЕОЛОГИЈА И МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ: УВОЂЕЊЕ РОДНЕ ПЕРСПЕКТИВЕ ПРИЛИКОМ ПОСРЕДОВАЊА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА У РЕШАВАЊУ ОРУЖАНИХ СУКОБА

Сажетак

Рад анализира увођење родне перспективе у посредовање Уједињених нација у решавању оружаних сукоба из перспективе феминистичких теорија међународних односа. Предмет истраживања јесу теоријске основе и институционални развој родно осетљивог приступа посредовању, као и његови домети и ограничења у савременој мировној пракси Уједињених нација. Циљ рада је да се критички сагледа у којој мери је увођење родне перспективе допринело трансформацији посредовања и изградњи инклузивнијих и одрживијих мировних процеса, односно успешности посредовања. У раду је примењен квалитативни теоријско-методолошки

* Имејл: gsljmt@gmail.com; ORCID: 0009-0005-5326-5947.
** Имејл: filip.otovicvisnjic@fpn.bg.ac.rs; ORCID: 0009-0008-4445-705X.

приступ заснован на анализи садржаја релевантне научне литературе, нормативних докумената и смерница Уједињених нација, уз примену метода анализе, синтезе, компаративног и критичког приступа. Резултати истраживања показују да је развијен свеобухватан нормативни оквир којим је родна перспектива интегрисана у посредовање, али да њена практична примена и даље зависи од политичког, институционалног и друштвеног контекста сваког појединачног сукоба. Закључује се да родна перспектива не представља самосталну гаранцију успешнијег посредовања, али може значајно допринети легитимнијим, инклузивнијим и дугорочно одрживијим мировним процесима уколико постане конститутивни елемент посредничке праксе, а не искључиво нормативни захтев. Додатно, указује се и на теоријски јаз између очекиваних и остварених резултата уродњавања процеса посредовања.

Кључне речи: феминистичка теорије међународних односа, идеологија, родна перспектива, посредовање, Уједињене нације, оружани сукоби, жене, мир и безбедност, мировни процеси и изградња мира

УВОД

Крај Хладног рата и трансформација природе савремених оружаних сукоба довели су до значајних промена у разумевању мира, безбедности и начина њиховог очувања. Савремени конфликти све су мање ограничени на класичне међудржавне ратове, а све више обухватају унутрашње оружане сукобе, етничко и верско насиље, распад државних институција и сложене хуманитарне кризе. У таквим околностима постало је јасно да се одржив мир не може обезбедити искључиво војним

средствима или политичким договорима постигнутим између зарађених елита. Све већи значај добијају механизми мирног решавања сукоба, посебно посредовање, које се развило у један од кључних инструмената савремене међународне дипломатије.

Развој критичких приступа у међународним односима довео је у питање бројне претпоставке традиционалних теорија безбедности. Међу њима посебно место заузимају феминистичке теорије, које указују да доминантне концепције мира и рата нису вредносно неутралне, већ су историјски обликоване патријархалним односима моћи и дуготрајном маргинализацијом жена и других друштвених група. Из те перспективе, мир се не може свести само на престанак оружаног насиља, већ подразумева и отклањање структурних неједнакости које доприносе настанку и репродукцији конфликата. Феминистичке ауторке стога инсистирају да родна перспектива представља важан аналитички оквир за разумевање узрока сукоба, процеса посредовања и изградње одрживог мира. Ове идеје постепено су нашле место и у институционалној пракси Уједињених нација. Усвајањем Резолуције 1325 Савета безбедности УН о женама, миру и безбедности започет је процес интеграције родне перспективе у мировне операције, посредовање и постконфликтну изградњу мира. Накнадно усвојене резолуције, смернице и приручници додатно су разрадили овај приступ, наглашавајући значај инклузивности, учешћа жена у мировним процесима и сагледавања различитих последица које оружани сукоби имају по жене и мушкарце. На нормативном нивоу, родна перспектива постала је један од препознатљивих елемената савременог приступа Уједињених нација посредовању у решавању оружаних сукоба.

Међутим, упркос значајном нормативном и институционалном развоју, не постоји јасан одговор на питање колико је овај приступ заиста променио праксу посредовања. Циљ рада је да се критички сагледају теоријске основе овог

приступа, прикаже развој нормативног оквира Уједињених нација, као и домети и ограничења његове примене у пракси.

ФЕМИНИСТИЧКА ИДЕОЛОГИЈА У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Идеологија представља специфичан епистемолошки и практични механизам на основу којег се селективно опажа и организује друштвена стварност. Усмеравањем пажње на одређене посебне интересе који се представљају као општи и неисторијски, идеологија одржава релативно кохерентне обрасце за деловање појединаца и организованих група, притом легитимишући постојеће неједнаке односе моћи, односно културне, економске и политичке аранжмане којима се такви односи репродукују. Идеологије, дакле, утемељују, као подразумевану и неупитну, „искривљену", односно парцијалну и интересно обојену дефиницију стварности, којом структурирају начин на који људи разумеју свет око себе и сопствену позицију у њему. За разлику од појединачних стереотипа, схваћених као есенцијализована очекивања о одређеним групама људи или дихотомија које успостављају асиметрично „или-или" мишљење које прикрива међузависност супротстављених појмова, идеологије захватају шири ниво тумачења друштвених система, пружајући нормативно утемељење и наводни „здрав разум" којим се они онтолошки одржавају (Peterson and Runyan 2010, 52).

Концептуални филтери који усмеравају пажњу према одређеним актерима, односима и циљевима одражавају интересе оних који имају већи приступ симболичким и материјалним ресурсима. Елитне групе користе ове филтере да би конструисале свеобухватне системе веровања и тумачења који натурализују и легитимишу постојеће поретке, истовремено маргинализујући алтернативне режиме знања и политичке праксе. На тај начин, идеологија не само да интерпретира свет, већ и поставља границе политичке имагинације, одређујући које се промене могу уопште

сматрати као рационалне, могуће или легитимне (44). Процес социјализације заправо функционише тако што идеолошки апарати, попут породице, образовних и религијских институција, као и ширих културних матрица, стабилизују одређене симболичке поретке и чине их саморазумљивим, притом утискујући појединце у субјективност, односно, Алтисеровим речима, „интерпелирајући" их (Altiser 2015).

Феминистичка парадигма наглашава да родни обрасци настају унутар друштвене доминације, а не из „природних" разлика. Сандра Хардинг (*Sandra Harding*) указује да су разлике између „Африканаца" и „Европљана", као и између „жена" и „мушкараца", конструисане кроз империјалне и патријархалне праксе, а затим су „постале истините" посредством институционализованих облика поделе рада и контроле над телима потчињених група (Harding 1986, 188). Дихотомије као што су култура/природа, разум/тело, објективност/субјективност и јавно/приватно нису неутралне, већ се систематски упарују са поделом мушког и женског, при чему се мушкарци и мушкост везују за прву, хијерархијски привилеговану колону, а жене за другу. Родно кодиране представе, које повезују рационалност, објективност и културу са мужевношћу, а емоције, тело и природу са фемининитетом, стабилизују идеологију која привилегује мушкарце и „Запад" као носиоце знања и цивилизације (Peterson and Runyan 2010, 51-52). Оне не извиру из искустава потчињених, већ из пројеката беле, европске, буржоаске мушке елите која дефинише сопствену позицију као норму, а остале као „другачије" и инфериорне (Harding 1986, 175).

Генеалошки приступ показује да су се савремене феминистичке теоријске позиције развијале у дијалогу са дуготрајном динамиком женских политичких борби и промена у родном поретку. Ен Тикнер (*J. Ann Tickner*) истиче да се либерални феминизам повезује са традицијом од седамнаестог до деветнаестог века и ауторкама као што су Кристин де Пизан (*Christine de Pizan*), Мери Астел (*Mary*

Astell), Мери Вулстонкрафт (*Mary Wollstonecraft*) и Харијет Тејлор (*Harriet Taylor*), које су инсистирале на могућностима жена да развијају рационалне капацитете под истим условима као и мушкарци. Ова традиција била је кључна за правне и политичке реформе у либералним демократијама, иако многе феминисткиње касније напуштају њен епистемолошки и политички оквир. Либерални феминизам се епистемолошки ослањао на емпиристичке и позитивистичке традиције из епохе просветитељства, претпостављајући објективну стварност доступну „неутралним" посматрачима, при чему се родна пристрасност тумачила као отклоњива аномалија унутар иначе ваљаног метода (Tickner 2001, 12-13).

Током 1960-их и 1970-их долази до снажне критике либералне - на рационалистичким и позитивноправним основама схваћене - једнакости. Радикалне феминисткиње, настале из политичких/контракултурних покрета тог периода, тврдиле су да је угњетавање жена примарни и најраспрострањенији облик опресије човека над човеком, који је укорењен у патријархату и родној подели рада која жене везује за домаћинство и репродуктивне функције (13-14). Из овог заокрета развијале су се феминистичке теорије које су сматрале да искуства потчињених, посебно жена, обезбеђују својеврсну „епистемолошку предност" у разоткривању искривљености доминантних знања (Harding 1986, 148).

На том трагу, феминистичка се идеологија може одредити као нормативни и аналитички пројекат који препознаје родну позиционираност знања и тежи изградњи теорија које полазе од искустава маргинализованих, а не од универзализованих перспектива владајућих елита. Феминистичка критика свој фокус поставља на патријархалне обрасце веровања и институционализоване праксе, којима се позиционирају мушкарци као главе домаћинстава и политички ауторитети, уз истицање да је у питању културна хегемонија која је нормализована у већини постојећих „друштвених формација" (Peterson and Runyan 2010, 66).

Зато се она не доживљава као „додатак" постојећим школама мишљења, већ као изазов њиховим темељним онтолошким и епистемолошким претпоставкама, односно као пројект који спаја критику андрогоцентричног знања са сталном сумњом у властите универзалистичке претензије.

Феминистичке анализе науке и међународних односа додатно указују на то да моћнији актери обликују знање и дискурсе у складу са сопственим интересима. У класичним студијама о науци истицано је да се „идеологија науке" кристалише у виду позитивизма, који социјалну вредност науке своди на метод и тиме прикрива историјску и родну утемељеност научне праксе (Harding 1986, 225). У међународним односима, реализам се идентификује као идеологија која се представља као објективна теорија, док истовремено легитимише и одржава постојећи међународни поредак. Полазећи од претпоставке карактеристика анархичног међународног система и наводно рационалних представа о држави и безбедности, реалистичка традиција производи „знање" које је нераздвојиво повезано са интересима великих сила, односно њених националних, економских и безбедносних елита, односно „знање" које је социјално конструисано, историјски седиментирано, натурализује насилне хијерархије и маргинализује алтернативе које полазе од искустава потчињених и родно означених субјеката (Tickner 1992, 21). Реализам се формира у специфичном контексту искуства тоталитарних режима и рата, као „научна" теорија која је требало да представља одбрану од идеолошки засићених фашистичких наратива, кроз одвајање морала од „реалполитике" и потрагом за универзалним законима понашања држава (Tickner 1997, 618). Ипак, тај историјски покушај бекства од идеологије производи нову идеологију: реалистичко представљање државе као рационалног актера и натурализација анархичног поретка заправо легитимишу постојеће хијерархије и насиље. У неореализму се процес продубљује кроз апстрактне моделе који бришу конкретне

друштвене односе и родне димензије, док и даље привилегују западне маскуларне обрасце аутономије и самопомоћи (Tickner 1992, 42). Избор јединица анализе, као и избор претпоставки о људској природи и нормативним циљевима деловања, никако није питање техничког карактера, већ суштинско идеолошко питање: фокус на рационалност, објективност и самоинтерес подржава онтологију у којој су државе субјекти деловања и јединице које се међусобно боре за преживљавање, док се нормативне алтернативе попут правичности или родне једнакости потискују (Peterson and Runyan 2010, 42). Таква културна хегемонија учвршћује државу и постојеће хијерархије као природни оквир светске политике.

Неолиберална идеологија слављеничке глобализације показује се као наличје исте структуре, која проглашавајући „крај историје" и „крај идеологије", слави тржишну рационалност и глобални капитализам. Феминистичке критичке анализе тврде да она, такође, прикрива трајне структуралне неједнакости и континуиране облике патријархата и расизма, претварајући парцијално искуство транснационалних мушких елита у универзалну истину о глобалном поретку (Tickner 2001, 79). У том смислу, и либералне метанарације о крају идеологије саме функционишу као идеологија, јер представљају парцијално искуство привилегованих група као универзалну истину и искључују перспективе жена и других маргинализованих актера из дефинисања глобалне реалности. На тај начин се историјски развој идеологије показује као динамичан процес у коме се дискурси често реартикулушу како би обезбедили легитимитет мењајућим, али и даље хијерархијским структурама глобалне политике. Феминистичке ауторке указују да се патријархат не своди на заверу елита, већ да прожима „молекуларне" мреже моћи, у којима различите групе кроз свакодневне праксе учествују у производњи хегемонијских ефеката (Hooper 2001, 57).

Парадигматске промене у међународним односима постају видљиве оног тренутка када се у средиште анализе уведу род и феминизам као конститутивни, а не маргинални елементи. У оквиру расправе о „трећој дебати" и рефлективистичким приступима, феминистички аутори се позиционирају као део ширег постпозитивистичког заокрета који оспорава рационалистичку традицију, универзалну рационалност и наводну вредносну неутралност науке о међународним односима. Тај се најперспективнији простор за феминистичку интервенцију отвара унутар критичке теорије, која већ проблематизује структуре доминације и настоји да теорију повеже са еманципацијом, иако и сама остаје маргинализована у односу на неореалистичко-неолибералну синтезу (Tickner 2001, 28). Увођење феминистичких питања у критички хоризонт трансформише појам безбедности, јер аналитички фокус више није искључиво на суверенитету држава, већ се помера и ка рањивости појединаца, група и целога друштава, што се поклапа са ширим помаком ка концептима „људске" безбедности (Shepherd 2008, 65). Тиме се доводи у питање дотадашња слика дисциплине структурисане око неколико „великих парадигми", као и то да ли се дисциплина сме затварати у оквире високе политике држава или ипак мора обухвати и процесе у свакодневном животу.

Синтија Енло (*Cynthia Enloe*) и друге феминистичке ауторке инсистирају да такозвана велика слика у анализи рата, безбедности и глобалног поретка не остане родно слепа, јер игнорисање искустава жена, као и управљачких процеса у институционалним хијерархијама, доводи до аналитичких и нормативних промашаја у разумевању узрока и последица сукоба (Enloe 2005, 280-283). Лаура Сјоберг (Sojberg 2013) показује да се стандардне системске, државне и индивидуалне анализе узрока рата заснивају на „безродној" онтологији, у којој су жене и род системски изостављени из објашњења, и да таква селективна слика света производи не само емпиријски

непотпуне, већ и вредносно проблематичне теорије. Увођење родне перспективе у анализу рата и безбедности постаје један од кључних елемената шире промене, јер захтева преиспитивање појмова анархије, структуре и суверенитета, као и редефинисање „научне објективности" у светлу родно ситуираног знања.

Антиратна оријентација већине феминистичких теорија произлази из веровања у структуралну повезаност патријархалних родних односа, милитаризације и рата. Синтија Кокберн (Cockburn 2010), полазећи од емпиријског истраживања женских антиратних организација на више континената, развија приступ у коме се родни односи у патријархату виде као укрштени са класним, економским и етно-националним односима моћи у репродукцији склоности ка оружаном сукобу. Из те перспективе, рат није контингентан догађај већ системска појава, континуитет насиља који почива на друштвеној организацији маскулинитета.

Феминистичке мировне активисткиње, окупљене у женске и мешовите мреже, не остају на захтеву за прекидом конкретних непријатељстава, већ инсистирају да је трансформација родних односа саставни део сваке потенцијално делотворне политике мира. Стратегија демилитаризације не може замислити без шире стратегије промене родних односа, будући да се многи обрасци насиља спроводе кроз доминантне представе пожељног типа мушкости (153). Сјоберг, ослањајући се на радове о милитаризованој мушкости, аргументује да родни режими производе „очишћену" репрезентацију легитимисане силе: симболички мит о храбром ратнику и витешком официру којим се прикрива стварно разарање и патња. Милитаризована мушкост зато има улогу културног филтера који чини рат прихватљивим и „нормалним", иако његове последице диспропорционално погађају жене, децу и друге маргинализоване групе (Sojberg 2013, 226).

Мир не треба бити схваћен као пуки изостанак оружаног сукоба, него као трансформација структуралних односа, укључујући оне родне, који омогућавају да се рат стално изнова производи (Shepherd 2008, 127). Излазак из „зачараног круга", уз општу демилитаризацију држава и друштава, захтева и трансформацију друштвених пракси које рат чине пожељним или неизбежним.

УН ПРИСТУП ОДРЖАВАЊУ МИРА И РЕШАВАЊУ ОРУЖАНИХ СУКОБА – УВОЂЕЊЕ РОДНЕ ПЕРСПЕКТИВЕ У ПОСРЕДОВАЊЕ У РЕШАВАЊУ ОРУЖАНИХ СУКОБА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА

Уједињене нације као најзначајнији институционални механизам међународне заједнице за очување мира и безбедности, од свог оснивања 1945. године, развијале су улогу од спречавања међудржавних сукоба ка сложенијем приступу управљању унутрашњим конфликтима, одржавању мира и постконфликтној изградњи мира. *Повеља Уједињених нација* поставила је темеље мирног решавања спорова. У члану 33 државе се обавезују да спорове који могу угрозити међународни мир решавају средствима као што су преговори, посредовање, мирење, арбитража и судско решавање (United Nations [UN] 1945). У том контексту, посредовање је временом постало један од најчешће коришћених инструмената УН у превенцији, управљању и окончању оружаних сукоба (Bercovitch 2011).

Посредовање се може дефинисати као добровољан процес у којем непристрасна трећа страна помаже актерима сукоба да дођу до обострано прихватљивог решења. За разлику од арбитраже или судског поступка, посредник не намеће исход, већ настоји да олакша дијалог и помогне странама да саме постигну споразум. У пракси УН ову улогу најчешће имају генерални секретар, његови специјални представници, специјални изасланици или посреднички тимови формирани за конкретне кризе. Важна карактеристика УН посредовања

је и та да се оно углавном ослања на искуства посредника, а у значајно мањој мери на академска достигнућа и истраживања на овом пољу. Тренутно, у оквиру УН дивизије за политике и посредовања (*Policy and Mediation Division*) делује Јединица за подршку посредовању (*Mediation Support Unit*) која сваке године формира и Тим у приправности састављен од експерата посредовања (*the Standby Team of Senior Mediation Advisers*), који у свом саставу и даље нема одељење које се на систематичан начин бави академским истраживањима. Другим речима, може се закључити да постоји јаз између УН приступа посредовању, самим тим и увођења родне перспективе у посредовање у решавању оружаних сукоба УН, и академских достигнућа и истраживања на овом пољу.

Током последњих деценија дошло је до значајне институционализације посредничких активности УН. Посебан подстицај том процесу дала је Резолуција Генералне скупштине УН из 2011. године о јачању улоге посредовања у мирном решавању спорова, након чега је развијен и Водич УН за ефикасно посредовање – *United Nations Guidance for Effective Mediation* (United Nations General Assembly [UNGA] 2011). Овај документ представља покушај стандардизације посредничке праксе и дефинисања основних принципа који доприносе успешности мировних процеса. Два доктринарна документа УН која операционализују примене одредби резолуција Жене, мир, безбедност у посредовању УН у решавању оружаног сукоба су: Водич за род и инклузивну стратегију посредовања (United Nations Department of Political Affairs [UN DPA] 2017) и Водич за посреднике (UN DPA 2012). Према поменутом Водичу за посреднике, ефикасно посредовање почива на неколико међусобно повезаних принципа. Први се односи на адекватну припрему посредника и обезбеђивање неопходних политичких, људских и материјалних ресурса. Други подразумева сагласност страна у сукобу, јер је одсуство политичке воље један од најчешћих узрока неуспеха мировних процеса. Трећи принцип наглашава

непристрасност посредника, док четврти истиче значај инклузивности и укључивања ширег спектра друштвених актера у мировне процесе (UN 2012).

Посебно место у савременом приступу УН заузима концепт националног власништва над мировним процесом. Овде се полази од претпоставке да трајни мир не може бити наметнут споља, већ да стране у сукобу морају прихватити решење као сопствено. Такође, мировни споразуми морају бити усклађени и са међународним правом и основним нормама заштите људских права. Због тога посредници имају обавезу да воде рачуна да мировни аранжмани не садрже одредбе које би омогућиле некажњивост за најтеже облике кршења међународног хуманитарног права (Richmond and Oliver 2016).

Поред политичких и правних аспеката, УН све већу пажњу посвећују и друштвеној инклузивности мировних процеса. Значајан искорак у том правцу представљало је усвајање Резолуције 1325 Савета безбедности УН о женама, миру и безбедности 2000. године (United Nations Security Council, Resolution 1325 [UNSCR 1325]. 2000). Овом резолуцијом први пут је на највишем нивоу признато да оружани сукоби различито погађају жене и мушкарце, дечаке и девојчице, као и да је учешће жена неопходан предуслов за изградњу одрживог мира (Tryggestad and Torunn 2009, 539-557). Након усвајања Резолуције 1325, агенда „Жене, мир и безбедност" постепено је интегрисана у активности УН у области посредовања и мировне изградње. Накнадне резолуције Савета безбедности додатно су развиле овај нормативни оквир (UNSCR 1889 2009; UNSCR 2122 2013; UNSCR 2242 2015), наглашавајући потребу већег учешћа жена у мировним преговорима, заштите од сексуалног и родно заснованог насиља[1] и јачања

[1] Термин „сексуално насиље повезано са конфликтом" односи се на силовање, сексуално ропство, присилну проституцију, присилну трудноћу, присилни абортус, присилну стерилизацију, принудне бракове и било коју другу форму насиља заснованог на полној

одговорности за почињене злочине. Резолуција 1820 из 2008. године, препознаје сексуално насиље као потенцијални ратни злочин, злочин против човечности или конститутивни чин геноцида (UNSCR 1820 2008). У складу са овим развојем, УН су родну перспективу почеле да посматрају као саставни део ефикасног посредовања, а не као споредно питање, уз укључивање жена и женских организација у различите фазе мировног процеса, од консултација и преговарања до праћења примене постигнутих споразума, уз уважавање да већи степен друштвене укључености омогућава боље разумевање узрока сукоба, потреба локалног становништва и фактора који могу угрозити спровођење мира (Paffenholz and Thania 2016). Дакле, приступ УН решавању оружаних сукоба еволуирао је од традиционалног дипломатског посредовања ка свеобухватнијем моделу који повезује безбедносну, правну и друштвену димензију мира. Посредовање се више не посматра искључиво као инструмент окончања насиља, већ и као механизам за изградњу легитимних и одрживих политичких аранжмана. У прилог томе, одређени број истраживања реализованих током првих деценија XXI века показало је да мировни споразуми у чијем су креирању учествовале жене имају већу вероватноћу дугорочне одрживости (O'Reilly, Súilleabháin and Paffenholz 2015).

Насупрот или паралелно са УН приступом, у академским расправама посредовање се промишља у више праваца. Један правац размишљања полази од претпоставке да је посредовање ефикасан механизам за смањење насиља и постизање политичких споразума, уз наглашавања значаја контекста сукоба и улоге посредника у стварању услова за преговарање (Bercovitch and Houston 2000, 145-174). Из ове перспективе, посредовање се посматра као један од елемената управљања конфликтом које може допринети стабилизацији односа и постепеној изградњи мира. Супротан приступ

(сексуалној) припадности почињеног над женама, мушкарцима, дечацима или девојчицама, а која је повезана са конфликтом.

заступају аутори који доводе у питање дугорочну ефикасност посредовања, сматрајући да посредовање често производи привремене договоре који краткорочно смањују насиље, али не решавају структурне узроке конфликта. Према њима, посреднички процеси неретко одлажу, а не отклањају сукобе, због чега се након извесног времена јавља ризик од поновног избијања насиља; те се у први план поставља питање да ли успешност треба мерити самим постизањем мировног споразума или његовом дугорочном одрживошћу (Beardsley 2008, 723-740).

Важно место у расправама заузима питање улоге посредника. Аутори попут Раухауса, Савуна, Буркуа или Волтера, истичу значај непристрасности као предуслова легитимности и поверења страна у процес (Rauchhaus 2006, 207-241; Savun and Burcu 2009; Walter. 2002). Насупрот томе, аутори попут Кида, Ендруа, Свенсона и Ајзака, тврде да су пристрасни посредници често успешнији јер располажу већим политичким утицајем и могу ефикасније да подстакну стране на уступке (Kydd and Andrew 2006, 449-462; Svensson and Isak 2007, 229-248). Ова дебата има посебан значај за УН, које формално инсистирају на непристрасности, сматрајући пристрасност једним од „седам смртних грехова посредовања",[2] али уважавајући и чињеницу да посредници делују у сложеном политичком окружењу у којем интереси држава чланица често утичу на посредничке процесе.

Додатну димензију расправе представља питање инклузивности мировних процеса. Савремени приступи све више указују да одрживост мира зависи од укључивања ширег круга друштвених актера. У теорији посредовања,

[2] У оквиру посредничке заједнице постоји наратив о тзв. седам смртних грехова посредовања (*The Seven Deadly Sins of Mediation*): незнање или необавештеност (*ignorance*), ароганција (*arrogance*), пристрасност (*partiality*), неспособност за предузимање ефикасних акција (*impotence*), журба (*haste*), нефлексибилност (*inflexibility*) и лажна обећања (*false promises*). Више доступно на: https://www.jstor.org/stable/26401922.

значајан број аутора, попут Нилсона, Орејлија, Суилебана и Пафенхолца, препознају инклузивност као критеријум одрживости мировних споразума (Nilsson 2012, 243-246; O'Reilly, Súilleabháin and Paffenholz 2015). У складу са таквим правцем мишљења развијена је теза да мировни процеси који укључују организације цивилног друштва, локалне заједнице и женске групе имају веће изгледе за дугорочан успех.

Питање успешности приступа посредовању Уједињених нација у решавању оружаних сукоба, о чему ће бити више речи у наредном поглављу, такође представља једну од значајнијих тема савремених студија мира и конфликата. Иако је током последњих деценија развијен обиман нормативни оквир који посредовање дефинише као кључни инструмент мирног решавања спорова, у академској литератури не постоји сагласност о томе у којој мери такав приступ производи одрживе резултате. Разлике у оценама произлазе како из различитог разумевања појма успешности (Cohn and Carol 2008, 185-206) тако и из различитих теоријских полазишта о природи сукоба и могућностима њиховог решавања.

Феминистичке ауторке и аутори који се баве критичким студијама мира указују да је у многим случајевима родна перспектива третирана као додатак постојећим мировним процесима, а не као њихов конститутивни елемент. Укључивање жена често је имало симболички карактер, без значајнијег утицаја на кључне политичке одлуке и садржај мировних споразума, па проблем није у самом концепту инклузивности, већ у његовој недовољној и неуједначеној примени (Paffenholz and Thania 2016). Такође, иако поменуте резолуције Савета безбедности и пратећа документа наглашавају значај учешћа жена у мировним процесима, број жена које су обављале функције главних посредника, специјалних изасланика или чланица преговарачких делегација остао је релативно низак (Tryggestad 2009, 539-557).

Сходно претходно наведеном, може се закључити да је период од усвајања Резолуције УН из 2011. године (UNGA 2011) о јачању улоге посредовања у мирном решавању спорова, био обележен интензивнијим развојем нормативног и институционалног оквира УН за посредовање, али и континуираним изазовима у његовој имплементацији. Управо тај однос између нормативних амбиција и практичних резултата представља једно од централних питања савремених расправа о успешности приступа Уједињених нација решавању оружаних сукоба, које се удаљавају од питања да ли је посредовање успешно и усмеравају се ка питању под којим условима, у којим контекстима и за које актере оно производи одрживе резултате.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА О УСПЕШНОСТИ УН ПРИСТУПА

Академска расправа о успешности увођења родне перспективе у посредовање Уједињених нација развила се на пресеку критичких феминистичких приступа, студија мира и конфликата, као и савремених теорија међународне медијације. Полазна претпоставка ове расправе јесте да процеси решавања оружаних сукоба нису вредносно неутрални, већ да су историјски обликовани институционалним, политичким и културним обрасцима који често репродукују постојеће односе моћи. У том смислу, феминистичка критика указује да традиционални приступи безбедности и посредовању често почивају на „родно слепим" претпоставкама које привилегују државу, војну моћ и формалне политичке актере, док искључују искуства и перспективе маргинализованих група, посебно жена. Ауторке попут Кристин Шинкин (*Christine Chinkin*) указују да су жене дуго биле невидљиве у доминантним безбедносним наративима и присутне превасходно као жртве сукоба, док су процеси доношења одлука остајали резервисани за мушке политичке и војне елите (Chinkin 1991, 1994, 2000). Слично

томе, Хант, Свејн и Поса наглашавају да мировни процеси не губе само на репрезентативности када су жене искључене, већ и на знању, искуствима и перспективама које могу допринети свеобухватнијим и одрживијим решењима (Hunt, Swanee and Posa 2001).

Усвајањем Резолуције 1325 Савета безбедности УН и развојем агенде „Жене, мир и безбедност", родна перспектива постала је саставни део званичне политике УН у области посредовања и изградње мира. Бројне смернице и принципи посредовања су наглашавали инклузивност, локално власништво над мировним процесима и заштиту људских права као предуслове одрживог мира. На тај начин, посредовање је постепено прерасло оквире класичне дипломатије и постало средство изградње легитимнијих и дугорочно стабилнијих политичких аранжмана, али се показало да је напредак након усвајања Резолуције 1325 био ограничен и неуједначен. Феминистичка критика приступа Уједињених нација посредовању истиче да формално укључивање жена није само по себи довољан показатељ инклузивности мировних процеса. Из феминистичке перспективе, увођење родне перспективе у мировне процесе не испуњава своју сврху простим повећавањем броја жена у институцијама и преговарачким тимовима, већ захтева преиспитивање дубљих идеолошких и структурних образаца који одређују ко има легитимитет да учествује у доношењу одлука о миру и безбедности. Суштинска женска искљученост из процеса посредовања посматра се као последица дуготрајних друштвених конструкција које су рат, мир и безбедност представљале као претежно мушке сфере. Проблем није само у квантитативном недостатку учешћа жена, већ и у чињеници да њихово присуство не гарантује стварну трансформацију. Критички приступи указују да институционално укључивање жена, укључујући квоте и друге нормативне механизме, може произвести формалну инклузију без суштинске промене односа моћи унутар

мировних процеса. У том смислу, увођење родне перспективе би требало да представља дугорочно настојање да се процес посредовања учини праведнијим и способнијим да препозна различита искуства, потребе и интересе свих група погођених оружаним сукобом.

С друге стране, теорије међународног посредовања указују да успешност мировних процеса зависи од сложене интеракције политичких, институционалних, културолошких и безбедносних фактора. У том смислу, увођење родне перспективе може се посматрати као фактор који потенцијално утиче на квалитет посредничког процеса, јер проширује круг релевантних актера, уводи нове изворе информација и омогућава препознавање друштвених узрока конфликта који традиционални приступи често занемарују. Ипак, није могуће тврдити да родна перспектива сама по себи доводи до успешнијих мировних процеса. Она представља један од фактора који може допринети успеху, али њени ефекти зависе од низа других околности, као што су политичка воља страна у сукобу, степен зрелости конфликта, културолошки контекст, међународна подршка и расположиви посреднички простор.[3] Стога се успешност родно осетљивог посредовања треба посматрати кроз сложену интеракцију више променљивих, а не кроз поједностављене узрочно-последичне моделе. Посредници делују у оквиру мандата који им је дат, под притиском страна у сукобу, локалних обичаја и међународних политичких интереса. Због тога увођење родне перспективе није искључиво техничко питање примене препорука УН, већ процес сталног преговарања између нормативних захтева и политичке реалности. Овакво разумевање посредовања приближава приступ УН контекстуалним теоријама посредовања, пре свега Берковићевом контингентном

[3] Посреднички простор ограничен је, како одредбама међународног права и мандатом УН, тако и ограничењима које постављају преговарачке стране. Исти ограничавају и културолошке норме и други аспекти друштвеног живота заједнице, укључујући и родне улоге.

приступу и Зартмановој теорији зрелости сукоба, које наглашавају значај прилагођавања стратегије конкретним околностима на терену (Zartman 1989).

У појединим случајевима већа инклузивност може продужити и усложнити преговоре, иако обећава квалитетније основе за постконфликтну изградњу мира, па се значајан аспект односи на однос инклузивности и ефикасности. Може се рећи да постоји празнина у постојећој литератури која третира ову област. Док је нормативни оквир УН и концепт родно осетљивог посредовања релативно добро обрађен, и даље недостаје већи број емпиријских истраживања која би анализирала конкретне механизме посредством којих родна перспектива утиче на различите фазе посредовања, као и улогу главних посредника у њеној примени. Посебно је недовољно истражен однос између препорука Уједињених нација и стварне посредничке праксе на терену, што указује на потребу јачег повезивања академских истраживања и институционалног искуства УН. Управо због тога, будућа истраживања требало би да буду усмерена ка испитивању услова под којима родна перспектива заиста мења динамику посредовања и доприноси квалитету мировних споразума, чиме би се обезбедила снажнија научна основа за даље унапређење приступа Уједињених нација у области мира и безбедности.

И поред свега тога, увођење родне перспективе представља једну од значајнијих концептуалних промена у савременом приступу Уједињених нација посредовању у решавању оружаних сукоба. Њен највећи допринос не огледа се у томе што сама по себи гарантује успешније мировне процесе, него што проширује разумевање безбедности, омогућава укључивање различитих друштвених перспектива и повећава потенцијал мировних процеса да произведу легитимнија, инклузивнија и одрживија решења. Другим речима, успех посредовања не може се мерити искључиво тренутним престанком насиља, већ и степеном у којем

мировни процес омогућава равноправно учешће различитих друштвених група и адресира структурне неједнакости које су често присутне у позадини конфликта.

РЕФЕРЕНЦЕ

Altiser, Luj. 2015. *Ideologija i državni ideološki aparati: Beleške za istraživanje*. Loznica: Karpos.

Beardsley, Kyle. 2008. "Agreement without Peace? International Mediation and Time Inconsistency Problems." *American Journal of Political Science* 52 (4): 723-740. DOI: 10.1111/j.1540-5907.2008.00339.x

Bercovitch, Jacob, and Allison Houston. 2000. "Why Do They Do It Like This? An Analysis of the Factors Influencing Mediation Behavior in International Conflicts." *Journal of Conflict Resolution* 44 (2): 170-202. DOI: 10.1177/0022002700044002002

Bercovitch, Jacob. 2011. *Theory and Practice of International Mediation: Selected Essays*. London: Routledge.

Charlesworth, Hilary, and Christine Chinkin. 2000. *The Boundaries of International Law: A Feminist Analysis*. Manchester: Manchester University Press.

Charlesworth, Hilary, and Christine Chinkin. 2002. "Sex, Gender, and September 11." American *Journal of International Law* 96 (3): 600-605. DOI: 10.2307/3062163

Charlesworth, Hilary, Christine Chinkin, and Shelley Wright. 1991. "Feminist Approaches to International Law." *American Journal of International Law* 85 (4): 613-645. DOI: 10.2307/2203269

Chinkin, Christine, and Hilary Charlesworth. 2006. "Building Women into Peace: The International Legal Framework." *Third World Quarterly* 27 (5): 937-957. DOI: 10.1080/01436590600780391

Cockburn, Cynthia. 2010. "Gender Relations as Causal in Militarization and War: A Feminist Standpoint."

International Feminist Journal of Politics 12 (2): 139-157. DOI: 10.1080/14616741003665169

Cohn, Carol. 2008. "Mainstreaming Gender in UN Security Policy: A Path to Political Transformation?" In *Global Governance: Feminist Perspectives*, eds. Shirin M. Rai and Georgina Waylen, 185-206. London: Palgrave Macmillan.

Collier, Paul, V. L. Elliott, Håvard Hegre, Anke Hoeffler, Marta Reynal-Querol, and Nicholas Sambanis. 2003. *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy*. Washington, DC: World Bank; Oxford: Oxford University Press.

Dixon, Martin. 1994. "Third Parties in International Law. By Christine Chinkin." *Cambridge Law Journal* 53 (1): 194-195.

Enloe, Cynthia. 2005. "What if Patriarchy Is 'the Big Picture'? An Afterword." In *Gender, Conflict, and Peacekeeping*, eds. Dyan Mazurana, Angela Raven-Roberts, and Jane Parpart, 280–284. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.

Greig, J. Michael, and Paul F. Diehl. 2005. "The Peacekeeping–Peacemaking Dilemma." *International Studies Quarterly* 49 (4): 621-645. DOI: 10.1111/j.1468-2478.2005.00381.x

Harding, Sandra G. 1986. *The Science Question in Feminism*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Hooper, Charlotte. 2001. *Manly States: Masculinities, International Relations, and Gender Politics*. New York: Columbia University Press.

Hunt, Swanee, and Cristina Posa. 2001. "Women Waging Peace: Inclusive Security." *Foreign Policy* 124: 38-47. DOI: 10.2307/3183189

Karim, Sabrina, and Kyle Beardsley. 2013. "Female Peacekeepers and Gender Balancing: Token Gestures or Informed Policymaking?" *International Interactions* 39 (4): 461-488. DOI: 10.1080/03050629.2013.805131

Kydd, Andrew H. 2006. "When Can Mediators Build Trust?" *American Political Science Review* 100 (3): 449-462. DOI: 10.1017/S0003055406062290

Luttwak, Edward N. 1999. "Give War a Chance." *Foreign Affairs* 78 (4): 36-44. DOI: 10.2307/20049362

Nilsson, Desirée. 2012. "Anchoring the Peace: Civil Society Actors in Peace Accords and Durable Peace." *International Interactions* 38 (2): 243–266. DOI: 10.1080/03050629.2012.659139

O'Reilly, Marie, Andrea Ó Súilleabháin, and Thania Paffenholz. *Reimagining Peacemaking: Women's Roles in Peace Processes*. New York: International Peace Institute, 2015.

Paffenholz, Thania, Nick Ross, Steven Dixon, Anna-Lena Schluchter, and Jacqui True. 2016. *Making Women Count – Not Just Counting Women: Assessing Women's Inclusion and Influence on Peace Negotiations*. Geneva: Inclusive Peace and Transition Initiative (The Graduate Institute of International and Development Studies) and UN Women.

Peterson, V. Spike, and Anne Sisson Runyan. 2010. *Global Gender Issues in the New Millennium*. 3rd ed. Boulder, CO: Westview Press.

Rauchhaus, Robert W. 2006. "Asymmetric Information, Mediation, and Conflict Management." *World Politics* 58 (2): 207-241. DOI: 10.1353/wp.2006.0027

Savun, Burcu. 2009. "Mediator Types and the Effectiveness of Information-Provision Strategies in the Resolution of International Conflict." In *International Conflict Mediation: New Approaches and Findings*, eds. Jacob Bercovitch and Scott Sigmund Gartner, 96-114. London: Routledge.

Shepherd, Laura J. 2008. *Gender, Violence and Security: Discourse as Practice*. London: Zed Books.

Sjoberg, Laura. 2013. *Gendering global conflict: toward a feminist theory of war*, Columbia University Press, New York.

Svensson, Isak. 2007. "Mediation with Muscles or Minds? Exploring Power Mediators and Pure Mediators in Civil Wars." *International Negotiation* 12 (2): 229–248. DOI: 10.1163/138234007X223294

Tickner, J. Ann. 1992. *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security*. New York: Columbia University Press.

Tickner, J. Ann. 1997. "You Just Don't Understand: Troubled Engagements between Feminists and IR Theorists." *International Studies Quarterly* 41 (4): 611–632. DOI: 10.1111/1468-2478.00060

Tickner, J. Ann. 2001. *Gendering World Politics: Issues and Approaches in the Post-Cold War Era*. New York: Columbia University Press.

Tryggestad, Torunn L. 2009. "Trick or Treat? The UN and Implementation of Security Council Resolution 1325 on Women, Peace, and Security." *Global Governance* 15 (4): 539–557. DOI: 10.1163/19426720-01504011

United Nations [UN]. 1945. *Charter of the United Nations*, San Francisco: United Nations.

United Nations [UN]. 2012. *Guidance for Effective Mediation*, New York: United Nations.

United Nations Department of Political Affairs [UN DPA]. 2012. *Guidance for Mediators: Addressing Conflict-Related Sexual Violence in Ceasefire and Peace Agreements*, New York: United Nations.

United Nations Department of Political Affairs [UN DPA]. 2017. *Guidance on Gender and Inclusive Mediation Strategies*, New York: United Nations.

United Nations General Assembly [UNGA]. 2011. *Strengthening the Role of Mediation in the Peaceful Settlement of Disputes*, Conflict Prevention and Resolution, A/RES/65/283, New York.

United Nations Security Council, Resolution 1325 [UNSCR 1325]. 2000. *Women, Peace and Security*, S/RES/1325, New York.

United Nations Security Council, Resolution 1820 [UNSCR 1820]. 2009. S/RES/1820. New York.

Zartman, I. William. 1989. *Ripe for Resolution: Conflict and Intervention in Africa*. New York: Oxford University Press.

Goran Topalović*
Ministry of Defense and the Serbian Armed Forces, Kraljevo
Filip Otović Višnjić**
Faculty of Political Sciences, Belgrade

FEMINIST IDEOLOGY AND INTERNATIONAL RELATIONS: INTRODUCING A GENDER PERSPECTIVE INTO UNITED NATIONS MEDIATION IN THE RESOLUTION OF ARMED CONFLICTS

Resume

The paper is based on the premise that feminist theories of international relations have made a fundamental contribution to rethinking traditional understandings of peace, security, and mediation in the resolution of armed conflicts. Unlike realist and liberal approaches, which have generally viewed peace processes as negotiations among political and military elites, feminist theories argue that both conflicts and peace processes are deeply shaped by gendered power relations. Drawing upon the theoretical perspectives of liberal, radical, poststructuralist, and intersectional feminism, the paper demonstrates that a gender perspective constitutes an analytical framework that enables a more comprehensive understanding of the causes of armed conflicts, their consequences, and the conditions for building sustainable peace. Particular attention is devoted to analyzing the evolution of the United Nations approach to mediation in the resolution

* E-mail: gsljmt@gmail.com; ORCID: 0009-0005-5326-5947.
** E-mail: filip.otovicvisnjic@fpn.bg.ac.rs; ORCID: 0009-0008-4445-705X.

of armed conflicts. The research shows that over the past two decades significant normative progress has been achieved, primarily through the adoption of United Nations Security Council Resolution 1325 and subsequent resolutions forming the basis of the Women, Peace and Security agenda. At the same time, numerous manuals, guidelines, and operational documents have been developed to integrate a gender perspective into all phases of mediation, from conflict analysis and negotiation preparation to the conclusion and implementation of peace agreements. Consequently, the gender perspective has become an integral component of the normative framework governing contemporary United Nations mediation. The analysis of the academic literature indicates that there is no full consensus regarding the effects of this approach. A substantial body of research suggests that women's participation and inclusive peace processes enhance the legitimacy of peace negotiations, broaden the range of issues included on negotiation agendas, and increase the likelihood that peace agreements will prove sustainable over the long term. The inclusion of women, civil society organizations, and local communities enables peace processes to address issues of human security, civilian protection, transitional justice, the return of displaced persons, and the restoration of social trust issues that have often been overlooked in traditional diplomatic negotiations. At the same time, critical and feminist scholarship highlights numerous limitations. Although normative standards have been significantly strengthened, their implementation in practice remains inconsistent and largely depends on the political will of states, the mandates of mediators, the characteristics of individual

conflicts, and the broader geopolitical environment. In many peace processes, women's participation continues to be limited or merely symbolic, while the gender perspective is frequently reduced to fulfilling formal requirements without exerting a substantive influence on the content of negotiations or decision-making. Research also demonstrates that increasing the numerical representation of women does not automatically result in more inclusive peace processes unless accompanied by genuine opportunities for equal participation in shaping peace agreements. The findings indicate that the success of integrating a gender perspective cannot be measured solely by the number of women participating in peace negotiations or by the inclusion of gender-sensitive provisions in peace agreements. More meaningful indicators include the actual degree of inclusiveness of the peace process, the influence of diverse social groups on decision-making, the integration of human security concerns into peace agreements, and the long term capacity of postconflict institutions to preserve peace. In this sense, a gender perspective should be understood as a means of improving the quality of mediation rather than as an independent key factor of successful peace outcomes. The research confirms that the greatest contribution of feminist theories lies in expanding the understanding of security and mediation beyond the traditional state-centric framework. These theories have demonstrated that lasting peace cannot be achieved without the inclusion of diverse societal actors and without recognizing the different ways in which armed conflicts affect women, men, and other social groups. At the same time, the paper shows that the institutional approach of the United Nations

has incorporated many of these ideas, although their practical implementation continues to be constrained by numerous political, institutional, and cultural factors. The principal conclusion of the paper is that the introduction of a gender perspective represents one of the most significant conceptual transformations in the development of contemporary United Nations mediation. However, its actual contribution depends not merely on the existence of a normative framework but on its consistent application throughout all stages of mediation, from conflict analysis to the implementation of peace agreements. A gender perspective does not constitute a universal model for resolving armed conflicts, but it can make a substantial contribution to more legitimate, inclusive, and sustainable peace processes when integrated as a constitutive element of mediation practice rather than treated solely as a normative requirement. Future research should focus on empirical analyses of specific peace processes in order to assess more precisely the actual impact of gender-responsive mediation on the durability of peace agreements and the consolidation of post-conflict peace.

Keywords: Feminist Theories of International Relations, Ideology, Gender Perspective, Mediation, United Nations, Armed Conflicts, Women, Peace and Security, Peace Processes and Peacebuilding

*** Овај рад је примљен 29. јуна 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 3. августа 2026. године.

Политичка ревија

ГЕОПОЛИТИКА – АКТЕРИ, УЛОГЕ, ИНСТРУМЕНТИ

129

Наташа Пајић

КИНА КАО МЕДИЈАТОР НА БЛИСКОМ ИСТОКУ: СЛУЧАЈ САУДИЈСКЕ АРАБИЈЕ И ИРАНА

171

Хамза Мохамед Абдала Баит Елмал

МИГРАЦИЈЕ КАО ИНСТРУМЕНТ ГЕОПОЛИТИЧКОГ ПРИТИСКА

УДК 327.56(510:532:55)
DOI: 10.5937/pr89-69963
Прегледни рад

Политичка ревија
3/2026.
Vol. 89
стр. 129-168

Наташа Пајић*

Институт за међународну политику и привреду, Београд

КИНА КАО МЕДИЈАТОР НА БЛИСКОМ ИСТОКУ: СЛУЧАЈ САУДИЈСКЕ АРАБИЈЕ И ИРАНА**

Сажетак

Споразум о нормализацији односа Саудијске Арабије и Ирана, постигнут у марту 2023. године уз посредовање Кине, представља значајан дипломатски искорак Пекинга на Блиском истоку, нарочито ако се има у виду дугогодишње ривалство Ријада и Техерана, које деценијама обликује регионалну безбедносну динамику. Отуда је предмет рада кинеско посредовање на Блиском истоку, анализирано кроз случај саудијско-иранског споразума. Циљ рада је да испита специфичности кинеског модела посредовања и идентификује чиниоце који су подстакли ангажовање Кине и допринели постизању договора. Теоријски оквир чине концепти међународног посредовања, немешања

* Имејл: natasa.pajic@diplomacy.bg.ac.rs; ORCID: 0009-0007-7231-1421.

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2026. године", који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2026. године.

у унутрашња питања и „креативног" укључивања. У методолошком погледу, квалитативни истраживачки дизајн почива на стратегији студије случаја, док се као примарна истраживачка техника издваја квалитативна анализа садржаја званичних докумената, изјава и саопштења, извештаја, медијских чланака и релевантне академске литературе. Налази показују да је кинеско посредовање контекстуално условљено и да одражава покушај прагматичне адаптације принципа немешања кроз „креативно" укључивање у решавање међународних питања. Кинески модел одликују селективност, прагматичност, уздржаност и избегавање ризика, уз настојање да се оствари дипломатска видљивост и направи јасан отклон од западног интервенционистичког приступа. Посредовање између заливских ривала илуструје примену тог модела у најповољнијем окружењу. Овај кинески подухват није истиснуо Сједињене Државе са Блиског истока већ је проширио дипломатски простор за шири уплив Кине. Ипак, уздржани приступ Пекинга препушта самим странама очување споразума, уз задржавање дистанце од исхода. Иако јој је донео репутациони добитак, споразум на дуже стазе представља тест за Кину као посредника.

Кључне речи: Блиски исток, Персијски залив, Иран, Кина, Саудијска Арабија, дипломатско посредовање, кинеска спољна политика

УВОД

Кина је последњих деценија, нарочито од доласка Си Ђинпинга (*Xi Jinping*) на власт, постала један од кључних

актера светске политике. Економски успон и све дубља интеграција у глобалне токове праћени су ширењем кинеских интереса и већом изложеношћу политичким и безбедносним ризицима. Отуда је Пекинг постепено напуштао улогу пасивног посматрача и активније се укључивао у управљање кризама, ослањајући се на дипломатске механизме. У настојању да заштити своје интересе и потврди се као „одговорна велика држава" (*fùzérèn dàguó*)[1], Кина је дипломатско посредовање учинила једним од централних стубова своје спољне политике (Chaziza 2021, 64; Ministry of Foreign Affairs People's Republic of China [MFA] 2024b; Trailović 2025, 45)[2], што је посебно видљиво на Блиском истоку.

Богатство енергетских ресурса, стратешки положај и изузетно значајни логистички коридори чине Блиски исток, а посебно Персијски залив, виталним за кинеску привреду

---

1 Појам се у кинеском спољнополитичком дискурсу уобличава крајем 90-их година прошлог века, нарочито након Азијске финансијске кризе 1997–1998. године. Тада је одлука Пекинга да не девалвира ренминби представљена као показатељ одговорног понашања растуће силе и допринос регионалној стабилности (видети MFA 2002). У основи концепта је логика да раст кинеске моћи и међународног статуса са собом повлачи и већу међународну одговорност. Доласком Си Ђинпинга овај концепт постаје важна компонента „дипломатије велике државе са кинеским карактеристикама" и шире визије кинеске глобалне улоге. У том контексту, синтагма „одговорна велика држава" постаје све присутнија у званичном спољнополитичком дискурсу и стратешким документима. Ипак, не постоји универзално одређење појма већ његова садржина остаје флуидна и зависи од контекста. У најширем, улога одговорне велике државе подразумева активан допринос Кине глобалном развоју и светском миру, унапређењу глобалног управљања и обезбеђивању међународних јавних добара, при чему се национални развој и интереси Кине настоје повезати са општим интересима и заједничким глобалним развојем (видети MFA 2024a; The State Council of the People's Republic of China [China's State Council] 2026). У том светлу ваља посматрати предлагање кинеских иницијатива и кинеских решења за глобалне проблеме.

2 Оснивањем Међународне организације за медијацију (IOMed) 2025. године, Кина је начинила важан корак ка институционализацији посредовања као инструмента своје спољне политике (видети Trailović 2026).

зависну од увоза енергената, а тиме и за даљи раст кинеске моћи. Истовремено, регион карактеришу дубоке унутрашње поделе и сукоби, којима доприноси и надметање великих сила. Упркос променама регионалне равнотеже снага, ривалство Ирана и Саудијске Арабије (у даљем тексту и: КСА) представља константу регионалних односа од 1979. године. Оно се одвија у више равни, уз изражено геополитичко надметање за регионалну хегемонију, и, иако није прерасло у директан рат, налази се у позадини бројних посредничких сукоба.

Стога је вест да су Саудијска Арабија и Иран марта 2023. године постигли споразум о нормализацији односа била неочекивана, посебно у условима глобалних тензија поводом рата у Украјини, растућег надметања великих сила и приближавања КСА и Израела. Међутим, право изненађење било је посредовање Кине.

Имајући наведено у виду, предмет рада јесте дипломатско посредовање Кине на Блиском истоку, анализирано кроз студију случаја саудијско-иранског споразума из 2023. године. Циљ је стицање увида у кинески модел посредовања, сагледавање улоге Кине у постизању споразума између вишедеценијских ривала у Персијском заливу и идентификација чинилаца који су подстакли њено ангажовање и допринели постизању договора. Стога, рад настоји да одговори на следећа питања: Под којим околностима и из којих разлога се Кина укључила у посредовање? Зашто је прихваћена као медијатор и којим је полугама утицаја располагала? Какве су регионалне и глобалне реакције на споразум и на улогу Кине? Коначно, који су домети и ограничења споразума и кинеског посредовања на Блиском истоку?

Анализа се ослања на основне концепте међународне медијације и концепте својствене кинеској спољној политици, попут принципа немешања и „креативног" укључивања. Временски оквир обухвата период непосредно пре и након

постизања споразума 2023. године, при чему је фокус на улози Кине, а не на ширим регионалним учинцима споразума. Истраживање се заснива на квалитативној анализи садржаја званичних докумената, изјава и саопштења, извештаја, медијских чланака и релевантне академске литературе. Будући да је споразум означен као кинески „дипломатски пробој" на Блиском истоку (Abbaszada and Liu 2025, 55) и успех Глобалне безбедносне иницијативе, овај случај пружа погодан оквир за сагледавање могућности и ограничења кинеског модела посредовања. Тематизација кинеске медијације на Блиском истоку, посебно кроз ову студију случаја, изостаје у домаћој литератури, те рад настоји да допринесе попуњавању уочене празнине.

Након увода, најпре је представљен концепт међународног посредовања, а затим и еволуција принципа немешања и „креативног" укључивања као оквира за разумевање медијације са „кинеским карактеристикама". Потом следи осврт на кинеску политику и посредничке напоре на Блиском истоку, док је централни део рада посвећен посредовању између Ријада и Техерана. Следе закључна разматрања која пружају синтезу увида у истраживани проблем.

МЕЂУНАРОДНО ПОСРЕДОВАЊЕ

Посредовање (медијација), као вид управљања конфликтима (*conflict management*), у најширем смислу, јесте мултидисциплинарни концепт заступљен у психологији, менаџменту, праву, социологији, политичким наукама. У међународним односима медијација има важно место као инструмент управљања кризама и дипломатског деловања, а Повеља Уједињених нација (УН) предвиђа је као једно од средстава мирног решавања спорова.

Међународно посредовање најчешће се одређује као „облик интервенције треће стране у конфликту са

изричитим циљем да се допринесе његовом ублажавању или решавању путем преговора" (Zartman and Touval 1985, 31). Оно претпоставља добровољно учешће и прихватљивост посредника за сукобљене стране, без примене силе или помагања једној од страна да однесе победу. Критикујући традиционални (прескриптивни) приступ теорије медијације, Тувал (Touval 2003) посматра медијацију као део спољне политике, а не као аутономну активност одвојену од међународне политике. Тежиште анализе тиме се помера са техника посредовања на шири стратешки оквир деловања државе, чија политика одређује мотиве и обликује стратегију и тактику медијатора. Наглашавајући ефекте политике моћи као контекста међународног посредовања, Зартман и Тувал (Zartman and Touval 1985) смештају медијацију у оквир рационалног деловања актера. Кључне аналитичке димензије њиховог теоријског модела обухватају: мотиве посредника, прихватљивост посредника, његове улоге, изворе полуга моћи (*leverage*) и нивое успеха медијације.

Иако прокламовани циљ медијације легитимише интервенцију треће стране, мотиве медијатора не треба посматрати искључиво кроз призму алтруизма, јер посредовање подразумева и интерес за исход. Приступ рационалног актера објашњава ову мотивацију кроз процену трошкова и користи ангажовања. Зартман и Тувал разликују дефанзивне мотиве, када сукоб угрожава интересе посредника, његове савезе или регионалну стабилност, и експанзивне, усмерене ка ширењу утицаја и међународног престижа (Zartman and Touval 1985, 32–33).

Прихватљивост медијатора не зависи нужно од перцепције његове непристрасности, већ од уверења страна да може допринети повољнијем исходу од наставка конфронтације или директних преговора (Touval 1975; Zartman and Touval 1985, 34). Одлука о његовом прихватању почива на процени користи и трошкова, док учешће треће стране може ојачати поверење у одрживост будућег споразума (Zartman

and Touval 1985, 34). Стога блиски односи медијатора са једном или са обе стране не морају бити недостатак већ могу представљати извор утицаја (Touval 1975).

Степен укључености зависи од улоге медијатора. Као комуникатор или фацилитатор, он има најпасивнију улогу са задатком да олакша размену информација; као формулатор креира преговарачке оквире и редефинише спорна питања, док као манипулатор постаје „пуноправни учесник", који користи сопствену моћ и ресурсе да приволи стране на споразум (Zartman and Touval 1985, 38–39).

Способност медијатора да утиче на ток и исход преговора почива на полугама утицаја. Зартман и Тувал издвајају три њихова извора: потребу страна за решењем чијем постизању медијатор може допринети, способност медијатора да утиче на однос снага међу актерима и могућност да понуди или ускрати додатне погодности (*side payments*) (40–43). Концепт зрелости конфликта (*ripeness*) претпоставља спремност за преговоре када сукоб достигне обострано исцрпљујућу патпозицију (*mutually hurting stalemate*) и стране препознају прихватљив излаз (*way out*) из кризе (Zartman 2015). Отуда је значајан фактор и *тајминг*: „осећај за тренутак представља важан услов успешне медијације" (Lazić 2022, 545).

Медијација ретко доводи до суштинске трансформације односа међу странама и отклањања дубоко укорењених узрока неповерења. Њен успех мери се кроз три достижна нивоа: управљање сукобом (смањење насиља), решавање сукоба (постизање компромиса о непосредним узроцима) и успостављање механизама за управљање будућим кризама (Zartman and Touval 1985, 44). Будући да је медијација и инструмент спољне политике, успех треба вредновати и према остварењу циљева медијатора, попут јачања регионалног утицаја и међународног престижа или обликовања пожељног међународног поретка (Touval 2003).

Анализа Кине као посредника, поред општих концепата међународне медијације, захтева и сагледавање

специфичности њене спољне политике, нарочито принципа немешања, што је предмет наредног поглавља.

ПОСРЕДОВАЊЕ У КИНЕСКОЈ СПОЉНОЈ ПОЛИТИЦИ: ОД НЕМЕШАЊА ДО КРЕАТИВНОГ УКЉУЧИВАЊА

„Пет принципа мирољубиве коегзистенције" из 1954. године чине основу кинеске спољне политике већ седам деценија[3]. За овај рад кључан је принцип немешања у унутрашње послове и његова адаптација у измењеним геополитичким околностима. Транзиција ка мултиполарном свету и ширење кинеских интереса, нарочито кроз иницијативу „Појас и пут", подстакли су преиспитивање његовог традиционалног тумачења. У дебати о одрживости немешања издвајају се три приступа: напуштање принципа ради заштите интереса и вођења асертивније политике; његово строго очување због бојазни од западног интервенционизма; и, као доминантан приступ, прагматично прилагођавање кроз селективно укључивање на „тактичком нивоу", уз задржавање немешања као водиље (Zheng 2016, 352–358).

Прагматично прилагођавање одражавају концепти *конструктивног* (Zhao 2011) и *креативног* укључивања (Wang 2017), који спајају немешање са селективним ангажовањем, дистанцирајући се од западног интервенционизма. Они подразумевају флексибилније деловање инструментима попут дипломатског посредовања и економске помоћи, уз поштовање Повеље УН и пристанак актера[4]. Полазећи од тога

[3] То су мирољубива коегзистенција, немешање у унутрашња питања, поштовање територијалног интегритета и суверенитета, ненападање, једнакост и узајамна корист (видети China's State Council 2024a).

[4] Јицоу Ванг развија креативно укључивање као одговор на промењени међународни положај Кине и потребу да раст њене моћи и интереса прати и преузимање веће међународне одговорности. Како сам аутор истиче, реч је о новом правцу у кинеској дипломатији, који подразумева активније учешће Кине у регионалним и глобалним питањима и пружању међународних јавних добара, уз ослањање на

да Кина више не може бити пасивни посматрач међународних збивања, заговара се проактивно, али селективно укључивање у регионална и глобална питања од значаја за кинеске интересе (видети Zhao 2011; Zheng 2016, 358; Wang 2017), што са собом повлачи и већу одговорност Кине. Ови концепти пружају користан оквир за разумевање кинеског посредовања између Ирана и КСА.

У том контексту, Глобална безбедносна иницијатива (ГБИ), коју је Си Ђинпинг представио у априлу 2022. године, може се посматрати као нормативни оквир који легитимише веће дипломатско ангажовање Кине у управљању конфликтима, то јест платформа која омогућава Кини да комбинује растућу међународну одговорност са традиционалним принципима. Њен Концептуални документ из 2023. године, поред поштовања суверенитета и Повеље УН, наглашава мирно решавање спорова путем дијалога и консултација (MFA 2023a). Из кинеске перспективе, ГБИ означава „кинески приступ промовисању мира" (Chu, Zhao, and Liu 2022), а споразум Ирана и КСА представљен је као њена успешна регионална примена.

Током последње две деценије, Кина је ради заштите интереса или промоције позитивног имиџа прешла пут од „избегавања" до „управљања" конфликтима (Marks 2024). Увидом у базу података *The China Global Mediation Tracker* (2010–2025) (видети Marks 2025) могу се уочити јасни обрасци и трендови у кинеском посредовању. Први тренд је

меку моћ и невојне инструменте. Конструктивно укључивање, које је промовисао Хуашенг Џао, почива на сличној логици напуштања пасивне посматрачке позиције у корист активнијег ангажовања ради заштите кинеских интереса, али је фокус овог аутора на управљању кризама у непосредном кинеском суседству, нарочито у Централној Азији. Другим речима, иако се концепти садржински у значајној мери преклапају, могу се уочити нијансе које их разликују, нарочито у погледу домета примене: Вангов концепт има шири, глобални домет и односи се на прилагођавање кинеске дипломатије новој међународној улози Кине, док је код Џаоа првенствено реч о кризном менаџменту у кинеском суседству.

континуирани квантитативни и квалитативни раст медијације, који коинцидира са покретањем иницијативе „Појас и пут”[5]. Други, за овај рад значајнији налаз, јесте изражен географски образац – готово половина забележених случајева односи се на Блиски исток[6]. Значајнији ангажман евидентан је у зонама где Пекинг већ располаже полугама утицаја кроз трговину, инвестиције или политичке односе, док је другде претежно симболички и пасиван.

Приступ посредовању остаје контекстуално условљен. Кључне варијабле које обликују спремност Кине и детерминишу „дубину” њеног учешћа у посредовању на Блиском истоку јесу: значај за кинеске интересе; (не)решивост сукоба; утицај на сукобљене стране; дубина економских веза; простор за деловање настао смањеним ангажманом западних сила; консензус међу великим силама о решењу; повољан *тајминг*; и могућност конверзије дипломатске видљивости у утицај без великих губитака (Sun and Zoubir 2018, 231–237; Marks 2024; Chaziza 2026, 6). Ове детерминанте повећавају

[5] Овај тренд се може посматрати кроз више фаза. Када је реч првој фази (2010–2012), база података индексира два догађаја који се односе на неуспеле покушаје Кине да покрене посредничке ангажмане. У новембру 2010. Кина је позвала на обнову Шестостраних преговора поводом севернокорејског нуклеарног програма, али је предлог одбијен од стране Јужне Кореје, а током 2012. било је и позива у вези са сиријском кризом. Друга фаза (2013–2017) показује већу спремност Кине да се као посредник укључи у неке од сложенијих конфликата: Мијанмар, Израел–Палестина, Авганистан, Џибути–Еритреја, Сирија, Јемен, Јужни Судан. Асертивније наступање Кине нарочито долази до изражаја у трећој фази, посебно након отпочињања руско-украјинског рата 2022. године. У овом периоду Кина је настојала да се укључи у посредовање између Русије и Украјине и Израела и Палестине, па ови конфликти бележе и највећи број кинеских предлога за преговоре и политичко решавање. Као посебни успеси издвајају се саудијско-ирански споразум из 2023. и договор између палестинских фракција из 2024. године.

[6] Изузев Северне Кореје, Мијанмара и Украјине, посреднички напори Кине усмерени су примарно на кризе у региону Блиског истока и Северне Африке: Јужни Судан, Еритреја и Џибути, Сирија, Јемен, Авганистан, Израел и Палестина, Саудијска Арабија и Иран.

вероватноћу ангажмана, док ће се Пекинг при високом ризику од неуспеха радије држати по страни.

Отуда медијацију са „кинеским карактеристикама" одликују прагматичност, флексибилност, селективност, уздржаност и избегавање ризика, уз настојање Пекинга да изгради имиџ глобалног миротворца.

КОНТУРЕ КИНЕСКЕ ПОЛИТИКЕ И ДИПЛОМАТСКОГ АНГАЖМАНА НА БЛИСКОМ ИСТОКУ

Кинеска политика на Блиском истоку еволуирала је од идеолошки обојене „револуционарне дипломатије" Мао Цедунга (*Mao Zedong*), преко комерцијалне дипломатије и прагматичног и уздржаног приступа Денг Сјаопинга (*Deng Xiaoping*), до изразито активног ангажмана Си Ђинпинга, усмереног на изградњу партнерстава и заштиту растућих кинеских интереса у региону.

На Трећем пленуму 18. сазива Централног комитета Комунистичке партије Кине Блиски исток означен је као „суседни" регион, чиме је сврстан у приоритетни геостратешки простор Пекинга (Chaziza 2020, 2; Lyall 2019; Mitić 2022, 103). Овај корак уследио је непосредно након покретања иницијативе „Појас и пут" и поставио основе за дубље повезивање Кине са регионалним актерима. Додатни покретач представља енергетска безбедност, будући да 40–50% кинеског увоза нафте долази из Персијског залива (Fulton 2020, 2). Већ 2014. године, на министарском састанку Форума за сарадњу Кине и арапских земаља, Си Ђинпинг је предложио модел сарадње према формули „1 + 2 + 3", са енергетском сарадњом као главним стубом, инфраструктуром и трговином као приоритетним областима, те нуклеарном и обновљивом енергијом и свемирском технологијом као областима технолошког искорака (више у Fulton, 2020).

Кровни документ за сарадњу са арапским светом, усвојен 2016. године под називом *Arab Policy Paper*, представља први

стратешки документ који систематизује кинеску политику према региону (China's State Council 2016). Значајан је и тренутак његовог објављивања – непосредно пре званичне посете председника Сија Саудијској Арабији и Ирану. Иако документ потврђује поменути модел сарадње и дефинише бројне области, укључујући регионалну безбедност, он експлицитно не спомиње медијацију.

Политички приступ региону почива на изградњи и јачању партнерстава са кључним регионалним силама. Кина је односе са Ираном и Саудијском Арабијом, стубовима своје блискоисточне политике и истовремено заливским ривалима, подигла на ниво свеобухватног стратешког партнерства, те је „у одржавању баланса између Ријада и Техерана, Пекинг остварио импозантан успех" (Mitić 2022, 103).

Са доласком Си Ђинпинга Кина активније артикулише и сопствену визију регионалне безбедности. Си је 2014. године предложио изградњу заједничке, кооперативне, одрживе и свеобухватне безбедносне архитектуре на Блиском истоку (Zhou 2024), док је до 2016. четири од пет кинеских специјалних изасланика било ангажовано на питањима овог региона. Ипак, раст посредничког ангажмана прати опрез да се Пекинг не „увуче" предубоко у спорна питања, што показују његове ограничене улоге у иранском нуклеарном питању, Судану и Јужном Судану, Сирији, Либији, Авганистану и израелско-палестинском мировном процесу (видети Chaziza 2018; Sun and Zoubir 2018).

Последњих година Пекинг активније заговара преобликовање регионалне безбедносне архитектуре, наглашавајући, за разлику од западног приступа, „локално власништво над безбедношћу", тј. примарну улогу држава региона у обезбеђивању безбедности Залива, уз кинеску фацилитацију тог процеса (Marks 2024). Након покретања Блискоисточног безбедносног форума 2019. године, Кина је представила визију Залива као „оазе безбедности" и предложила Платформу за безбедност у Персијском заливу

2020. године, а наредне године и предлог од пет тачака за мир и стабилност на Блиском истоку (2021) (Embassy of the People's Republic of China in the Syrian Arab Republic 2020; MFA 2021).

Први кинеско-арапски самит, одржан 2022. године у Ријаду, означио је даље јачање кинеског политичког присуства у региону. На његовим маргинама одвијали су се и покушаји приближавања Ирана и Саудијске Арабије, доприносећи стварању услова за каснији споразум (Yazdanshenas and Saleh 2023).

КИНЕСКО ПОСРЕДОВАЊЕ ИЗМЕЂУ САУДИЈСКЕ АРАБИЈЕ И ИРАНА (2023)

Контекст и околности закључивања Споразума

Једна од најозбиљнијих криза у односима Саудијске Арабије и Ирана отпочела је 2016. године, након погубљења истакнутог шиитског клерика Нимра ал Нимра (*Nimr al-Nimr*) и напада на саудијска дипломатска представништва у Ирану. Иако су саудијска интервенција у Јемену и регионално ривалство већ оптерећивали односе, ови догађаји довели су до најдужег прекида дипломатских односа двеју држава[7]. Уследили су интензивни сукоби преко посредника (*proxy wars*) и страх од директне конфронтације, што је подстакло напоре да се заливски ривали доведу за преговарачки сто. Главни носиоци медијације, која се најмање две године (2021–2022) одвијала у тајности, били су Оман и Ирак, али је процес од априла 2022. био у застоју (Azimi 2023; MFA 2023b).

Кинески дипломатски ангажман крајем 2022. и почетком 2023. године допринео је оживљавању процеса. Посета Си Ђинпинга Ријаду у децембру 2022. године, током које су одржани самити Кина – арапске државе и Кина – Савет за сарадњу земаља Залива, а потом и посета иранског

[7] Дипломатски односи били су прекинути и у периоду 1987–1990.

председника Ибрахима Раисија (*Ebrahim Raisi*)[8] Пекингу два месеца касније (*Associated Press* 2023), сигнализирали су намеру Кине да продуби односе са обе стране и створи услове за дијалог.

Споразум о нормализацији односа[9] постигнут је 10. марта 2023. године, при чему је веће изненађење од самог приближавања дугогодишњих ривала представљала чињеница да је постигнут у Пекингу. *Заједничком трилатералном изјавом* (*Joint Trilateral Statement*) Кине, Саудијске Арабије и Ирана потврђени су принципи суверенитета и немешања у унутрашња питања, предвиђено је поновно отварање дипломатских представништава у року од два месеца и унапређење билатералних веза, као и примена ранијих споразума из 1998. и 2001. године о безбедносној, економској и другим облицима билатералне сарадње (MFA 2023b).

Тајминг споразума је био кључан. Сукоб је достигао фазу зрелости (*ripeness*), у којој су Ријад и Техеран тражили излазну стратегију руководећи се сопственим интересима и проценом трошкова и користи. За Ријад нормализација је значила стабилније окружење за реализацију Визије 2030. и смањење претње од напада јеменских Хута, док је Техеран настојао да ублажи последице санкција и изолације и спречи формирање антииранске осовине Израел – Саудијска Арабија кроз могуће укључивање Ријада у Аврамове споразуме (видети Farouk 2023; Howe 2023; Abbaszada and Liu 2025, 51). Повољно стратешко окружење додатно је обликовала перцепција америчког повлачења из региона и преусмеравања пажње ка Индо-Пацифику. Споразум је потписан и истог дана када је Си Ђинпинг започео свој трећи председнички мандат, што је додатно појачало симболички значај договора

[8] Реч је о првој посети једног иранског председника Кини након двадесет година.

[9] Текст споразума није јавно доступан, па су услови и уступци на које су стране пристале и даље предмет академских и политичких дебата.

и учврстило имиџ Си Ђинпинга као лидера способног да Кину афирмише као одговорну велику силу.

Постоје различите верзије о иницијативи за кинеско посредовање: према једној, уследило је на захтев Саудијске Арабије (Azimi 2023), док је, према анонимним саудијским званичницима, иницијатива потекла од саме Кине (International Crisis Group [ICG] 2023; Young 2023). Без обзира на то која је верзија ближа истини, Пекинг је препознао погодан тренутак за видљивију посредничку улогу. То потврђује и његова ранија уздржаност у периодима када су Ријад и Техеран били опредељени за конфронтацију, а не компромис.

Интереси Кине као покретачи посредовања

Значај сукоба за кинеске интересе представља важну варијаблу у стратешкој рачуници Пекинга о посредничком ангажовању, нарочито на Блиском истоку. Геополитички значај Персијског залива произилази из његовог положаја на раскрсници Азије, Африке и Европе, централне улоге у светском снабдевању нафтом и важности за глобалне трговинске токове. Стога је стабилизација односа између две водеће заливске силе непосредно повезана са заштитом кинеских економских, безбедносних и геополитичких интереса.

Примарни интерес Пекинга јесте приступ енергентима. Као највећем светском увознику сирове нафте, Кини је енергетска безбедност од стратешког значаја, а Си Ђинпинг ју је означио као „најважније питање" за национални развој (Bradsher 2023). Кинески увоз је 2023. достигао рекордних 11,3 милиона барела дневно, од чега је половина долазила из Персијског залива (Bradsher 2023; U.S. Energy Information Administration [EIA] 2023). Међу кључним добављачима су Саудијска Арабија и Иран. Упркос америчким санкцијама, Кина је од 2021. утростручила увоз иранске нафте и купује око 90% иранског извоза, док Саудијска Арабија остаје један

од највећих снабдевача кинеског тржишта, са рекордним вредностима извоза 2022. и 2023. године (EIA 2023; Bradsher 2023; Ayres et al. 2026; Chatham House n. d.). Сарадња са Ријадом додатно је продубљена заједничким улагањима саудијског Арамка (*Aramco*) и кинеског Синопека (*Sinopec*) у рафинеријске и петрохемијске капацитете (видети Aramco 2023).

Таква енергетска зависност чини Кину рањивом на регионална превирања. Напади на саудијска нафтна постројења 2019. године, који су привремено обуставили више од 50% саудијске производње, показали су колико саудијско-иранско ривалство може угрозити енергетску стабилност од које зависи кинеска економија (International Energy Agency [IEA] 2019). Пекинг је потом интензивније заговарао регионални дијалог и предлагао механизме регионалне безбедности да би се 2023. непосредно укључио у посредовање између заливских ривала.

Поред енергената, стабилан Залив неопходан је за заштиту растућих кинеских трговинских и инвестиционих интереса. Кина је постала водећи билатерални трговински партнер арапских земаља, са разменом већом од 400 милијарди долара, а истовремено је највећи трговински партнер Ирана (Haghirian and Scita 2023; Jash 2023; China's State Council 2024b; Ayres et al. 2026). Регион је и важно чвориште копнених и поморских коридора иницијативе „Појас и пут", у оквиру које су Кина и арапске државе реализовале више од 200 пројеката, укључујући саудијски футуристички град НЕОМ (Jash 2023; China's State Council 2024b). Сарадња се шири и на зелену енергију, 5G, вештачку интелигенцију, сателитске системе и дигиталну економију, док повезивање Дигиталног пута свиле са националним развојним стратегијама, нарочито саудијском Визијом 2030, додатно повећава цену регионалне нестабилности за Пекинг (видети Alghannam 2025).

Посебан значај има безбедност транспортних и енергетских коридора. Кроз Ормушки мореуз пролази 25%

светске поморске трговине нафтом, од чега је 80% усмерено ка азијском тржишту (IEA 2026). Геостратешки положај Ирана зато има двоструку вредност за Пекинг. Ормушки мореуз, као једини поморски излаз за већину заливских енергената, представља стратешку полугу Техерана, који је у више наврата претио његовом блокадом (видети Рајић 2025). Истовремено, Иран је значајан за развој копнених коридора преко Евроазије као алтернативе поморским правцима изложеним геополитичким ризицима. Стога смањење тензија између Ирана и КСА доприноси и диверзификацији и сигурности рута на којима почива кинеско економско присуство.

Кинески интереси имају и непосредну безбедносну димензију – од заштите кинеских држављана, компанија и инвестиција до питања унутрашње безбедности. Са ширењем економског присуства, расла је и потреба за заштитом све већег броја кинеских држављана у региону, а након Арапског пролећа, услед притиска домаће јавности, ово питање је доспело у сам врх агенде Пекинга (Chaziza 2021, 59). Такође, у контексту ујгурског сепаратизма, Кини је важна подршка исламског света, нарочито Саудијске Арабије (Mitić 2022, 104–105; Bradsher 2023).

Међутим, материјални интереси нису били једини покретач. Посредовање је Пекингу пружило прилику да ојача имиџ одговорне велике силе. У настојању да побољша међународни углед и регионалну позицију, Пекингу је посредовање створило шансу да пројектује позитивну слику о себи као кључном актеру у помирењу заливских ривала и „демонстрира глобално лидерство" (Baghernia 2024, 43). Вођена *cost-benefit* логиком, Кина је проценила да су ризици релативно мали, а изгледи за успех повољни, те је подржала већ започет процес и, као домаћин последње рунде преговора, претворила „постојећи детант у глобално видљив дипломатски догађај […] подижући репутацију без преузимања обавеза за имплементацију" (Azimi 2023; Chaziza 2026, 11). Споразум

је уједно представљао прву значајну практичну потврду делотворности Глобалне безбедносне иницијативе.

Кина често истиче да нема „себичне интересе" и „скривене мотиве", те да њен циљ није геополитичко такмичење у региону и попуњавање празнине коју оставља САД (*Associated Press* 2023). Ипак, управо се њена активна улога у медијацији на Блиском истоку све чешће тумачи у контексту трансформације светског поретка. Споразум је омогућио Кини да дипломатски приступ заснован на стратешким партнерствима, поштовању суверенитета и дијалогу представи као алтернативу западном интервенционизму (Young 2023; Chaziza 2026). Паралелни процеси „девестернизације" (*de-Westernisation*) и „азијатизације" (*Asianization*) Персијског залива створили су повољан контекст да се Пекинг афирмише као међународни медијатор (Yazdanshenas and Saleh 2023). Другим речима, Кина се представља као фактор стабилизације у региону, а и шире. У том смислу, Стивен Волт (*Stephen Walt*) (2023) кинеско посредовање описује као „позив на буђење" за америчку дипломатију, будући да је Кина спремно (пре)узела улогу глобалног миротворца коју је Вашингтон, судећи по његовом деловању, напустио.

Наведено показује да кинески мотиви нису једнодимензионални већ да произилазе из преплитања енергетских и економских интереса, потребе за заштитом транспортних коридора и кинеског присуства у региону, те репутационих и ширих геополитичких амбиција.

Прихватљивост Кине као медијатора и обим кинеског утицаја

Прихватљивост медијатора не зависи искључиво од перцепције његове непристрасности већ и од уверења страна да може допринети постизању и очувању споразума (Touval 1975). Иако су Оман и Ирак, захваљујући добрим односима са обе стране, успешно довели Ријад и Техеран за преговарачки сто, формализовани договор је изостајао, између осталог,

услед међусобног неповерења у спремност друге стране да поштује договорене обавезе. Кина је, као стратешки партнер обе земље и најзначајнији спољнотрговински партнер региона, располагала оним што је претходним посредницима недостајало – статусом велике силе и значајнијим полугама утицаја.

Економска моћ представљала је најснажнији извор тог утицаја (Howe 2023; Walt 2023; Walt et al. 2023; Young 2023; Abbaszada and Liu 2025). Пекинг је највећи купац саудијске нафте, али и кључни економски ослонац Ирана у условима западних санкција[10]. Индикативно је да је само дан након потписивања споразума у Пекингу ирански министар нафте најавио укључивање Ирана у значајне кинеске економске иницијативе и потписивање више споразума са кинеским компанијама (Azimi 2023). Економска међузависност је Пекингу пружала не само подстицаје које је могао понудити странама већ и потенцијалну цену нарушавања договора. Отуда не изненађује што је Саудијска Арабија обавезе Ирана из споразума тумачила као „обећања дата Кини" (Farouk 2023).

Кинеско укључивање је тако деловало као катализатор нормализације. Након вишегодишњег оклевања и инсистирања на уступцима у погледу иранских прокси актера, Ријад је прихватио споразум без испуњења већине својих захтева када се укључио Пекинг (Farouk 2023; ICG 2023). Саудијско руководство је, по свему судећи, проценило да кинески утицај на Техеран, заједно са интересом Пекинга за регионалну стабилност, повећава вероватноћу поштовања договора. Ова процена добија на значају након напада на саудијска нафтна постројења 2019. године, када су се појавиле сумње

[10] О значају економских веза сведочи и споразум о Свеобухватном стратешком партнерству из 2021. године, вредан око 400 милијарди долара у периоду од 25 година, који представља највећи споразум Ирана са неком великом силом (*The Times of Israel* 2021). Посебну тежину даје му чињеница да је закључен након америчког повлачења из нуклеарног споразума и поновног увођења санкција.

у поузданост америчких безбедносних гаранција, због чега је Ријад настојао да деескалацијом и продубљивањем односа са Пекингом додатно диверзификује сопствену безбедносну стратегију и, у одређеној мери, прибави „кинески штит" (Young 2023).

Истовремено, прихватљивост Кине почивала је на њеној способности да одржава блиске односе са обе стране. Пекинг је развој односа са Саудијском Арабијом и Ираном настојао да држи у приближној равнотежи, што се огледа у успостављању стратешких партнерстава са обе државе и њиховом готово истовременом приближавању Шангајској организацији за сарадњу (ШОС) 2023. године – Ирана као чланице, а Саудијске Арабије као дијалошког партнера. Захваљујући „срдачним, пословним односима са већином земаља у региону" и спремности да сарађује са различитим актерима, Пекинг је располагао полугама утицаја које су недостајале Вашингтону, чије су посредничке могућности ограничене селективним партнерствима и одсуством дипломатских односа са Ираном (Howe 2023; Walt 2023). Значајно присуство кинеског капитала и компанија у енергетици, инфраструктури, индустрији и дигиталној сфери додатно је учврстило односе међузависности. Кина је тако свој економски утицај могла успешно да претвори у дипломатски (Howe 2023; Walt 2023).

Прихватљивости Пекинга допринели су и његова политика немешања, одсуство историјског „пртљага" и избегавање „извоза вредности". За Ријад и Техеран, Кина је могла да наступи као „партнер од поверења" и актер без „двоструких стандарда" (Bisenić 2019, 90; Haghirian and Scita 2023; Howe 2023; Abbaszada and Liu 2025, 54), што је олакшавало прихватање њене посредничке улоге и стварало простор за дијалог.

Регионални и глобални одјек

Споразум је у региону дочекан претежно позитивно, уз опрезан оптимизам. Званичници већине земаља, попут Катара, Бахреина, Омана, Ирака, Либана, Турске и УАЕ, поздравили су саудијско-иранску нормализацију као корак ка смањењу тензија и већој регионалној стабилности, а подршку су изразили и Хезболах и јеменски Хути (*Al Jazeera* 2023a; 2023b; *Arab News* 2023; Haghirian and Scita 2023; Young 2023). За регионалне државе, деескалација је значила повољније окружење за економску диверзификацију, инвестиције и реализацију амбициозних развојних стратегија. Уследио је и позитиван регионални замах, видљив, између осталог, у повратку Сирије у Арапску лигу након дванаест година, као делу ширег тренда регионалне деескалације и обнове дипломатских веза. Пекинг је овај процес представио као „талас помирења", а сам споразум као „победу дијалога и мира" и потврду кинеског приступа решавању спорова, изразивши спремност да настави са „конструктивним" посредничким ангажовањем у кризним жариштима (*Al Jazeera* 2023a).

Позитиван регионални пријем споразума, праћен похвалама кинеској посредничкој улози (*Arab News* 2023), донео је Пекингу значајан репутациони добитак. Посредовање је ојачало представу о Кини као актеру који је способан да понуди модел заснован на дијалогу и немешању. Тиме је споразум допринео јачању кинеске меке моћи и њеном позиционирању као кредибилног посредника, нарочито међу државама Глобалног југа.

На ширем међународном плану, УН, ЕУ и Русија поздравили су споразум и указали на потенцијал да допринесе деескалацији и регионалној стабилности, при чему су УН и Русија позитивно оценили и похвалили кинески допринос посредничком процесу (*Arab News* 2023; European Union External Action 2023; *Xinhua* 2023). САД су споразум

формално поздравиле као допринос деескалацији и смањењу регионалних тензија, али су истовремено настојале да релативизују значај кинеске улоге, представљајући његов допринос као маргиналан (*Reuters* 2023). Ипак, у делу америчких политичких кругова споразум је перципиран као „неочекивани ударац" Ријада Вашингтону и „дипломатски шамар" Бајдену, али и као показатељ растућег кинеског утицаја на простору којим су САД деценијама доминирале (Turan 2023; *The Daily Star* 2023).

Најнегативније реакције стигле су из Израела, где је споразум оцењен као „озбиљан и опасан развој", „иранска дипломатска победа" и слабљење настојања да се изгради шири регионални фронт за обуздавање Ирана (*The Times of Israel* 2023; *VOA* 2023). Другим речима, приближавање Ријада и Техерана посматрано је пре свега кроз призму регионалног надметања са Ираном.

(Не)одрживост споразума

Инхерентне слабости споразума, комплексност саудијско-иранског ривалства и блискоисточне политике, интереси и деловање екстерних сила, као и специфичности кинеског посредничког приступа, представљају ограничења која могу довести у питање одрживост споразума, а тиме и домете кинеског модела посредовања. Ипак, чињеница да је опстао дуже од три године, упркос регионалним тензијама, указује на његову већу отпорност него што се то могло иницијално очекивати.

Обнова дипломатских односа превасходно је у функцији деескалације и стишавања регионалних тензија, а не решавања узрока вишедеценијског ривалства. Другим речима, споразум није „загребао" дубље у односе Ријада и Техерана. У том светлу, Џозеф Најa (*Joseph Nye*) га је оценио као „скроман" (Walt et al. 2023). На билатералном нивоу, упркос почетном замаху у виду отварања дипломатских представништава,

визне либерализације и посета званичника, изостао је суштински напредак (*The New Arab* 2023). Односе две државе и даље оптерећују безбедносна дилема и надметање за регионални утицај, док ирански нуклеарни програм остаје један од главних „камена спотицања" (видети Pajić 2025). Искуство претходних периода детанта, који су се завршавали повратком на антагонистичке односе, додатно упозорава да нерешена питања остају потенцијални окидачи нових тензија.

Одрживост споразума зависи и од регионалног и међународног окружења, на које Пекинг има ограничене могућности утицаја. Рат у Гази је представљао први велики тест за саудијско-ирански детант, али су се Ријад и Техеран уздржавали од потеза који би угрозили обновљене односе. Још већи притисак су произвеле ескалације након повратка Доналда Трампа (*Donald Trump*) у Белу кућу и обнова стратегије „максималног притиска" на Иран. Наводећи ирански нуклеарни програм као повод, САД и Израел су у фебруару 2026. године отпочели рат против Ирана (Council on Foreign Relations 2026). Иран је одговорио нападима на америчке базе и циљеве широм региона, чиме је рат попримио регионалне размере и додатно уздрмао већ крхки детант између Ријада и Техерана. У том смислу, актуелна криза представља највећи тест за споразум до сада.

Ријад је од самог почетка оштро осуђивао иранске нападе на територију Саудијске Арабије, као и на територије других заливских монархија. Имајући у виду да је Саудијска Арабија потврдила да неће дозволити коришћење свог ваздушног простора или територије за нападе на Иран, ирански напади на Ријад означени су као „кукавички"; више иранских дипломата је протерано из Саудијске Арабије, уз упозорење да може уследити војни одговор на иранску агресију, која уједно представља и кршење Пекиншког споразума из 2023. године (видети *Saudi Press Agency* 2026a, 2026b). Ипак, настојећи да избегне даље ширење сукоба, Саудијска Арабија је истовремено показала максималну уздржаност. Од Кине

је затражила да настави да доприноси постизању прекида ватре, што је посебно истакнуто током посете Џаи Јуна (*Zhai Jun*), специјалног изасланика кинеске владе за Блиски исток (MFA 2026a). Пекинг је такође интензивирао дипломатске контакте на највишем нивоу. Ванг Ји је до почетка априла обавио 26 телефонских разговора са Ираном, Израелом, Русијом и заливским државама, док је Џаи Јун убрзо након отпочињања интервенције спровео шатл дипломатију у региону с циљем подстицања деескалације (*Global Times* 2026). Кина није преузела улогу директног посредника већ се њен приступ ослања на дипломатску кооординацију са Пакистаном и подршку његовим посредничким напорима. У том светлу треба посматрати и заједничку иницијативу Кине и Пакистана од 31. марта 2026. године. Две државе су у Пекингу представиле предлог од пет тачака који предвиђа прекид ватре, заштиту цивила и критичне инфраструктуре, безбедност поморских рута и посебно пролаз кроз Ормушки мореуз, повратак преговорима и јачање мултилатералне сарадње под окриљем Уједињених нација (MFA 2026b). Тајминг предлога није случајан, а чињеница да је саопштен у Пекингу сигнализира намеру Кине да се позиционира као релевантан дипломатски актер. Општи и апстрактан карактер предлога и одсуство конкретних механизама спровођења потврђују образац кинеског ангажмана у регионалним кризама. Ипак, јасна артикулација безбедности пловидбе кроз Ормушки мореуз указује на непосредан кинески интерес за стабилизацију кључне поморске руте.

Упркос регионалној ескалацији и могућности да се Ријад увуче у сукоб, Иран и Саудијска Арабија, бар у тренутку писања ових редова, остају опредељени за међусобни „хладни" мир. То потврђују и скорашњи разговори министара спољних послова две државе о механизмима постизања деескалације (видети *Asharq Al Awsat* 2026; Islamic Republic of Iran Ministry of Foreign Affairs 2026).

На крају, ограничења произилазе и из самог кинеског приступа. Пекинг остаје доследан фацилитативном посредовању и избегава улогу класичног безбедносног гаранта. Нагласком на „регионално власништво над процесом", Кина ограничава своју одговорност и држи дистанцу од самог исхода, што отвара „дилему покровитеља" (*sponsorship dilemma*) у случају кршења споразума (Farouk 2023; Maher 2024, 30–31). У том погледу индикативна је оцена једног иранског званичника да је реч о „џентлменском споразуму", који „нико не контролише" (ICG 2024). Другим речима, у одсуству механизама надзора, одрживост споразума превасходно зависи од политичке воље Ријада и Техерана. Не треба очекивати ни да ће Кина значајније одступити од досадашњег опреза и уздржаности и дубље загазити у блискоисточне конфликте, будући да настоји да избегне „увлачење" у регионално „живо блато", какво везује за америчко искуство.

ЗАКЉУЧАК

Посреднички ангажман Кине између Ријада и Техерана одсликава њену визију регионалне и међународне безбедности, засновану на политичком дијалогу и консултацијама као механизмима решавања криза и сукоба. Кинески приступ фаворизује „локално власништво" над безбедношћу и „регионално вођство" у изградњи безбедносне архитектуре Персијског залива, без наметања споља. Пекинг свој модел посредовања јасно супротставља западном интервенционистичком приступу, градећи репутацију *глобалног миротворца* насупрот улози *светског полицајца,* коју везује за САД.

Кинески модел посредовања заснован на „креативном" укључивању представља покушај да се направи баланс између традиционалног принципа немешања и потребе да се растући глобални интереси заштите, због чега фаворизује

фацилитативни стил медијације. Овај прагматични приступ ваља примарно посматрати у реалистичком кључу заснованом на рационалном избору и процени добитака и губитака. Селективност кинеског ангажовања обликована је низом детерминанти, као што су повољан тајминг и изгледи за постизање споразума, значај за кинеске интересе, расположиве полуге утицаја, али и дипломатска видљивост. Саудијско-ирански случај је испунио такве услове. Имајући у виду спремност страна да постигну договор и ограничене могућности других актера да га финализују, терен је већ био припремљен за дипломатски уплив Кине. Пекинг је тако, уз релативно мале ризике, искористио економску међузависност и развијена партнерства као полуге утицаја и економско присуство претворио у дипломатски капитал. Отуда не треба да чуди што је посредовање између Ријада и Техерана означено као велики успех кинеске дипломатије, будући да у пракси илуструје примену поменутог кинеског модела у најповољнијем окружењу. Посредовање је Кини донело дипломатску видљивост, репутациони добитак и снажније позиционирање као алтернативног посредника, нарочито међу државама Глобалног југа.

Дипломатски успех Кине не треба аутоматски тумачити као потврду потискивања САД са Блиског истока. Споразум је показао да Вашингтон више не располаже монополом над посредничким иницијативама великих сила и да Кина може да преузме посредничку улогу, нарочито када њени односи са странама представљају компаративну предност. Значај овог случаја се не огледа у смени доминантне силе већ у проширивању дипломатског простора за кинеско деловање.

Међутим, како је овај случај показао, посредничко ангажовање Кине на Блиском истоку суочава се са бројним изазовима и ограничењима која произилазе из комплексности регионалних односа, присуства других великих сила, специфичних интереса и очекивања локалних актера, али и из уздржаног кинеског приступа и ослањања на саме стране

у очувању постигнутог договора. Кина није отклонила узроке ривалства нити је изградила механизме који би гарантовали трајност помирења већ је помогла да се успостави оквир у којем су стране процениле да им деескалација иде у прилог. То открива и главно ограничење кинеског модела, које се огледа у чињеници да одрживост договора више зависи од трајања интереса самих страна да очувају договор него од ангажовања Пекинга. Другим речима, оно што је представљало предност кинеског модела у фази постизања споразума може постати ограничење његове дугорочне одрживости. Кина је свесна предности коју јој принцип немешања доноси, али у региону захваћеном сукобима одржавање равнотеже представљаће све већи изазов. Најновија криза са Ираном је показала да би могао да постоји раскорак између очекивања регионалних актера и степена одговорности који је Пекинг спреман да преузме, што илуструје и чињеница да обим кинеских дипломатских напора не прати и дубина ангажмана. Иако је донео инстант дипломатске поене Пекингу, на дуже стазе, споразум остаје својеврсни тест за Кину као међународног медијатора и њен специфични модел посредовања.

РЕФЕРЕНЦЕ

Abbaszada, Ramiz, and Hongsong Liu. 2025. "China's Mediation Paradigm: How China's Mediation Diplomacy Advanced Saudi-Iran Reconciliation". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 28 (1): 47–66. DOI: 10.1080/19448953.2025.2557169.

Alghannam, Hesham. 2025. "How China Aligned Itself with Saudi Arabia's Vision 2030". *Carnegie Endowment for International Peace*, January 21, 2025. https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/posts/2025/01/how-china-aligned-itself-with-saudi-arabias-vision-2030.

Al Jazeera. 2023a. „Tajna pomirenja Saudijske Arabije i Irana". 11. mart 2023. https://balkans.aljazeera.net/news/

world/2023/3/11/analiticari-otkrivaju-tajnu-pomirenja-saudijske-arabije-i-irana.

Al Jazeera. 2023b. "Iran, Saudi Arabia agree to resume ties: World reacts". March 10, 2023. https://www.aljazeera.com/news/2023/3/10/iran-saudi-arabia-agree-to-resume-ties-world-reacts.

Arab News. 2023. "Global, regional countries react to China-brokered Saudi-Iran agreement". March 10, 2023. https://www.arabnews.com/node/2266246/middle-east.

Aramco. 2023. "Aramco and Sinopec sign MoU to collaborate on projects in Saudi Arabia". August 3, 2023. https://www.aramco.com/en/news-media/news/2022/aramco-and-sinopec-sign-mou-to-collaborate-on-projects-in-saudi-arabia.

Asharq Al Awsat. 2026. "Saudi FM Holds Separate Talks with Counterparts from Iran, Qatar and Jordan". August 3, 2026. https://english.aawsat.com/gulf/5302784-saudi-fm-holds-separate-talks-counterparts-iran-qatar-and-jordan.

Associated Press. 2023. "China Denies Hidden Motives after Hosting Iran-Saudi Talks". *AP News*, March 11, 2023. https://apnews.com/article/iran-saudi-arabia-china-diplomatic-ties-b3559a72b1e532a1068f2ec2dd53f101.

Ayres, Graham, Rachael Burton, Joseph Federici, Nicole Morget, and Lyndi Tsering. 2026. "China-Iran Fact Sheet: A Short Primer on the Relationship". *U.S.-China Economic and Security Review Commission*. March 16, 2026. https://www.uscc.gov/research/china-iran-fact-sheet-short-primer-relationship.

Azimi, Saeed. 2023. "The Story Behind China's Role in the Iran-Saudi Deal". *The Henry L. Stimson Center*. March 13, 2023. https://www.stimson.org/2023/the-story-behind-chinas-role-in-the-iran-saudi-deal/.

Baghernia, Niloufar. 2024. "China's Marginal Involvement in the 2023 Iran-Saudi Arabia Reconciliation". *Asian Affairs* 55 (1): 34–51. DOI: 10.1080/03068374.2024.2329615.

Bradsher, Keith. 2023. "China's Economic Stake in the Middle East: Its Thirst for Oil". *The New York Times*, October 11, 2023. https://www.nytimes.com/2023/10/11/business/china-oil-saudi-arabia-iran.html.

Chatham House. n. d. "Resource Trade Eart". *Chatham House*. The Royal Institute of International Affairs. Last accessed 12 July 2026. https://resourcetrade.earth/?year=2024&exporter=682&importer=156&category=4&units=value&autozoom=1.

Chaziza, Mordechai. 2018. "China's Mediation Efforts in the Middle East and North Africa: Constructive Conflict Management". *Strategic Analysis* 42 (1): 29–41. DOI: 10.1080/09700161.2017.1418956.

Chaziza, Mordechai. 2020. *China's Middle East Diplomacy: The Belt and Road Strategic Partnership*. Eastbourne: Sussex Academic Press.

Chaziza, Mordechai. 2021. "China's Strategy to Maintain its Non-interference Policy". *China: An International Journal* 19 (1): 50–67. DOI: 10.1353/chn.2021.0003.

Chaziza, Mordechai. 2026. "China's Quasi-Mediation Diplomacy in the Middle East in the 21st Century". *Journal of Contemporary China* 1–16. DOI: 10.1080/10670564.2026.2656242.

Chu, Daye, Juecheng Zhao, and Xin Liu. 2022. "Xi proposes Global Security Initiative at Boao Forum, 'sends signal of peace, stability amid global turmoil'". *The Global Times,* April 21, 2022. https://www.globaltimes.cn/page/202204/1259907.shtml.

Council on Foreign Relations. 2026. "Iran's War With Israel and the United States". *Council on Foreign Relations*, July 29, 2026. https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/confrontation-between-united-states-and-iran.

Embassy of the People's Republic of China in the Syrian Arab Republic. 2020. "Wang Yi Attends UNSC Ministerial Meeting on the Situation in the Persian Gulf Region".

Embassy of the People's Republic of China in the Syrian Arab Republic, October 23, 2020. https://sy.china-embassy.gov.cn/eng//xwfb/202010/t20201023_1726931.htm.

European Union External Action. 2023. "Iran/Saudi Arabia: Statement by the Spokesperson on the announced resumption of diplomatic relations". *European Union External Action,* March 11, 2023. https://www.eeas.europa.eu/eeas/iransaudi-arabia-statement-spokesperson-announced-resumption-diplomatic-relations_en.

Farouk, Yasmine. 2023. "Riyadh's Motivations Behind the Saudi-Iran Deal". *Carnegie Endowment for International Peace*, March 30, 2023. https://carnegieendowment.org/posts/2023/03/riyadhs-motivations-behind-the-saudi-iran-deal?lang=en.

Fulton, Jonathan. 2020. "China-Saudi Arabia Relations Through the '1+2+3' Cooperation Pattern". *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies* 14 (4): 1–12. DOI: 10.1080/25765949.2020.1841991.

Global Times. 2026. "Minister Wang Yi holds 26 calls with various parties including Iran, Israel, Russia and Gulf countries; Chinese envoy shuttles for Middle East mediation: FM". April 7, 2026. https://www.globaltimes.cn/page/202604/1358359.shtml.

Haghirian, Mehran, and Jacopo Scita. 2023. "The Broader Context Behind China's Mediation Between Iran and Saudi Arabia". *The Diplomat*, March 14, 2023. https://thediplomat.com/2023/03/the-broader-context-behind-chinas-mediation-between-iran-and-saudi-arabia/.

Howe, Tom. 2023. "Unpacking the Iran-Saudi agreement". *UK in a Changing Europe*, March 30, 2023. https://ukandeu.ac.uk/unpacking-the-iran-saudi-agreement/.

International Crisis Group [ICG]. 2023. "How Beijing Helped Riyadh and Tehran Reach a Détente". *International Crisis Group*, March 17, 2023. https://www.crisisgroup.

org/middle-east-north-africa-saudi-arabia-iran-china/how-beijing-helped-riyadh-and-tehran-reach-detente.

International Crisis Group [ICG]. 2024. "Great Expectations: The Future of Iranian-Saudi Détente". *International Crisis Group*, June 13, 2024. https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iran-saudi-arabia/b92-great-expectations-future.

International Energy Agency [IEA]. 2019. "Oil Market Report – October 2019". *International Energy Agency*, October 11, 2019. https://www.iea.org/reports/oil-market-report-october-2019.

International Energy Agency [IEA]. 2026. "Strait of Hormuz Factsheet". *International Energy Agency*, February 2026. https://www.iea.org/about/oil-security-and-emergency-response/strait-of-hormuz.

Islamic Republic of Iran Ministry of Foreign Affairs. 2026. "Iranian Saudi Foreign Ministers discuss regional de-escalation efforts on Phone". *Islamic Republic of Iran Ministry of Foreign Affairs*, June 2, 2026. https://en.mfa.ir/portal/newsview/789057.

Jash, Amrita. 2023. "Saudi-Iran Deal: A Test Case of China's Role as an International Mediator". *Georgetown Journal of International Affairs*, June 23, 2023. https://gjia.georgetown.edu/conflict-security/saudi-iran-deal-a-test-case-of-chinas-role-as-an-international-mediator/.

Lazić, Vuk. 2022. „Diplomatsko posredovanje Turske kao sredstvo pozicioniranja u novim međunarodnim okolnostima". *Međunarodna politika* LXXIV (4): 531–556. DOI: 10.2298/MEDJP2204531L.

Lyall, Nicholas. 2019. "China in the Middle East: Past, Present, and Future". *The Diplomat*, February 16, 2019. https://thediplomat.com/2019/02/china-in-the-middle-east-past-present-and-future/.

Maher, Nora. 2024. "From Foes to Friends? The Potential of the Saudi-Iran Détente Amid Raging Conflicts in the Middle

East". *Policy Perspectives* 21 (1): 23–41. DOI: 10.13169/polipers.21.1.ra2.

Marks, Jesse. 2024. "China's Strategic Facilitation in the Persian Gulf Security Crisis". *The Henry L. Stimson Center*, May 10, 2024. https://www.stimson.org/2024/chinas-strategic-facilitation-in-the-persian-gulf-security-crisis/.

Marks, Jesse. 2025. "Chinese Global Mediation Map". *The China Global Mediation Tracker*. Rihla Research & Advisory LLC. Last accessed 11 July 2026. https://rihlaadvisory.com/rihla-atlas/chinese-mediation-dashboard/.

Ministry of Foreign Affairs People's Republic of China [MFA]. 2002. "The glorious journey of China's cross-century diplomacy (Extract)". *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, October 17, 2002. https://www.fmprc.gov.cn/web/ziliao_674904/zt_674979/ywzt_675099/zt2002_675989/2319_676055/200210/t20021017_7965253.shtml [In Chinese].

Ministry of Foreign Affairs People's Republic of China [MFA]. 2021. "Wang Yi Proposes a Five-point Initiative on Achieving Security and Stability in the Middle East". *Ministry of Foreign Affairs People's Republic of China*, March 26, 2021. https://www.mfa.gov.cn/eng/gjhdq_665435/2675_665437/2878_663746/2880_663750/202406/t20240607_11413200.html.

Ministry of Foreign Affairs People's Republic of China [MFA]. 2023a. "The Global Security Initiative Concept Paper". *Ministry of Foreign Affairs People's Republic of China*, February 21, 2023. https://www.fmprc.gov.cn/eng/zy/gb/202405/t20240531_11367484.html.

Ministry of Foreign Affairs People's Republic of China [MFA]. 2023b. "Joint Trilateral Statement by the People's Republic of China, the Kingdom of Saudi Arabia, and the Islamic Republic of Iran". *Ministry of Foreign Affairs People's Republic of China*, March 10, 2023. https://www.mfa.gov.cn/eng/zy/gb/202405/t20240531_11367487.html.

Ministry of Foreign Affairs People's Republic of China [MFA]. 2024a. "Implementing the Guiding Principles of the Central Conference On Work Relating to Foreign Affairs and Breaking New Ground In Major-Country Diplomacy with Chinese Characteristics". *Ministry of Foreign Affairs People's Republic of China,* January 16, 2024. https://www.mfa.gov.cn/eng/xw/zyxw/202405/t20240530_11332670.html.

Ministry of Foreign Affairs People's Republic of China [MFA]. 2024b. "A Staunch Force for Stability in a Turbulent World". *Ministry of Foreign Affairs People's Republic of China,* February 17, 2024. https://www.mfa.gov.cn/eng/xw/zyjh/202405/t20240530_11332758.html.

Ministry of Foreign Affairs People's Republic of China [MFA]. 2026a. "Special Envoy Zhai Jun of the Chinese Government on the Middle East Issue Meets with Saudi Arabian Foreign Minister Faisal bin Farhan Al Saud". *Ministry of Foreign Affairs People's Republic of China*, March 9, 2026. https://www.fmprc.gov.cn/eng/xw/wjbxw/202603/t20260309_11871763.html.

Ministry of Foreign Affairs People's Republic of China [MFA]. 2026b. "Five-Point Initiative of China and Pakistan For Restoring Peace and Stability in the Gulf and Middle East Region". *Ministry of Foreign Affairs People's Republic of China*, March 31, 2026. https://www.fmprc.gov.cn/eng/wjbzhd/202603/t20260331_11884511.html.

Mitić, Aleksandar. 2022. „Kina i Bliski istok nakon američkog povlačenja iz Avganistana". U *Kineski razvojni izazovi: promene i projekcije*, ur. Katarina Zakić i Nenad Stekić, 95–118. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu. DOI: 10.18485/iipe_dokri.2022.ch4.

Pajić, Nataša. 2025. „Saudijska Arabija i bomba: da li je nuklearno oružje opcija?" *Međunarodna politika* 76 (1194): 349–376. DOI: 10.18485/iipe_mp.2025.76.1194.8.

Reuters. 2023. "Saudis kept U.S. informed on talks with Iran - White House". March 10, 2023. https://www.reuters.com/world/middle-east/saudis-kept-us-informed-talks-with-iran-white-house-2023-03-10/.

Saudi Press Agency. 2026a. "Saudi Arabia Strongly Condemns Failed and Cowardly Iranian Attacks Targeting Riyadh and Eastern Regions". February 28, 2026. https://www.spa.gov.sa/en/N2524721.

Saudi Press Agency. 2026b. "Saudi Arabia Declares Iranian Military Attaché, Embassy Staff Personae Non Gratae, Mandates Departure Within 24 Hours". March 22, 2026. https://spa.gov.sa/en/N2543729.

Sun, Degang, and Yahia Zoubir. 2018. "China's Participation in Conflict Resolution in the Middle East and North Africa: A Case of Quasi-Mediation Diplomacy?". *Journal of Contemporary China* 27 (110): 224–243. DOI: 10.1080/10670564.2018.1389019.

The Daily Star. 2023. "China role in Saudi, Iran deal a tricky test for US". March 12, 2023. https://www.thedailystar.net/news/world/usa/news/china-role-saudi-iran-deal-tricky-test-us-3269016.

The New Arab. 2023. "Iran to grant visa-free travel to Saudi Arabia as ties continue to mend". December 16, 2023. https://www.newarab.com/news/iran-grant-visa-free-travel-saudi-arabia-32-nations.

The State Council of the People's Republic of China [China's State Council]. 2016. "China's Arab Policy Paper". *The State Council of the People's Republic of China*, January 2016. https://english.www.gov.cn/archive/publications/2016/01/13/content_281475271412746.htm.

The State Council of the People's Republic of China [China's State Council]. 2024a. "Five Principles of Peaceful Coexistence -- timeless guide for int'l relations". *The State Council of the People's Republic of China,* June 29, 2024. https://english.www.gov.cn/news/202406/29/content_

WS667f6667c6d0868f4e8e8af9.html#:~:text=Experts%20say%20the%20five%20principles,decades%20and%20become%20a%20basic.

The State Council of the People's Republic of China [China's State Council]. 2024b. "Sino-Arab cooperation to get boost, envoy says". *The State Council of the People's Republic of China,* May 30, 2024. https://english.www.gov.cn/news/202405/30/content_WS6657d71dc6d0868f4e8e7a16.html.

The State Council of the People's Republic of China [China's State Council]. 2026. "More Just and Equitable Global Governance: China's Principles, Proposals and Actions". White Paper. *The State Council of the People's Republic of China,* June 17, 2026. https://english.www.gov.cn/atts/stream/files/6a325dbdc6d0c78809900129.

The Times of Israel. 2021. "Iran, China sign huge 25-year strategic deal; could reduce US regional influence". March 27, 2021. https://www.timesofisrael.com/iran-china-sign-major-25-year-strategic-cooperation-agreement/.

The Times of Israel. 2023. "Bennett: Saudi-Iran deal a failure of Israeli efforts to build anti-Tehran coalition". March 10, 2023. https://www.timesofisrael.com/bennett-saudi-iran-deal-a-failure-of-israeli-efforts-to-build-anti-tehran-coalition/.

Touval, Saadia. 1975. "Biased intermediaries: Theoretical and historical considerations". *Jerusalem Journal of International Relations* 1 (1): 51–69.

Touval, Saadia. 2003. "Mediation and Foreign Policy". *International Studies Review* 5 (4): 91–95. DOI: 10.1111/j.1079-1760.2003.00504009.x.

Trailović, Dragan. 2025. „Uporedna perspektiva spoljnopolitičkog delovanja Kine u Centralnoj Aziji i regionu Balkana". *Politička revija* 86 (4): 39–67. DOI: 10.5937/pr86-62703.

Trailović, Dragan. 2026. "International Organization for Mediation (IOMed): China's Institutional Statecraft and

Parallel Institution-Building in Global Governance." In *Squaring the Circle: The New Global Dynamics*, eds. Ivona Lađevac, Stefano Valente and Erin Carlin, 125–134. Belgrade: Institute of International Politics and Economics.

Turan, Rabia İclal. 2023. "CIA chief visits Saudi Arabia to express frustration about Iran rapprochement: Report". *Anadolu Ajansı*, April 8, 2023. https://www.aa.com.tr/en/americas/cia-chief-visits-saudi-arabia-to-express-frustration-about-iran-rapprochement-report/2866883.

U.S. Energy Information Administration [EIA]. 2024. "China imported record amounts of crude oil in 2023". *U.S. Energy Information Administration*, April 16, 2024. https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=61843.

VOA. 2023. "Saudi-Iran Breakthrough Adds New Twist to Israel's Arab Outreach". March 11, 2023. https://www.voanews.com/a/7000308.html.

Walt, Stephen M. 2023. "Saudi-Iranian Détente Is a Wake-Up Call for America". *Foreign Policy,* March 14, 2023. https://foreignpolicy.com/2023/03/14/saudi-iranian-detente-china-united-states/.

Walt, Stephen M., Michael Miner, Karen Elliott House, Joseph Nye, Grant Golub, Peyman Asadzade, Mohammed Alyahya, and Daniel Sobelman. 2023. "Significance of the Iran-Saudi Arabia Agreement Brokered by China". *Belfer Center for Science and International Affairs*. Harvard Kennedy School. March 14, 2023. https://www.belfercenter.org/publication/significance-iran-saudi-arabia-agreement-brokered-china.

Xinhua. 2023. "Russia welcomes China's important role in Tehran-Riyadh detente: ambassador". *Xinhua*, April 24, 2023. https://english.news.cn/20230424/4ced4c7e952e4862bb8cd47a69424d56/c.html.

Yazdanshenas, Zakiyeh, and Alam Saleh. 2023. "Iranian-Saudi détente and 'Asianization' of the Persian Gulf: China fills the gap". *Middle East Institute*, April 5, 2023. https://

www.mei.edu/publications/iranian-saudi-detente-and-asianization-persian-gulf-china-fills-gap.

Young, Michael. 2023. "How Do Carnegie Scholars Interpret the Impact of the Saudi-Iranian Deal on Their Area of Interest?" *Carnegie Endowment for International Peace*, March 16, 2023. https://carnegieendowment.org/middle-east/diwan/2023/03/how-do-carnegie-scholars-interpret-the-impact-of-the-saudi-iranian-deal-on-their-area-of-interest.

Zartman, William, and Saadia Touval. 1985. "International Mediation: Conflict Resolution and Power Politics". *Journal of Social Issues* 41 (2): 27–45.

Zartman, William. 2015. "Mediation: Ripeness and its Challenges in the Middle East". *International Negotiation* 20: 479–493. DOI: 10.1163/15718069-12341317.

Zhao, Huasheng. 2011. "Non-interference in Internal Affairs and Constructive Involvement – Reflection on Chinese Policy after the Unrest in Kyrgyzstan". *Xinjiang Shifan Daxue Xuebao (Journal of Xinjiang Normal University)* 32 (1): 23–29.

Zheng, Chen. 2016. "China Debates the Non-Interference Principle". *The Chinese Journal of International Politics* 9 (3): 349–374. DOI: 10.1093/cjip/pow010.

Wang, Yizhou. 2017. *Creative Involvement: The Evolution of China's Global Role*. London: Routledge.

Zhou, Yiqi. 2024. "Neutrality, Leverage, and Timing: China's Middle East Peace Diplomacy in Perspective". *China Quarterly of International Strategic Studies* 10 (1): 65–81. DOI: 10.1142/S2377740024500039.

Nataša Pajić*
Institute of International Politics and Economics, Belgrade

CHINA AS A MEDIATOR IN THE MIDDLE EAST: THE CASE OF SAUDI ARABIA AND IRAN**

Resume

China's growing political and economic clout in the Middle East has gradually been accompanied by a more visible diplomatic role. This is particularly evident in the Persian Gulf, a region of vital importance to China. At the same time, regional dynamics are shaped by long-standing rivalries, most notably between Saudi Arabia and Iran, two countries with which Beijing has developed extensive ties. In this context, China's role in the 2023 agreement between Riyadh and Tehran provides an important case for examining Beijing's emergence as a mediator in the Middle East.

The conceptual framework draws on international mediation and the Chinese foreign policy concepts of non-interference and "creative involvement". Particular attention is given to the circumstances surrounding Beijing's entry into the negotiations, the interests behind its engagement, the reasons both parties accepted China as a mediator, the sources of Chinese influence, as well as the limits of its mediation approach.

* E-mail: natasa.pajic@diplomacy.bg.ac.rs. ORCID: 0009-0007-7231-1421.

** The paper presents findings of a study developed as a part of the research project "Serbia and challenges in international relations in 2026", financed by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia, and conducted by the Institute of International Politics and Economics, Belgrade, during the year 2026.

The analysis suggests that China entered the process at a particularly favorable moment. Iraq and Oman had already established channels of communication, while both Riyadh and Tehran had developed strong incentives for de-escalation. However, Beijing had an important advantage over previous mediators as it combined close relations with both sides with sufficient economic and political weight to add credibility to the agreement. Unlike the United States, China was not constrained by alignment with one party or the absence of diplomatic relations with the other. Its involvement served as a catalyst, helping the parties reach the deal and giving the outcome greater visibility.

Beijing's willingness to enter the process cannot be reduced to a single driver. Energy security, trade and investment, particularly through the Belt and Road Initiative, the safety of transport routes and Chinese citizens in the region, as well as reputational and geopolitical considerations, shaped Beijing's decision to engage. The successful conclusion of the talks allowed China to present its preference for dialogue, non-interference, and regionally driven solutions as a viable diplomatic approach, which in turn strengthened its profile as a mediator, especially among countries of the Global South.

Yet the agreement also illustrates the boundaries of this approach. China facilitated de-escalation rather than a deeper settlement of the Saudi-Iranian rivalry and has maintained a degree of distance from the agreement's subsequent implementation. By placing the primary responsibility for sustaining the rapprochement on the parties themselves, Beijing also limits its own responsibility for the agreement's long-term durability. Its sustainability ultimately rests on Riyadh and Tehran

continuing to see restraint as preferable to renewed confrontation. The deal represents an important diplomatic achievement for Beijing, but also an ongoing test of how far China's cautious, facilitative model can help preserve it as the conditions that made mediation possible begin to change.

Keywords: Middle East, Persian Gulf, Iran, China, Saudi Arabia, diplomatic mediation, Chinese foreign policy

*** Овај рад је примљен 1. августа 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 31. августа 2026. године.

УДК 314.7:327.8
DOI: 10.5937/pr89-70737
Оригинални научни рад

Политичка ревија
3/2026.
Vol. 89
стр. 171-192

Хамза Мохамед Абдала Баит Елмал*
Факултет за међународну политику и безбедност
Универзитет „Унион – Никола Тесла", Београд

МИГРАЦИЈЕ КАО ИНСТРУМЕНТ ГЕОПОЛИТИЧКОГ ПРИТИСКА

Сажетак

Савремене миграције представљају један од најзначајнијих безбедносних, политичких и хуманитарних изазова у међународним односима. Поред демографских, економских, ратних и климатских узрока, миграциона кретања све чешће постају и инструмент политичког деловања држава и других актера. Рад анализира миграције као средство геополитичког притиска, односно начине на које се миграциони токови подстичу, усмеравају, контролишу или злоупотребљавају ради остваривања спољнополитичких и стратешких циљева. Полази се од становишта да миграције у савременом добу нису искључиво последица криза, већ да у одређеним околностима могу постати и механизам притиска на државе пријема, нарочито у условима регионалне нестабилности, асиметричних односа моћи и кризе међународне солидарности. Методолошки, истраживање се заснива на квалитативној анализи садржаја и компаративном

* Имејл: baitelmalhamza@gmail.com; ORCID: -

разматрању грчко-турског и белоруског случаја. У раду се разматрају теоријски оквири који повезују миграције, безбедност и геополитику, као и конкретни примери инструментализације миграционих токова у међудржавним односима. Посебна пажња посвећена је политичким, безбедносним и друштвеним последицама таквог деловања за државе транзита и пријема, као и ограничењима међународноправног и институционалног одговора. Основна теза рада јесте да миграције, уколико постану предмет стратешке манипулације, могу представљати делотворан облик неконвенционалног геополитичког притиска, са далекосежним последицама по суверенитет држава, регионалну стабилност и људску безбедност.

Кључне речи: миграције, геополитички притисак, инструментализација миграција, безбедност, хибридно деловање, међународни односи

УВОД

Свет се данас суочава са разноврсним и непрестано променљивим спектром претњи, од пандемија и климатских промена до сајбер напада и економске нестабилности. Традиционалне студије безбедности, усредсређене пре свега на војне претње и националну државу, тешко могу у потпуности да обухвате сложене облике савремене угрожености. Зато шири приступи студијама безбедности представљају важан аналитички оквир за разумевање миграција и променљивог безбедносног окружења. Пандемија ковида 19 показала је колико економска глобализација и међузависност могу да створе специфичне рањивости, што се, између осталог, испољило у зависности од увоза медицинске опреме и енергената. Државе могу настојати да такве асиметричне

зависности користе као инструмент геополитичког притиска, а све израженија свест о сопственим рањивостима проширује се и на област миграција (Buzan, Wæver, and de Wilde 1998, 21–48; Farrell and Newman 2019, 42–79).

Геополитика се у великој мери односи на политику моћи. Моћ се испољава у различитим облицима, а начин њене употребе зависи од конкретних околности и расположивих могућности. Војна сила и ратовање представљају само део ширег арсенала средстава, који обухвата и контролу тржишта, финансијских токова и кључних технологија. Из геополитичке перспективе, пажња је усмерена на односе моћи између суверених држава, али и на могућност инструментализације међузависности које међу њима постоје. Моћ подразумева и способност доношења ауторитативних одлука и делотворне координације активности унутар државе. Сам префикс „гео" указује на то да геополитика није само питање испољавања моћи већ и географије и територије: способности да се границе утврђују, контролишу и бране, као и да се географски положај и повезаност стратешки користе. Геополитичка перспектива зато наглашава значај река и океана, планинских венаца и пустиња, али и приступа природним ресурсима и изворима енергије. Она подразумева и географску самосвест, односно способност државе да користи предности сопственог положаја и да управља рањивостима које произлазе из њених граница и локације (Sie Dhian Ho and Wijnkoop 2022, 7).

Геополитика обухвата и питање идентитета. Територија и границе добијају пуни политички значај тек у оквиру заједнице која је у довољној мери повезана да може заједнички да делује и користи своју моћ и ресурсе. Геополитички актер налази се у повољнијем положају уколико делује у име заједнице коју повезују заједничке вредности, праксе и начин живота. Зато изградња геополитичке позиције није усмерена само на спољно деловање, већ и на јачање осећаја колективног идентитета, заједништва и заједничке судбине. Различите државе три основне компоненте геополитике -

моћ, територију и идентитет - развијају на различите начине, као што се и цивилизације разликују у приступу овим категоријама. Држава која занемарује неку од ових димензија тешко може да изгради стабилну геополитичку позицију. Озбиљан геополитички актер зато улаже у сопствене инструменте моћи, развија географску самосвест и негује колективну вољу и наратив који обликују представу о томе одакле „ми" долазимо, где се налазимо и куда идемо. На тај начин ствара се заједница чији је тај актер политички израз и заштитник (Sie Dhian Ho and Wijnkoop 2022, 7–8).

МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

Истраживање је засновано на квалитативном приступу, уз примену анализе садржаја релевантне научне литературе, званичних докумената Европске уније и институционалних извештаја који се односе на инструментализацију миграција. Посебна пажња усмерена је на упоредно разматрање случајева миграционог притиска на грчко-турској граници 2020. године и кризе на границама Белорусије и Европске уније 2021. године. Анализом ових примера настоји се утврдити на који начин миграциони токови могу бити употребљени као средство политичког и геополитичког притиска, који су циљеви актера који их инструментализују, као и које институционалне, безбедносне и политичке одговоре примењују циљне државе. Компаративни приступ омогућава уочавање заједничких образаца инструментализације миграција, али и разлика које произлазе из специфичног геополитичког, правног и безбедносног контекста посматраних случајева.

ГЕОПОЛИТИКА МИГРАЦИЈА

Геополитичка перспектива миграција помера тежиште са искључиво економског и правног тумачења ка питању моћи. Уместо да се мигранти посматрају само као појединци вођени економским мотивима или као избеглице које

уживају одређена права, ова перспектива испитује ситуације у којима их одређени актер инструментализује као средство испољавања политичке моћи (Adamson and Tsourapas 2019, 113–128; Sie Dhian Ho and Wijnkoop 2022, 9).

Као кључни појам у раду користи се инструментализација миграција. Она се може одредити као настојање актера да, стратешким стварањем или коришћењем миграционих одлива, оствари политички утицај и изврши притисак на циљну државу, укључујући претњу преоптерећивањем њених прихватних капацитета и изазивањем дестабилизације. Актер који усмерава такве миграционе токове може настојати да ослаби циљну државу, подстакне незадовољство јавности и тиме подрије политичку позицију власти. Инструментализоване миграције треба разликовати, с једне стране, од миграција које произлазе из самосталне одлуке мигранта и избеглица да напусте место боравка и, с друге стране, од кретања која су последица поступака без јасне стратешке намере и непосредне везе са остваривањем политичке моћи. У условима високог нивоа миграција и појачаног притиска на поједине границе, међутим, није увек једноставно повући јасну линију између повећаног миграционог притиска и инструментализације миграција. Чињеница да је одређени миграциони одлив планиран или подстакнут не значи ни да мигранти немају сопствену аутономију деловања и могућност избора. Невладине организације, на пример, могу утицати на динамику кризе путем лобирања, медијског деловања или подстицања кретања. Истовремено, државе одредишта које настоје да ограниче улазак на своју територију могу бити у искушењу да појачани прилив представе као инструментализовану кризу која захтева посебан одговор. Истраживачи зато упозоравају да овакви концепти могу допринети додатној секуритизацији миграција и изван релативно ретких случајева стварне инструментализације (Huysmans 2000, 751–777). У средишту овог приступа налазе се циљна држава и политички циљеви које актер инструментализације настоји да оствари у односу

на њу. По томе се он разликује од других облика стратешки произведених миграција, код којих је фокус на самој мигрирајућој групи, њеној територији или имовини, као у случајевима етничког чишћења, или на опстанку режима који производи та кретања, на пример протеривањем дисидената (Sie Dhian Ho and Wijnkoop 2022, 9–10; Greenhill 2010, 23–38).

Појмови преузети из домена војне моћи, као што су „наоружавање миграција", „миграције као оружје" или „демографске бомбе", били су корисни за привлачење академске и политичке пажње на овај феномен, нарочито након пионирске студије Кели Гринхил (*Kelly M. Greenhill*) из 2010. године *Weapons of Mass Migration*. Како је појава у међувремену постала предмет шире академске и политичке расправе, део аутора опредељује се за прецизнији појам „инструментализација миграција". Основни разлог јесте то што мигранти нису оружје, већ људи чији правни положај и хуманитарне потребе не престају да постоје ни онда када су њихова кретања предмет политичке манипулације. Управо та чињеница ствара специфичне рањивости и за циљне државе и за саме мигранте, па питања људског достојанства и патње захтевају посебну аналитичку пажњу (Sie Dhian Ho and Wijnkoop 2022, 10).

Мигранти могу бити инструментализовани као средство принуде, али и као средство дестабилизације или слабљења циљне државе. У литератури је посебна пажња посвећена принуди. Кели Гринхил принудно произведене миграције (*coercive engineered migrations*), односно принуду посредством миграција (*migration-driven coercion*), дефинише као прекогранична кретања становништва која се намерно стварају или којима се манипулише како би се од једне или више циљних држава изнудили политички, војни и/или економски уступци. У својој обимној емпиријској студији Гринхил је идентификовала најмање 56 засебних покушаја принудно произведених миграција у периоду 1951–2006. године, што у просеку износи приближно један случај

годишње. Број људи обухваћених овим покушајима кретао се од неколико хиљада до више милиона. Понекад су то били држављани или сународници самог актера који спроводи инструментализацију, а понекад мигранти и тражиоци азила из других држава. Они се могу већ налазити на територији државе која спроводи инструментализацију, укључујући избегличке кампове, али могу бити и намерно привучени у ту државу како би потом били искоришћени као средство политичког притиска (Greenhill 2010, 11–22; Sie Dhian Ho and Wijnkoop 2022, 10).

Анализа је пре свега усмерена на случајеве у којима актер настоји да испољи моћ стратешким стварањем или коришћењем миграционих одлива великих размера. Ипак, то је само један, и то крајњи, начин на који миграције могу бити употребљене ради притиска на другу државу. Треће државе које прихватају велики број избеглица могу, на пример, захтеве за већом финансијском помоћи заснивати на чињеници да саме сносе терет заштите лица која би у супротном могла наставити пут ка циљној држави. Шире посматрано, земље које су током година прихватиле улогу у екстернализацији граничне контроле држава одредишта на тај начин стичу значајну полугу утицаја. Она се, у одређеним околностима, може користити и као средство политичког притиска. Сличан механизам постоји и када држава одбија сарадњу у политици повратка док се не испуне одређени услови. Истовремено, државе одредишта у односима са трећим земљама већ дуго примењују приступе попут „више за више, мање за мање" и „штапа и шаргарепе", користећи финансијску помоћ и визну политику као инструменте утицаја. Овакви односи у литератури се све чешће разматрају кроз концепт миграционе дипломатије, који обухвата и кооперативне и принудне облике коришћења миграција у међудржавним односима (Adamson and Tsourapas 2019, 113–128; Tsourapas 2017, 2367–2385; Tsourapas 2018, 383–395). Све већа пажња која се током последње деценије посвећује инструментализацији миграција

може се објаснити и променом односа моћи: треће државе које могу утицати на обим и правац ирегуларних миграционих токова добијају значајну преговарачку полугу (Council of the European Union 2021c; Sie Dhian Ho and Wijnkoop 2022, 11–12).

Актери који инструментализују миграције не настоје увек да промене политичко понашање циљне државе или да од ње изнуде конкретне уступке. Појам инструментализованих миграција у овом раду обухвата и случајеве хибридне инструментализације, односно ситуације у којима се миграције намерно користе ради подривања, дестабилизације или слабљења циљне државе. У поређењу са конвенционалнијим инструментима моћи, попут војних средстава или економских санкција, који често производе трошкове и за онога ко их примењује, инструментализоване миграције могу захтевати релативно мање ресурса и показати се делотворним средством притиска. Њихови трошкови пре свега се огледају у нехуманој употреби људи и у репутационим последицама за актера који такву политику спроводи. Историјски посматрано, међу актерима који су прибегавали овом инструменту често су били недемократски режими, склонији кршењу норми и неретко слабији од држава на које су вршили притисак. Гринхил, међутим, показује да је, упркос таквој асиметрији моћи, стопа успеха ових покушаја износила између 57 и 73 процента, у зависности од строгости критеријума процене. Инструментализоване миграције ипак представљају груб и ризичан инструмент који се ретко користи као прво средство деловања, јер актер може изгубити контролу над процесом и изазвати дестабилизујуће последице и по сопствену државу. Мигранти доведени из трећих земаља, на пример, могу остати на територији државе која их инструментализује уколико циљна држава ефикасно затвори своје границе. Привлачност овог инструмента произлази из чињенице да и иначе снажне државе могу бити рањиве на притисак који у другим околностима не би био довољан да их наведе на уступке.

Рањивост демократских држава на овај облик испољавања моћи тесно је повезана са питањима територије и колективног идентитета (Greenhill 2010, 28–37; Sie Dhian Ho and Wijnkoop 2022, 11–12).

ГЕОГРАФСКЕ ПРЕДНОСТИ И ГЕОГРАФСКИ НЕДОСТАЦИ

Рањивост државе на покушаје инструментализације миграција зависи и од њеног географског положаја, као и од карактеристика суседних држава. Кризе инструментализованих миграција, међутим, могу захватити више земаља у региону услед секундарних миграционих кретања. У време миграционих криза чак и појмови попут „географске несреће" постају релативни, јер мигранти често настављају пут из државе у коју су првобитно стигли ка другим земљама у којима траже заштиту или намеравају да се настане. У периоду који се у раду анализира, Даблинска уредба (Уредба (ЕУ) бр. 604/2013) утврђивала је критеријуме и механизме за одређивање државе чланице одговорне за разматрање захтева за међународну заштиту (Regulation 604/2013). Ипак, током миграционе кризе на копненој грчко-турској граници, од 28. фебруара до 26. марта 2020. године, већина миграната који су пристизали намеравала је да настави кретање ка државама централне и северне Европе. Ова криза је у новијој литератури анализирана и као пример миграционе дипломатије у којој се преплићу унутрашњи политички интереси, билатерални односи и деловање институција Европске уније (Tsourapas 2025). Слично томе, током кризе коју је Белорусија координирала почев од августа 2021. године, многи мигранти су као крајњу дестинацију имали Немачку, а не државе Европске уније у које су најпре ушли. Рањивост потенцијалних циљних држава зависи и од карактеристика суседних земаља, пре свега од тога да ли се оне могу сматрати „безбедном државом" или „безбедном трећом државом" у коју би, у случају кризе изазване инструментализованим

миграцијама, ирегуларни мигранти могли бити враћени (Sie Dhian Ho and Wijnkoop 2022, 16–17).

У случају грчко-турске границе 2020. године, политичка димензија миграционог притиска била је експлицитно препозната и на нивоу Европске уније. Савет ЕУ је 4. марта 2020. године, уз уважавање великог миграционог оптерећења са којим се Турска суочавала, изричито одбацио коришћење миграционог притиска у политичке сврхе и изразио солидарност са Грчком у заштити спољне границе ЕУ. Истовремено је Фронтекс, на захтев Грчке, покренуо брзу граничну интервенцију, што показује да је криза веома брзо добила не само билатералну грчко-турску већ и ширу европску безбедносну димензију. Такво тумачење потврђују и новија истраживања, која кризу из 2020. посматрају као пример миграционе дипломатије у којој су се преплитали унутрашњи политички интереси, грчко-турски билатерални односи и настојање Анкаре да утиче на политику Европске уније (Council of the European Union 2020; Frontex 2020; Tsourapas 2025).

Још изразитији пример представља криза на границама Белорусије са Пољском, Литванијом и Летонијом током 2021. године. Европска унија оценила је да белоруске власти организовано инструментализују мигранте ради остваривања политичких циљева, при чему је у новембру 2021. указано и на случајеве у којима су мигранти, уз присуство белоруских безбедносних снага, усмеравани према границама држава чланица ЕУ. Као одговор, ЕУ је проширила режим санкција тако да обухвати појединце и правна лица која су учествовала у организовању или омогућавању таквих активности, укључујући авио-компаније, туристичке оператере и хотеле. Новија истраживања показују да је комбинација дипломатског притиска, рестриктивних мера и деловања према авио-компанијама и државама порекла до краја 2021. значајно смањила број ирегуларних миграната који су стизали у Минск, што указује да отпорност циљне стране и координисано

противделовање могу ограничити ефикасност миграција као инструмента принуде (Council of the European Union 2021a; Council of the European Union 2021b; Moloney 2026).

ОДГОВОРИ НА ИНСТРУМЕНТАЛИЗОВАНЕ МИГРАЦИЈЕ

Након недавних криза у којима су треће државе инструментализовале миграције, пре свега су европске земље започеле расправе о успостављању „сета инструмената" за поступање у таквим ситуацијама. Једно од кључних питања јесте на основу којих критеријума се одређена ситуација може квалификовати као инструментализација миграција. На једном крају спектра налазе се „белигерентни сценарији", у којима постоје јасна намера актера да дестабилизује циљну државу и свесно координисање миграционог прилива ка њој. Један од најзначајнијих примера представља белоруска криза из 2021. године, која је била прекретница у европским расправама о овом феномену. На другом крају налазе се облици дипломатског притиска и принуде у оквиру међународних преговора, који се могу означити као „преговарачки сценарији". Ипак, није сваки притисак за преговарачким столом истовремено и инструментализација миграција. Државе одредишта годинама користе позитивне и негативне полуге у оквиру миграционе дипломатије, нудећи визну либерализацију или претећи визним ограничењима како би утицале на понашање трећих држава. (Adamson and Tsourapas 2019, 113–128; Tsourapas 2017, 2367–2385). Такав преговарачки однос, међутим, у одређеним околностима може ескалирати у кризу инструментализованих миграција (Luke, Molander, and Webinger 2022, 327–350; Sie Dhian Ho and Wijnkoop 2022, 19–20).

Између белигерентних и преговарачких сценарија налазе се и ситуације које се могу описати као озбиљан немар суседне државе. Поједине државе чланице Европске уније, на пример, неусклађеност визне политике Србије са визним

режимом ЕУ тумачиле су као облик инструментализације миграција. Хибридни сценарији додатно усложњавају разграничење појмова. У таквим случајевима актер може настојати да дестабилизује циљну државу, али да притом остане испод прага који би могао да покрене посебне противмере. У литератури се разматра и могућност учешћа недржавних актера. Невладине организације, на пример, могу покушати да утичу на политику циљне државе мобилисањем медијске пажње око мигрантских каравана из Латинске Америке. Милиције у трећим државама могу ослобађати мигранте из притворских центара и пасивно или активно олакшавати њихово иррегуларно кретање ка Европи. Слично томе, терористичке организације могу злоупотребљавати кријумчарење и трговину људима у настојању да створе безбедносни и политички притисак на циљне државе (Sie Dhian Ho and Wijnkoop 2022, 20).

Због разноврсности сценарија и тешкоћа у њиховом јасном разграничењу, прво кључно питање јесте да ли је уопште сврсисходно и изводљиво успоставити посебну дефиницију инструментализованих миграција која би се разликовала од ширег проблема високог притиска иррегуларних миграција на кључним границама, кријумчарења људи и ситуација више силе. У Сједињеним Америчким Државама и Аустралији, с једне стране, није препозната непосредна потреба за посебним законодавством које би се односило на овакве случајеве, иако је Кели Гринхил у свом историјском прегледу идентификовала примере у које су биле укључене и те државе. Њихови географски и правни контексти, међутим, значајно се разликују од контекста Европске уније. С друге стране, међу европским правним стручњацима и невладиним организацијама постоји озбиљна забринутост да би посебно законодавство за случајеве инструментализације миграција могло представљати „коначан ударац за заједнички европски систем азила" (European Council on Refugees and Exiles [ECRE] 2022; Sie Dhian Ho and Wijnkoop 2022, 20–21).

Друго кључно питање односи се на ширину саме дефиниције инструментализованих миграција. Поједини аутори сматрају да би појам требало ограничити на случајеве у којима држава са јасном злонамерном намером координише прилив миграната ка циљној држави ради њене дестабилизације. Други заступају шири приступ, указујући на могућност хибридних сценарија и учешће недржавних актера (Sie Dhian Ho and Wijnkoop 2022, 21).

Европска комисија покушала је да одговори на ова питања предлагањем релативно рестриктивне дефиниције инструментализације миграција и посебног правног оквира за такве ситуације. У предлогу измена Шенгенског граничног кодекса Комисија инструментализацију миграција дефинише као: „ситуацију у којој трећа држава подстиче ирегуларне миграционе токове ка Унији тако што активно охрабрује или олакшава кретање држављана трећих земаља ка спољним границама, на њих или са сопствене територије, а затим и даље ка тим спољним границама, при чему такве радње указују на намеру треће државе да дестабилизује Унију или државу чланицу, и када природа таквих радњи може довести у ризик суштинске државне функције, укључујући њен територијални интегритет, одржавање јавног поретка или заштиту националне безбедности". Овако постављена дефиниција односи се на ситуације у којима је извршилац државни актер, постоји јасна злонамерна намера, мигранти се активно усмеравају, а суштинске функције циљне државе доводе се у опасност (European Commission [EC] 2021, 25; Sie Dhian Ho and Wijnkoop 2022, 21).

Чешко председавање Европском унијом радило је на успостављању „алата" за спречавање и супротстављање инструментализацији миграната и присилно расељених лица на спољним границама ЕУ. Многе мере разматране у том контексту релевантне су за ефикасно управљање границама и у редовним околностима, попут система раног упозоравања и јачања граничног управљања. Ипак, поједини предлози

полазили су од могућности да „инструментализовани" мигранти буду третирани другачије од других лица која покушавају да иррегуларно пређу границу. Најинтензивније расправе воде се управо о предлозима који би, уз образложење да је реч о акутној кризи инструментализације миграција, могли довести до снижавања стандарда заштите људских и избегличких права (ECRE 2022; Sie Dhian Ho and Wijnkoop 2022, 21–22).

Нормативни оквир Европске уније је, међутим, у међувремену прешао из фазе предлога у фазу примене. Од 12. јуна 2026. године примењује се Пакт о миграцијама и азилу, док Уредба (ЕУ) 2024/1359 успоставља посебан правни режим за кризне ситуације, укључујући инструментализацију миграција. У односу на приступ из 2021. године, важно проширење представља то што се инструментализација више не везује искључиво за трећу државу, већ и за непријатељског недржавног актера који подстиче или олакшава кретање лица ка спољним границама са циљем дестабилизације ЕУ или државе чланице и угрожавања њених суштинских функција. Европска комисија је приликом почетка примене нових правила истакла да систем сада обухвата кризне протоколе, циљану оперативну помоћ, хитно финансирање и активирање механизма солидарности, што показује да је инструментализација миграција од 2026. нормативно и оперативно институционализована као посебна категорија кризе у миграционој политици ЕУ (Regulation 2024/1359, Art. 1; EC 2026).

У том контексту разматрају се мере за суочавање са инструментализованим миграцијама дуж три димензије које су препознате као кључни елементи геополитичке перспективе: моћ, контрола над територијом и мобилизација колективног идентитета. Усредсређивање на ове димензије омогућава развој инструментаријума заснованог на разумевању разлога због којих су инструментализоване миграције у појединим историјским случајевима биле релативно успешно и

трошковно ефикасно средство притиска. Такав приступ треба да помогне циљним државама да препознају сопствене слабе тачке и рањивости и да развију хоризонталан и интегрисан одговор. Мере се могу класификовати и на друге начине: на превентивне мере и противмере; на оне усмерене посебно на државне актере и оне применљиве у ширем контексту; на мере примереније преговарачким и оне примереније белигерентним сценаријима; као и на мере које се односе на све ирегуларне мигранте и посебне правне режиме који предвиђају другачије поступке и права за лица обухваћена инструментализацијом (Sie Dhian Ho and Wijnkoop 2022, 22).

ЗАКЉУЧАК

Отпорност држава одредишта може бити озбиљно стављена на пробу у периодима појачаних миграционих притисака. На таква кретања могу утицати економски потреси, регионална нестабилност, оружани сукоби и поремећаји у снабдевању храном. У том смислу, аутори анализираног извештаја упозоравају и на могућност јачања хибридне инструментализације миграција у условима ширих геополитичких криза (Sie Dhian Ho and Wijnkoop 2022, 41).

У таквом контексту геополитичка перспектива миграција добија посебан значај. Мере које стоје на располагању циљним државама могу имати превентивни карактер, попут система раног упозоравања и јачања управљања границама, или представљати облике противдејства, укључујући различите негативне полуге притиска. Поједине мере примереније су преговарачким сценаријима, као што је улагање у уравнотеженија миграциона партнерства, док су друге прикладније за белигерентне ситуације, попут ванредног националног законодавства. Неке су применљиве на све ирегуларне мигранте, на пример информисање лица која би могла постати жртве инструментализације, док друге подразумевају посебне поступке и различита права за лица

обухваћена таквим ситуацијама. У правним предлозима који се односе на инструментализацију миграција истичу се право на азил, начело забране враћања (*non-refoulement*) и владавина права, уз наглашавање ванредне и привремене природе посебних мера. Да би се ти стандарди очували, неопходно је задржати фокус на процесним правима и спречити да изузетак постепено постане правило (Sie Dhian Ho and Wijnkoop 2022, 41).

Полазећи од тога, геополитичка перспектива миграција подразумева доследније развијање одрживих партнерстава са трећим државама, заснованих на заједничком интересу за контролисане миграције, као и даљу операционализацију инструмената за поступање у случајевима инструментализације. Истовремено, потребно је тражити начине да ефикасно управљање и заштита спољних граница буду усклађени са поштовањем људских права, уз отворену јавну расправу о одговорности за заштиту избеглица и могућностима легалне економске миграције. Другим речима, потребно је пронаћи колективну вољу да се, како то формулишу аутори извештаја, осмисле, изграде и бране „тврђаве са капијама" (Sie Dhian Ho and Wijnkoop 2022, 41).

РЕФЕРЕНЦЕ

Adamson, Fiona B., and Gerasimos Tsourapas. 2019. "Migration Diplomacy in World Politics." *International Studies Perspectives* 20 (2): 113–128. DOI: 10.1093/isp/eky015.

Buzan, Barry, Ole Wæver, and Jaap de Wilde. 1998. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.

Council of the European Union. 2020. "Statement on the Situation at the EU's External Borders." Council of the European Union. 4 March 2020. https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/03/04/statement-on-the-situation-at-the-eus-external-borders/.

Council of the European Union. 2021a. "Belarus: Declaration by the High Representative on Behalf of the European Union on the Situation at the European Union Border." Council of the European Union. 10 November 2021. https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/11/10/belarus-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-european-union-on-the-situation-at-the-european-union-border/.

Council of the European Union. 2021b. "Belarus: EU Adopts 5th Package of Sanctions over Continued Human Rights Abuses and the Instrumentalisation of Migrants." Council of the European Union. 2 December 2021. https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/12/02/belarus-eu-adopts-5th-package-of-sanctions-over-continued-human-rights-abuses-and-the-instrumentalisation-of-migrants/.

Council of the European Union. 2021c. "Council adopts visa measures against The Gambia." Council of the European Union. 7 October 2021. https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/10/07/council-adopts-visa-measures-against-the-gambia/.

European Commission [EC]. 2021. "Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council amending Regulation (EU) 2016/399 on a Union Code on the rules governing the movement of persons across borders." COM(2021) 891 final. 14 December 2021.

European Commission [EC]. 2026. "New migration and asylum rules enter into application: what is changing?" Migration and Home Affairs. 12 June 2026. https://home-affairs.ec.europa.eu/news/new-migration-and-asylum-rules-enter-application-what-changing-2026-06-12_en.

European Council on Refugees and Exiles [ECRE]. 2022. "Joint Statement: NGOs call on Member States: Agreeing on the Instrumentalisation Regulation will be the Final Blow to a COMMON European Asylum System (CEAS) in Europe." European Council on Refugees and Exiles. 8 September

2022. https://ecre.org/joint-statement-ngos-call-on-member-states-agreeing-on-the-instrumentalisation-regulation-will-be-the-final-blow-to-a-common-european-asylum-system-ceas-in-europe/.

Farrell, Henry, and Abraham L. Newman. 2019. "Weaponized Interdependence: How Global Economic Networks Shape State Coercion." *International Security* 44 (1): 42–79. DOI: 10.1162/isec_a_00351.

Frontex. 2020. "Statement by the Frontex Management Board." European Border and Coast Guard Agency. 3 March 2020. https://www.frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/statement-by-the-frontex-management-board-z80tXy.

Greenhill, Kelly M. 2010. *Weapons of Mass Migration: Forced Displacement, Coercion, and Foreign Policy*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Huysmans, Jef. 2000. "The European Union and the Securitization of Migration." *Journal of Common Market Studies* 38 (5): 751–777. DOI: 10.1111/1468-5965.00263.

Luke, Georg, Tobias T. Molander, and Peter Webinger. 2022. "Instrumentalisierung von Migration." In *Asyl- und Fremdenrecht. Jahrbuch 2022*, eds. Christian Filzwieser and Lioba Kasper, 327–350. Wien: NWV im Verlag Österreich GmbH.

Moloney, David. 2026. "From Turkey to Belarus: Exploring the EU's Response to Migration Crises through the Lens of Functional Spillover." Journal of Ethnic and Migration Studies. DOI: 10.1080/1369183X.2026.2631128.

Regulation (EU) 2024/1359 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 addressing situations of crisis and force majeure in the field of migration and asylum and amending Regulation (EU) 2021/1147, OJ L, 2024/1359, 22.5.2024.

Regulation (EU) No 604/2013 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 establishing the criteria and

mechanisms for determining the Member State responsible for examining an application for international protection lodged in one of the Member States by a third-country national or a stateless person (recast), OJ L 180, 29.6.2013, p. 31–59.

Sie Dhian Ho, Monika, and Myrthe Wijnkoop. 2022. *The Instrumentalization of Migration: A Geopolitical Perspective and Toolbox*. Clingendael Report. The Hague: Netherlands Institute of International Relations "Clingendael". https://www.clingendael.org/sites/default/files/2022-12/Report_The_instrumentalization_of_migration.pdf.

Tsourapas, Gerasimos. 2017. "Migration Diplomacy in the Global South: Cooperation, Coercion and Issue Linkage in Gaddafi's Libya." *Third World Quarterly* 38 (10): 2367–2385. DOI: 10.1080/01436597.2017.1350102.

Tsourapas, Gerasimos. 2018. "Labor Migrants as Political Leverage: Migration Interdependence and Coercion in the Mediterranean." *International Studies Quarterly* 62 (2): 383–395. DOI: 10.1093/isq/sqx088.

Tsourapas, Gerasimos. 2025. "Migration Diplomacy and Greek–Turkish Relations: A Three-Level Game Analysis." *International Migration* 63 (2): e70004. DOI: 10.1111/imig.70004.

Hamza Mohamed Abdalla Bait Elmal*
Faculty of International Politics and Security
Union – Nikola Tesla University, Belgrade

MIGRATION AS AN INSTRUMENT OF GEOPOLITICAL PRESSURE

Resume

Contemporary migration is one of the most significant security, political, and humanitarian challenges in international relations. In addition to demographic, economic, conflict-related, and climate-related drivers, migration flows may also serve as instruments of political action for states and other actors. This paper examines migration as an instrument of geopolitical pressure, focusing on how migration flows may be encouraged, directed, controlled, or manipulated to pursue foreign-policy and strategic objectives. It starts from the premise that migration is not only a consequence of crises but, under certain conditions, may also become a mechanism of pressure on receiving states, particularly in contexts of regional instability, asymmetric power relations, and weakened international solidarity. The paper discusses theoretical approaches that link migration, security, and geopolitics, as well as concrete examples of the instrumentalisation of migration flows in interstate relations. Particular attention is paid to the political, security, and social consequences for transit and receiving states, as well as to the limitations of international legal and institutional responses. The central argument is that, when subjected to strategic

* E-mail: baitelmalhamza@gmail.com; ORCID: -

manipulation, migration may constitute an effective form of unconventional geopolitical pressure with far-reaching consequences for state sovereignty, regional stability, and human security.

Methodologically, the study combines qualitative content analysis with a comparative reading of the Greek–Turkish border crisis of 2020 and the Belarus–EU border crisis of 2021. The comparison indicates that migration becomes a more effective coercive instrument when the actor applying pressure can control access routes, transport, or border permeability and exploit political divisions and humanitarian constraints within the receiving polity. At the Greek–Turkish border, the European Union explicitly rejected the use of migratory pressure for political purposes and supported Greece through a Frontex rapid border intervention. In the Belarusian case, the organised facilitation and direction of migrants towards the borders of Poland, Lithuania and Latvia prompted a coordinated EU response that combined border measures, diplomatic pressure and targeted sanctions. These cases suggest that the effectiveness of migration-driven coercion is determined not only by the scale of population movements but also by the institutional resilience, political unity and speed of response of the target state or organisation. Since 12 June 2026, this policy field has also been transformed by the application of the EU Pact on Migration and Asylum and Regulation (EU) 2024/1359, which establishes a dedicated legal framework for crises, including instrumentalisation by a third country or a hostile non-state actor. The findings, therefore, support the argument that instrumentalised migration is best understood as a form of asymmetric geopolitical pressure whose effectiveness depends on

both the coercing actor's capabilities and the target's vulnerabilities and capacity to respond.

Keywords: migration, geopolitical pressure, instrumentalisation of migration, security, hybrid threats, international relations

** Овај рад је примљен 1. августа 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. септембра 2026. године.

Политичка ревија

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

197

Александра Савић

ПИТАЊЕ ЈЕЗИКА У КОНСОЦИЈАТИВНИМ ДЕМОКРАТИЈАМА (БЕЛГИЈА, ШВАЈЦАРСКА, БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА)

231

Војислав Гавриловић

ПРОБЛЕМ ИДЕОЛОШКИ УСЛОВЉЕНЕ НАУКЕ И ТЕОРИЈА СМЕНЕ ПАРАДИГМИ ТОМАСА КУНА

255

Александар Југовић

ДУАЛНИ АНАЛИТИЧКИ ОКВИР ЗА КЛАСИФИКАЦИЈУ ТЕОРИЈСКИХ ПЕРСПЕКТИВА У СОЦИЈАЛНОЈ ПОЛИТИЦИ

287

Габријела Грујић

ДИГИТАЛНИ КОМУНИКАЦИОНИ АЛАТИ И МУЗИЧКО ОБРАЗОВАЊЕ: УТИЦАЈ РАЗВОЈА ДРУШТВЕНИХ МРЕЖА НА МУЗИЧКУ ПИСМЕНОСТ

УДК 321.7:81’272(493+494+497.6)
DOI: 10.5937/pr89-69763
Оригинални научни рад

Политичка ревија
3/2026.
Vol. 89
стр. 197-228

Александра Савић*
Институт за политичке студије, Београд

ПИТАЊЕ ЈЕЗИКА У КОНСОЦИЈАТИВНИМ ДЕМОКРАТИЈАМА (БЕЛГИЈА, ШВАЈЦАРСКА, БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА)**

Сажетак

У раду се, методолошким приступима компаративне анализе и историјског институционализма, испитује положај језика у трима консоцијацијским демократијама, укључив питање језичког сукоба, политичке аранжмане успостављене с циљем рјешавања тог конфликта, основне особине језичке политике, те друштвено-историјски контекст у коме је успостављена. У првом дијелу рада анализиран је статус језика у Белгији, Швајцарској и Босни и Херцеговини, док се други дио рада бави кључним особинама језичке политике у овим системима. Као основни елементи језичке политике који карактеришу све три земље издвојили су се постојање језичког конфликта, принцип територијализације, међууусловљеност политичког система и модела језичке политике, те национална језичка политика. Закључује се да

* Имејл: aleksandra.savic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0002-0905-6655.

** Овај рад је настао у оквиру научно-истраживачке дјелатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

су наведене консоцијације комплементарне по моделу језичке политике која је успостављена, као и по кључним проблемима са којима се та политика данас суочава, али да се разликују по природи језичког конфликта, његовом трајању, те (не)постојању базичног консензуса око статуса језика, у чему предњачи Босна и Херцеговина, у којој не функционише само једна језичка политика националних група већ постоји и покушај успостављања наднационалне политике, обје потпомогнуте наметнутим рјешењима извана и недосљедним одлукама централних институција.
Кључне ријечи: консоцијација, језик, језичка политика, Белгија, Швајцарска, Босна и Херцеговина

УВОД

Консоцијализам, консензуална, конкордацијска или консоцијативна демократија најчешће се дефинише као идеалтипски механизам управљања, облик политичког аранжмана или модел организације власти у дубоко подијељеним друштвима. Сам термин потиче од латинске ријечи *consociatio*, што значи удруживање, повезивање (Badie 2011, 403, 553), и он претпоставља управо сарадњу поларизованих група унутар заједничког система. Као основне карактеристике овог типа политичког уређења наводе се четири Лајпхартова[1] кључна елемента консоцијације: велика коалиција представника друштвених сегмената,

[1] Аренд Лајпхарт (*Arend Lijphart*) је један од кључних теоретичара косоцијативне демократије. Неколико пута је ревидирао своје увиде и сматра се представником класичне теорије консоцијализма. Иако се данас његов допринос науци уважава, честе су и критике овог модела, које се махом односе на питање да ли се консоцијативни аранжмани уопште могу сматрати демократским (Beljinac 2012; Lacey and Stojanović 2025).

могућност вета, пропорционални систем власти и велики степен аутономије сегмената (углавном територијална аутономија) (Lijphart 1989, 25; Lacey and Stojanović 2025, 570). Такође, овај облик политичког уређења по правилу карактерише сложена унутрашња структура државе (Savić i Savić 2017, 178). У савременој литератури наводи се да је консоцијативна демократија присутна, на примјер, у Белгији од 1918, у Швајцарској од 1984, у Македонији од 2001, у Босни и Херцеговини од 1995. и у Сјеверној Ирској од 1998. године (McGarry 2019, 539)[2].

Већина истраживача која се бави наређеном темом у својим радовима неизоставно спомиње и питање језика или лингвистичке разноликости у овако сегментираним заједницама (Lijphart 1989; Kasapović 2005; Simović 2019; Lacey and Stojanović 2025), али се изворима, проблемима и посљедицама тих подјела углавном подробније не баве. Поготово су оскудна истраживања која доводе у везу статус језика и само устројство политичког система. У том смислу, иако су радови који тематизују консоцијативну демократију у различитим европским и свјетским државама прилично бројни, чак би се могло рећи да се ради о популарној теми, ипак је мали број оних који у својим истраживањима дубље разматрају језичка питања, па су карактеристике, предности и мане оваквог институционалног дизајна по питању језика остали занемарени (Choudhry 2009, 579). Примјери пионирских покушаја повезивања и упоређивања језичке политике у консоцијативним земљама Белгији и Швајцарској јесу радови Џејмса Дана (*James Dunn*) из 1972. године и Алана

[2] У литератури се спомињу и Аустрија, Кипар, Либан, Ирак, Малезија, Судан, Јужна Африка и др. у различитим историјским периодима, па чак и Европска унија (Simović 2022; Lacey and Stojanović 2025). За разлику од четири класична типа која спомиње Лајпхарт, карактеристике каснијих консоцијацијских система јесу да су махом настали након етничког конфликта и да су претежно успостављени кроз ванъску интервенцију (McGarry 2019, 539).

Патена (*Alan Patten*)[3] из 2001. године. Док се први фокусира на језичке конфликте у консоцијализму и на исходе тих сукоба у званичној језичкој политици (1972, 3–39), други аутор дискутује о моделима признања језичке аутономије у различитим системима (2001, 665–701). Поред тога, у (социо) лингвистичкој литератури говори се углавном о чврстој и специфичној вези између националних држава и националних језика[4], гдје језик игра једну од најважнијих улога у изградњи нације и националног идентитета (Ricento 2000, 198), док се такође суштинска повезаност језика са политичким устројством државе у вишенационалним друштвима ријетко испитује. Управо стога ће у раду који слиједи бити представљен не само статус језика у консоцијативним демократијама него и међуусловљеност језичких питања и политичког система, што је дио ширег истраживачког подухвата ауторке, који подразумијева проучавање сложеног односа језика и политике.

[3] Алан Патен бави се политичком филозофијом, а Џејмс Дан био је професор политичких наука и јавних политика, што је од немалог значаја за овај рад, будући да и ови биографски детаљи показују да се темом интердисциплинарног односа између језика и политике, у овом случају језичке политике и политичких система, баве углавном политиколози и да је у социолингвистици ово питање прилично (и неоправдано!) занемарено. У теорији језичке политике уплив политиколошких тема углавном је ограничен на питања идеологије код избора званичне језичке политике државе или друштвеног и политичког контекста који се мора узети у обзир приликом анализе јавних политика у области језика, али се питање институционалног контекста у инаугурисању и одржавању одређених политика често занемарује (Sontag and Cardinal 2015, 7).

[4] На примјер, један од оснивача социолингвистике Џошуа Фишман (*Joshua Fishman*) у својој студији *Језик и национализам* говори о томе како језик не само да учествује у изградњи националног идентитета, он је важно средство за ширење идеологија, потпомаже и у изградњи институционалне стабилности и политичког система, те обезбјеђује учешће грађана у политичком животу (Fishman 1996, 157).

ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Рад почива на интердисциплинарном приступу друштвеним и хуманистичким наукама, који подразумијева удруживање резултата из домена политикологије, превасходно претходно описане теорије консоцијативне демократије, као и из угла социолингвистике, нарочито области језичке политике. Под језичком политиком подразумијевамо званично (формално, службено, институционално) уређење језичких питања у одређеној држави, које се односи на статус и употребу језика у датом социолингвистичком контексту (Spolsky 2004; Johnson 2013; Savić 2017, 2024, 2026). Два основна методолошка поступка коришћена приликом посматрања језика у консоцијативним демократијама биће компаративни приступ и перспектива заснована на историјском институционализму. Упоредни приступ различитим типовима консоцијативних демократија омогућава нам да дефинишемо основне сличности и разлике међу њима када је у питању језик, те да дефинишемо кључне карактеристике језичке политике у Белгији, Швајцарској и Босни и Херцеговини, те напосљетку одредимо њихове заједничке елементе, док историјски институционализам[5] посматра избор специфичне језичке политике кроз политичко уређење, традицију државе и историјски контекст (Sonntag and Cardinal 2015, 7), наглашавајући политичку позадину различитих језичких политика (Royles and Lewis 2019, 2). У тако схваћеном односу језичке политике и политике историјски контекст и доминантна традиција политичког система условљавају и тип језичке политике у држави (Sonntag and Cardinal 2015, 7). Оквир историјског институционализма подразумијева да се у анализи језичких политика испитује статус политичких институција (устав, однос различитих

[5] И овај приступ језичкој политици произашао је из компаративних истраживања.

нивоа власти, релација међу различитим групама) и начин њихове организације кроз вријеме, историјски контекст, динамика промјене језичке политике, као и епизоде кључних момената у адаптацији система (Royles and Lewis 2019, 5). Овај приступ користићемо приликом описивања језичке политике у појединачним земљама.

Рад има два циља. Основни је да испита положај језика у Белгији, Швајцарској и Босни и Херцеговини из двију перспектива. Прва је проблем језичке подијељености или конфликта прије успостављања консоцијативне демократије, док је други статус језика и језичке политике након увођења овог модела. Секундарни циљ рада јесте да, на основу упоредног прегледа језичких питања у наведене три земље, установи које су то основне карактеристике језичке политике у консоцијацијским демократијама. Послије увода и методолошког оквира истраживања, у посебним поглављима биће укратко приказана језичка ситуација у Белгији, Швајцарској и Босни и Херцеговини, укључујући историјски преглед, друштвено-политички контекст, институције које се баве језичким питањима, основне карактеристике језичке политике, те проблеме са којима се тренутно суочава успостављена језичка политика. Након тога, у посебном поглављу, биће дефинисане основне карактеристике језичке политике у консоцијативним демократијама, произашле управо из упоредног прегледа ових система у трима различитим земљама. Основна хипотеза рада гласи да се Белгија, Швајцарска и Босна и Херцеговина могу посматрати као комплементарне земље по типу политичког система и језичке политике која је у њима успостављена, али да се оне и разликују управо по разлозима и мотивима успостављања консоцијације и њој одговарајуће језичке политике.

БЕЛГИЈА

Ова европска држава постала је независна 1830. године и у то вријеме једини службени језик у земљи био је француски (De Caluwe 2006), као језик елите. Међутим, већ је тада почела и „језичка борба" између говорника француског и холандског (фламанског) и она ће, без обзира на низ компромиса који је постигнут током два вијека, остати доминантна и данас. Захваљујући Фламанском покрету за једнака права, пред крај 19. вијека француски и холандски језик добили су једнак статус у погледу званичне употребе језика, превасходно језика администрације (Deschouwer et. al. 2026, 27). Међутим, залагање за потпуно признавање и изједначавање језика трајало је све до седамдесетих година 20. вијека, а у току ових година холандски је постао и службени у образовању. Након што су Фламанци 1970. године добили одређену аутономију, изабрали су холандски као свој једини, национални језик. У том периоду и дијалекти холандског који су се користили у Белгији, са примјесама француског, замијењени су једним стандардним језиком. Из овог сукобљавања, чији је резултат био промјена и статуса и корпуса језика, произашло је и касније политичко устројство земље. Тако је територијална организација државе заправо посљедица језичких расцјепа (Deschouwer et. al. 2026, 29)[6] и језик је био кључни покретач преласка политичког система из унитарне државе на федерацију (Drooghenbroeck and Popelier 2022, 7)[7]. Да би језичке територије биле хомогене, чак је дошло

[6] Три говорне заједнице које данас постоје у Белгији нису у прошлости биле тако распоређене и управо је језичка политика (закони и регулисање питања службеног језика) током 19. и 20. вијека довела до територијалне реорганизације, будући да национални покрети нису захтијевали унију територија које су настањивали у прошлости већ децентрализацију постојеће државе по принципу језичке употребе (Deschouwer et. al. 2026, 29).

[7] Поред тога, језик је играо важну улогу и у разједињењу политичких партија, које су се 1968. године подијелиле по језику – Католичка демократска странка, Либерална странка и Социјалистичка странка

и до премјештања цијелих заједница из Валоније у Фландрију (Willemyns 2002, 40).

Земља је подијељена на три језичке групе: говорнике француског, холандског и њемачког језика. На сјеверу државе налази се фламанска заједница, тј. холандски језички простор, док је на југу Валонија, гдје се говори француски језик. Најмањи дио државе, смјештен у Валонији, чини њемачка говорна заједница, док је Брисел, главни град, под управом и Фламанаца и Валонаца, дакле двојезични (Van Drooghenbroeck and Popelier 2022, 5). Земља има око 11,5 милиона становника, приближно седам милиона говори холандски, четири милиона француски, а тек нешто више од 70 хиљада њемачки (на југоистоку земље). У Бриселу говорници француског чине већину, док су холандске заједнице у мањини. Међутим, сви ови подаци представљају пука нагађања, будући да не постоји попис становништва на којем би се прецизно одредиле језичке групе и број говорника (Van Drooghenbroeck and Popelier 2022, 5–7; Savić 2026, 118)[8].

Језичка политика земље заснива се на трима компонентама: језичкој слободи, расподјели надлежности у области језичке политике и на принципу територијалности (Van Drooghenbroeck and Popelier 2022, 7; Vogl and Hüning 2010, 229). Када је у питању употреба језика, белгијски Устав прописује сљедеће: „Употреба језика који се говоре у Белгији је слободна; само закон може уредити ово питање, и то искључиво у погледу поступања органа јавне власти и судских поступака" (The Belgian Constitution 2021, 13). Ово је један од најчешће цитираних чланова Устава и интересантно је да највиши правни акт државе не прописује службене језике, али недвосмислено даје овлаштења језичким заједницама да унутар своје територије уређују ова питања.

(Deschouwer et. al. 2026, 29).

[8] Посљедњи попис становништва одржан је 1947. године. Истраживачи наводе да су чак и претходна демографска испитивања била контроверзна будући да је питање о језику било често мијењано и да сами подаци нису адекватно прикупљани (Willemyns 2002, 4).

На примјер, у члану 129 наводи се: „Парламенти фламанске и француске заједнице (...) уређују декретом, сваки у оквиру своје надлежности, употребу језика у сљедећим областима: у администрацији, у образовању у установама које су основали, субвенционисали или признали органи јавне власти, у радним односима између послодаваца и њиховог особља, као и у актима и документима предузећа који су прописани законом и другим прописима" (2021, 53). Заједнице такође саме уређују питање корпуса језика, дакле правопис, граматику и рјечнике (Van Drooghenbroeck and Popelier 2022, 7).

Имајући у виду све досад речено, можемо установити да је једна од основних карактеристика белгијске језичке слике да говорници углавном нису билингвални нити мултилингвални – заправо су територијалне јединице претежно једнојезичке и Фламанци и Валонци су образовани само на свом језику, раде користећи искључиво свој језик, језик медија и закона је само један – или француски или холандски (Vogl and Hüning 2010). Међутим, првобитни консоцијацијски аранжмани нису замишљени као систем „једна нација један језик", али је временом паралелна језичка политика двију заједница довела до тога да се контакт међу говорницима доведе до минимума и да се тако територијални расцјеп још више продуби (Vogl and Hüning 2010, 245). Институционални дизајн државе такав је да се на савезном нивоу рјешавају питања одбране, безбједности и монетарне политике, а да су остале области под ингеренцијом региона. С обзиром на велику улогу језика у територијалној расподјели становништва, он очекивано има неспоран утицај и на политички систем и на институционални дизајн државе – готово све политичке странке организоване су искључиво у оквиру једне језичке заједнице, посланици у парламенту распоређени су у језичке групе, савезна влада формирана је према поштовању принципа језичке равнотеже, а савезни закони морају бити преведени на три језика; оба дома парламента функционишу једнако на више језика; заштитни механизми вета омогућавају једној језичкој групи да

привремено обустави законодавни поступак уколико сматра да предложени акт угрожава њене интересе (Deschouwer et. al. 2026, 50, 129, 132). Свака значајнија институционална реформа, као и велики дио свакодневног функционисања власти, захтијева сагласност свих језичких заједница, које у пракси дјелују као међусобни носиоци права вета.

Три основна језичка проблема са којима се земља данас сусреће и који дубоко поткопавају не само њен консоцијацијски аранжман већ и досад постигнуте језичке договоре јесу језици националних мањина, језичко образовање странаца, као и положај енглеског језика. Наиме, језичка политика у Белгији, на свим нивоима, још увијек не третира питања језика националних мањина, будући да би било каква промјена политике у овој области значила и кризу у функционисању земље (Van Drooghenbroeck and Popelier 2022, 11).

ШВАЈЦАРСКА

У данашњим границама Швајцарска је призната 1815. године и од тада се језичка разноликост земље постепено уклапала у њен политички систем и обрнуто. Током 18. вијека једини службени језик био је њемачки, али су послије Наполеонових освајања признати француски, као језик освајача, и италијански, јер су се два кантона са италијанским говорницима придружила републици. Након кратког рата у 19. вијеку између протестаната, либерала из урбаних крајева, с једне стране, и католика, конзервативаца из руралних кантона с друге, у којем је основни конфликт био око будућности земље, Швајцарска је постала федерација са централном влашћу и истовремено великом аутономијом кантона (Matić 2016, 66; Belser and Mazidi 2022, 6). Тако се већ у првом „мировном" уставу из 1848. године спомињу три национална језика – њемачки, италијански и француски (Grin

1998, 3; Schmitt 2017, 88), док је романш (*Rumantsch*)[9] признат тридесетих година 20. вијека и то послије референдума (Schmitt 2017, 89).

Земља данас има 26 кантона (Schmitt 2017, 89). Швајцарски национални језици надаље су географски распоређени и дијеле земљу на 17 кантона у којима се говори њемачки (61% популације), четири кантона са доминантно француским говорницима (22%) и један кантон у којем се говори италијански (8%). Поред тога, постоје и три кантона у којима се говори француски и њемачки и један са говорницима њемачког, италијанског и романш (ретороманski) (0,4% становника) (Becker 2023, 25; Schmitt 2017, 89; Federal Statistical Office, 1970–2024)[10]. Једнако као и у случају Белгије, језици су територијално распоређени и хомогенизовани па се њемачки кантони налазе близу границе са Њемачком, француски недалеко од границе са Француском, а италијански на граници са Италијом. Без обзира на број говорника, сва четири језика имају једнак статус у држави, што значи да савезни ниво власти преузима на себе не само обавезу чувања и финансирања тих језика већ и трошкове превода закона, публикација, те школовања. Слиједом тога, сваки кантон

[9] Романш је романски језик који се развио у 3. вијеку нове ере. Представља мјешавину говорног, народног латинског и језика домицилног становништва некадашње римске регије Реција. Састоји се од пет дијалеката. Говори се једино у швајцарском кантону Граубинден (European Research Centre on Multilingualism and Language Learning 2017, 5–16). Настојања да се очува језик довела су до стварања заједничког писаног стандарда који савезна држава и кантон Граубинден користе за службене текстове још од 1997. године. Међутим, будући да је ријеч о вјештачки конструисаном стандардном облику језика, који није довољно укоријењен у свакодневној употреби, његов правни статус и практична примјена и даље су предмет расправа и контроверзи (Belser and Mazidi 2022, 7).

[10] По језичкој мапи Федералног завода за статистику примјећује се знатно повећање удјела осталих језика (у који је укључен и енглески) и пад броја говорника четирију службених језика, нарочито њемачког, који је рецимо 2010. износио 65%, а 2024. је тај проценат пао на 61% (Federal Statistical Office 1970–2024).

самостално води своју једнонационалну језичку политику, док се у појединим кантонима са два или више језика језичка политика води на нивоу општина (Schmitt 2017, 92). Једини изузетак је романш, који ужива „полуслужбени статус" – како се то наводи код већине истраживача. Наиме, за разлику од остала три језика, која се на савезном нивоу употребљавају истовремено у комуникацији са грађанима[11], држава романш језик користи само у комуникацији са романш заједницом. Без обзира на вишејезичност земље, говорници су углавном једнојезични (Becker 2023, 25; Grin 1998, 4; Schmitt 2017, 92), што значи да се унутар једне хомогене територије, оивичене оштрим језичким границама, не говори неки други службено признати језик у земљи нити је он званичан, осим у ријетким кантонима са два или више језика.

Језичка политика Швајцарске темељи се на принципима територијалне подјеле, језичких слобода и супсидијарности (Grin 1998). Чланом 70. швајцарског устава одређено је да кантони сами доносе одлуку о службеном језику, уз поштовање територијалне распоређености језичких заједница (Fedlex 1999). То у пракси значи да у њемачком говорном подручју не постоји право на француско образовање и обрнуто. Колико је територијални принцип важан када је језичка политика посриједи говори и чињеница да кантони са италијанском и романш већином примају посебну финансијску надокнаду за промоцију и очување свог језика, али се та финансијска помоћ не односи на друге кантоне у којима живе припадници италијанске и романш говорне заједнице (Belser and Mazidi 2022, 9). Ова два језика уживају посебне привилегије јер због броја њихових говорника и окружења постоји стална опасност од асимилације. Уставом су регулисана и језичка права, па се чланом 8. забрањује дискриминација на основу језика, чланом 18. прописује се слободна употреба било којег језика, а чланом 175. обавеза да на савезом нивоу свака територијално-

[11] На примјер, сви швајцарски закони објављују се истовремено на три језика и имају једнак правни статус.

језичка заједница мора бити одговарајуће представљена (Fedlex 1999). Што се тиче принципа супсидијарности, ово начело прописује да су носиоци суверенитета једино кантони, који у својој надлежности имају језичку политику и образовање, или мање територијалне јединице у случају да се у кантонима говори један или други језик, што значи да језичка политика на савезном, федералном нивоу и не постоји (Grin 1998, 4). Савезна скупштина Швајцарске је 2007. године донијела и посебан Закон о националном језику и међусобном разумијевању језичких заједница, којим прописује употребу четирију језика, њихову промоцију, подршку вишејезичким кантонима и посебне мјере за кантоне Граубинден и Тицино (Fedlex 2007).

Имајући све речено у виду, можемо констатовати, једнако као у случају Белгије, да Швајцарска заправо није мултилингвална земља – иако је у држави признато више језика, они су примарно национални језици и њихови говорници не познају, не уче и не желе да усвајају друге службене језике. Слиједом тога, 22 кантона су углавном једнојезичка. Најважнији језички проблеми са којима се земља данас сусреће јесу права имиграната на сопствени језик и образовање, што самом својој концепцијом представља супротност званичној језичкој политици оријентисаној на националне језике; затим веће признавање и језичка политика службених језика са мањим бројем говорника (попут италијанског или романша), али и све чешћа унутрашња миграција становништва ван традиционалних језичких заједница. На крају, доминација енглеског језика и чињеница да многи говорници прије желе да уче енглески него неки од службених језика државе (Grin 1998, 5–6; Schmitt 2017, 89; Belser and Mazidi 2022, 9–16)[12].

[12] Аутор наводи примјер Цириха, у којем је енглески језик постао и језик образовања и ушао у школски план и програм, науштрб француског језика, што је изазвало многе расправе у земљи (Grin 1998, 5).

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

За разлику од претходно описаних консоцијација, које имају дужу државну традицију, Босна и Херцеговина није била самостална све до деведесетих година двадесетог вијека, те је прије признања опстајала у склопу већих заједница – почев од османске империје, аустроугарске монархије па све до двију Југославија, те хрватске усташке државе у току Другог свјетског рата[13]. Након разорног и крвавог грађанског рата, који је трајао од 1992. до 1995. године, потписивањем Дејтонског мировног споразума, постала је суверена земља под међународним протекторатом (Kasapović 2005; Simović 2019; Savić 2022; Savić 2024).

Језичка питања заузимала су, такође, веома важно мјесто током читаве познате историје БиХ, али на веома специфичан начин. Наиме, овај простор карактерише „супостојање, али и сукобљавање трију главних вјерских и етничких блокова, табора или сегмената: муслиманско-бошњачкога, православно-српскога и католичко-хрватскога" (Kasapović 2005, 77), али све до деведесетих година прошлог вијека у ту коегзистенцију нису била укључена питања језика. Друга половина 19. и читав 20. вијек у овој држави били су обиљежени борбом за језичка права. Пред крај османске владавине у земљи је званично почела стандардизација језика, и то по Вуковом правопису. Међутим, доласком Аустроугарске на мјесто новог окупатора језичка политика доживјела је заокрет ка успостављању и наметању државног, политичког језика, под заштитом и усмјеравањем тадашњег управника Бењамина Калаја. Калај је настојао да политички потисне националне групе и њихову борбу за аутономију, па да створи једну нацију на овим просторима, за шта је као

[13] У току овог дугог историјског периода забиљежена је и промјена бројности и политичког утицаја етничких заједница, при чему је свака страна управа извана имала не само своје подржаваоце унутар БиХ већ и своје фаворите (Kasapović 2005, 77).

главно средство предвидио језик. Стога је прво наметнуо заједнички назив „земаљски" језик, а потом инаугурисао и „босански" (Savić 2017, 18–26; Savić 2024, 32–45). Иако је ова епизода у историји Босне и Херцеговине трајала релативно кратко, оставила је дубоке посљедице на касније језичке прилике. Захваљујући управо притисцима етничких група, али и збивањима на ширем југословенском подручју[14], ова језичка политика брзо је укинута, те је у земљи званично признат српскохрватски језик. За изузетком језичке диктатуре у НДХ, која је спроводила репресивну и наметнуту језичку политику, током постојања Југославије (1918–1940. и 1945–1992) питања службеног језика нису била предмет већег спора на овој територији.

Међутим, нетом прије почетка и у току рата у БиХ језик је постао једно од најважнијих политичких питања у земљи, те је спровођењем нарочитог језичког менаџмента[15], успостављањем државотворних заједница Херцег Босне, Републике БиХ и Републике Српске са посебним језичким политикама националних језика, те директним и званичним планирањем статуса и корпуса језика, дошло до дезинтеграције некадашњег заједничког, српскохрватског језика и проглашавања трију одјелитих језика на подручју БиХ (Savić 2024, 103–139). Тако су прије успостављања консоцијације и званичног завршетка рата на подручју БиХ завршени процеси

[14] Овдје се првенствено мисли на борбу Јужних Словена за уједињење, што је подразумијевало и језичко заједништво.

[15] Почетке одјелите политике у области језика на територији БиХ у току рата можемо пратити на основу двају политичких процеса. Први је спровођење пописа становништва, на основу чијих резултата су припадници муслиманске заједнице инаугурисали посебан, политички језик, те уставно-правни поредак у три одјелите заједнице, које су именовале посебне службене језике (Savić 2024, 2026).

и територијализације[16] и језичког сепаратизма[17], који су потом и признати у Дејтонском мировном споразуму. Међутим, за испитивање сложених језичких односа у овој земљи важно је пратити језичке прилике током цијелог 20. вијека и напоменути да су језичка питања била важно политичко оружје у рукама националних сегмената, али и окупатора (Savić 2026, 122–125), што значи да данашњи политички систем није успостављен (само) због признавања одијељених група већ су саме групе у својој борби за признавање искористиле језик као још једну вододијелницу, иако он то објективно није био (Kovačević 2001; Kordić 2010; Savić 2017, 2024).

Потписивањем Дејтонског мировног споразума земља је постала асиметрична федерација (Kasapović 2005; Simović 2011), уређена по систему консоцијацијске демократије, подијељена на два ентитета, Републику Српску и Федерацију БиХ, и десет кантона. Иако су националне групе територијално распоређене, чак и у самим кантонима, те саме уређују питања језика и образовања, сложена језичка политика земље функционише на два кључна принципа – језичка политика ентитета и кантона, те језичка политика наметнута одозго. Једна од кључних промјена, и по питању уређења државе и по питању језика, десила се 2002. године, када је високи

[16] Све до завршетка рата становници БиХ нису били територијално одијељени нити су имали своја традиционална подручја већ су углавном живјели измијешани или у мањим или већим групама на цијелој данашњој територији БиХ (Kasapović 2005, 113).

[17] Језички сепаратизам користимо као скупни назив за језичко-политичке догађаје на ширем југословенском простору. Односе се превасходно на бошњачке и црногорске језичке прилике. Сам термин представљен је, уз обиље примјера, у књизи Флоријана Колмаса (*Florian Coulmas*) и означава политичке процесе у којима влада мишљење да одијељена група или нација мора имати сопствени језик (2025, 73–75). С обзиром на то да се ради о политичкој одлуци, вријеме настајања ових језика могуће је датовати, за разлику од „лингвистичких" језика којима не знамо тачно вријеме настајања. Сличан термин, који језик посматра и из лингвистичке и из политичке перспективе – политички језик – користи лингвиста Милош Ковачевић (2001, 33).

представник завео промјене ентитетских устава и успоставио равноправност трију језика на цијелој територији БиХ (Savić 2024, 193–194).

Данашњу језичку политику БиХ карактеришу сљедећи елементи: три одијељене националне језичке политике, запажени утицај међународног фактора у наметању језичке политике земље, непостојање мањинске језичке политике, те спорна улога енглеског као потенцијалног службеног језика земље. Док је језичка политика територијалних јединица превасходно национална, што укључује питања корпуса језика, медија, образовања и администрације, језичка политика на државном нивоу већ тридесет година води се путем наметнутих језичких одлука високог представника и недосљедне праксе Уставног суда Босне и Херцеговине[18]. Прије спорне одлуке високог представника о језичкој једнакоправности, Устав Републике Српске као службени прописивао је само српски језик, док је Устав Федерације наводио само „босански"[19] и хрватски. Устави кантона су пак били врло разнолики – они са

[18] Знаковит је примјер одлука Уставног суда БиХ о употреби ријечи „жупанија" у хрватским кантонима, те о примјени Европске повеље о регионалним и мањинским језицима за један од службених језика државе, језик бошњачког народа (Savić 2016). За први случај карактеристично је да се Уставни суд бавио у првом реду језичким питањима и својим одлукама третирао именовање у једном језику, што не спада у домен његове надлежности, док је друга наведена одлука показала недосљедност у примјени европске легислативе за третирање статуса службеног језика, иако се Повеља тиче искључиво мањинских и угрожених језика.

[19] С обзиром на врло контроверзан назив „босански", већина српских и одређени број хрватских лингвиста пише овај термин под наводницима. Неки од разлога такве праксе су што је посриједи политички језик, што постоје бројне полемике око његовог именовања у Уставу Федерације БиХ, између осталог да је инаугурисан без гласова хрватских посланика, да је у хрватским кантонима измијењен одлукама Уставног суда БиХ, а не вољом Хрвата, те, напосљетку, да у свом називу осликава тежњу појединих Бошњака и дијела међународне заједнице за успостављањем наднационалног језика на простору БиХ, с чиме се не слажу нити српски нити хрватски лингвисти (Kovačević 2001; Šipka 2001; Dodig 2004; Kordić 2010; Savić 2016, 2024).

хрватском већином као службене језике имали су бошњачки и хрватски, док су они са већином Бошњака имали „босански" и хрватски. Амандманима LXXI на Устав Републике Српске и XXIX на Устав Федерације БиХ службени језици у Републици Српској, компромисно, наведени су као језик српског народа, језик бошњачког народа, док су у Федерацији БиХ службени језици „босански" језик, хрватски језик и српски језик (Ustav RS n. d., 3; Ustav FBiH n. d., 3).

У исто вријеме, међународни фактор има велики утицај на одлуке које се доносе о језику. Осим што је посредовао у промјени Устава Републике Српске, Устава Федерације, те устава појединих кантона, под старатељством међународне заједнице 2000. године спроведена је реформа образовања на цијелој територији БиХ, која се нарочито односила на националне предмете, укључујући језик (Savić 2024). Такође, у ионако сложеним језичким односима у овој земљи успостављен је и енглески као једна врста службеног језика. Осим што је као први страни језик присутан у образовном систему, све одлуке високог представника објављују се прво на енглеском језику, па се онда преводе на службене језике БиХ[20]. Што се тиче језика националних мањина, у периодичним извјештајима Комитета експерата за Европску повељу о регионалним и мањинским језицима наведено је да БиХ мора спровести хитне акције за заштиту ових језика и успоставити одговарајућу језичку политику за чак 15 језика у земљи (Committee of Experts of the European Charter for Regional or Minority Languages 2026, 5).

КАРАКТЕРИСТИКЕ ЈЕЗИЧКИХ ПОЛИТИКА У КОНСОЦИЈАЦИЈСКИМ ДЕМОКРАТИЈАМА

У овом дијелу рада, на основу упоредног прегледа језичких питања у Белгији, Швајцарској и Босни и Херцеговини,

[20] И оригинал Дејтонског мировног споразума написан је на енглеском језику.

понудићемо листу основних особина које карактеришу језичке политике у анализираним консоцијацијским демократијама. Пошто постоји недостатак основне литературе о овим питањима, водићемо се опсервацијом да се политички аранжмани којима се рјешавају језички проблеми испитују управо кроз примјере из праксе (Choudrhy 2009, 580), на основу чега је и једино могуће направити њихов општи преглед. Напријед наведени елементи могу да се појављују различитим редослиједом и у другачијим историјским периодима, показују сложен однос између друштва, политике и језика, те су међусобно комплементарни и узајамни.

1. Постојање језичког конфликта. С обзиром на чињеницу да су друштва у консоцијативним демократијама дубоко антагонизована, један од важних елемената те подјеле, осим религије и етницитета, јесте језик. У случају земаља о којима говоримо, „језички контакт значи језички конфликт" (Nelde 1987, 33), што обично подразумијева да постоји један доминантан језик, који ужива правну и политичку заштиту, док су други језици осуђени или на борбу за признавање или на асимилацију, а може бити ријеч и о трајном супостојању више језика који се боре за веће признање. Осим што језик раздваја друштво, он у исто вријеме учествује у политичкој мобилизацији, јер језичке разлике постају основа за политичке и друштвене подјеле (Choudhry 2009, 579). У таквом поретку језик је симбол не само националног идентитета већ и престижа, економског напретка или политичке партиципације (Nelde 1987, 34–38), па је борба за признавање у исто вријеме арена за успостављање система који може да ублажи сукоб више група или одређени тип система бива и формиран као одговор на перманентну нетрпељивост. Такође, сам језик може да буде предмет конфликта или, ако није директан повод за сукоб, један је од важнијих симбола тог конфликта (Darquennes 2015, 12). Међутим, као што смо видјели у претходно описаним системима Белгије, Швајцарске и Босне и Херцеговине, језичка ситуација у посљедњој у низу

разликује се од осталих по томе што није постојао трајни језички конфликт већ је та нетрпељивост прво увезена извана, политички, захваљујући мијешању Аустроугарске у важна национална питања, а потом се наново појавила деведесетих година као једно од кључних обиљежја етничког конфликта. Управо тада је језик и ушао у процес одвајања од некадашњег заједничког српскохрватског и у процедуру стандардизације по принципу националног језика. Служећи се Нелдеовом (*Nelde*) типологијом, тај језички конфликт у БиХ може се означити као вјештачки (1997, 200)[21].

2. Принцип територијализације. Као што се потврдило у претходним дијеловима рада, да би језичка политика различитих заједница уопште била могућа у консоцијацијском аранжману, прво долази до хомогенизације становништва на одређеном подручју или до њихове територијалне прерасподјеле. Та географска концентрација говорника у једној регији може настати усљед историјских успостављања граница, као у случају Швајцарске, може бити потпомогнута пресељавањем или размјештањем, као у случају Белгије, или настати као директан резултат ратних сукоба, као што је то у БиХ. Када дође до успостављања територијалног принципа, он постаје база за формирање језичке политике (Royles and Lewis 2019, 14). Посебно је интересантно што територијализацију језичких група карактеришу два супротстављена процеса. Она је истовремено рјешење претходних размирица, али може бити и генератор нових сукоба (Nelde 1997, 201), будући да се заснива на строгом разграничењу језичких политика према географској основи и тешко опстаје уколико дође до

[21] Нелде разликује органске и вјештачке језичке сукобе. Органским сматра језичку ситуацију у Квебеку, док језичке размирице у Европској унији назива вјештачким, тј. самонаметнутим. Основна разлика међу њима је што природни или органски сукоби подразумијевају дуготрајне историјске конфликте, док су вјештачки производ политичког преструктурисања или нових поредака (1997, 200–204).

мијешања или миграције становништва или макар незнатније промјене језичке политике.

3. Међууусловљеност типа политичког система и модела језичке политике. Ако имамо у виду основне елементе консоцијацијских система, прије свега сарадњу представника друштвених сегмената, могућност вета, пропорционални систем власти и територијалну аутономију, да би језичка политика више супротстављених заједница била спроведена и да би се разријешили постојећи конфликти, она се углавном заснива принципима признавања групног идентитета, а не на индивидуалним језичким правима. Аутономија друштвених сегмената надаље подразумијева и институционализацију језичке аутономије. Она се не односи само на признавање језика одређене заједнице као службеног[22] већ и на могућност уређивања језичких питања на нивоу федералне јединице (регије, кантона, ентитета или општине) и по принципу супсидијарности. Подјела власти значи да су у централним институцијама заступљене све језичке групе, да се одлуке по питању језичке политике земље не доносе без учешћа свих представника сегмената и да, сходно томе, делегати различитих заједница имају могућност да зауставе одлуке које им не одговарају. Напосљетку, језичка питања често бивају и генератор промјене самог система (Choudry 2009, 578), као што је то било у Белгији или у БиХ. И у овом случају Босна и Херцеговина представља јединствен примјер, јер су језичка питања у прошлости била стабилна због постојања једног језика, али се он у току рата дезинтегрисао на три одјелита национална језика и стога не постоји базични консензус друштвених група око питања и његовог статуса и корпуса. Осим тога, у језичке одлуке на државном, ентитетском и

[22] У том смислу значајни су и пописи становништва, који се често сматрају једним од основних аргумената за признање језика, као што је то БиХ. Тада често долази до опште мобилизације или језичког менаџмента различитог типа како би се на основу резултата пописа постигао политички учинак и обезбиједило језичко признање (Savić 2026).

кантоналном нивоу мијешају се не само Уставни суд БиХ већ и дио међународне заједнице, што надаље само продубљује конфликте јер се представници трију друштвених група не слажу са наметнутим рјешењима.

4. Језичка политика у консоцијацијским демократијама је национална а не мултилингвална. Иако одређени број истраживача консоцијативне системе сматра мултијезичким и мултикултурним[23] (Patten 2001; Vogl and Hüning 2010; Schmitt 2017), преглед језичких политика у Белгији, Швајцарској и БиХ показује да је прије ријеч о истовременом постојању више националних језичких политика него о мултијезичкој политици. Прво, ради се о системима у којима је очигледно везивање статуса језика само за одређену територију и да говорници не уживају иста језичка права ван те заједнице, иако им је језик признат и на државном нивоу. Друго, становници ових земаља не познају и не користе друге службене језике и сва комуникација са државом одвија се на њиховом језику. И напосљетку, језик у свим наведеним земљама представља један од кључних симбола националног идентитета. Зато је ове језичке политике боље означити као дијадне или тријадне (Spolsky 2004, 163), јер је њихова основна карактеристика управо постојање двају или трију језика који су у сталној компетицији. Управо с обзиром на спровођење језичких политика према националном принципу, не постоји могућност језичког приближавања говорника нити успостављања језичке политике која се не заснива на аутономији говорних заједница. И по овом питању језичка питања у БиХ представљају специфичан случај, будући да се од

[23] Посебно је интересантно питање мултикултурализма у овим и сличним заједницама. Наиме, иако начелно означава прихватање разлика и суживот диференцираних културних, етничких и језичких група, мултикултурализам се често манифестује као „инструмент који служи већинским групама за неутрализацију мањинских етнонационализама и превенцију радикализације њихових захтева у правцу регионалног сепаратизма" (Mirović Janković 2023, 218), што се показало и на у овом раду издвојеним примјерима.

успостављања консоцијације, тј. од потписивања Дејтонског мировног споразума, у земљи одвијају три паралелне политике. Прва је политика националних језика, оличена у успостављању сопствене територије са једним националним језиком, ојачана уставним признањем тог језика и вођењем трију образовних политика. Друга је покушај инаугурисања наднационалног језика, којим се служе сви становници БиХ, у чему предњачи промјена статуса „босанског" из језика Бошњака у језик Босне и Херцеговине. И трећи је наметање вишејезичности на цијелој територији БиХ, при чему се занемарују одлуке и настојања самих језичких заједница, као и чињеница да ни данас није постигнут основни консензус око језичких питања између Срба, Хрвата и Бошњака.

ЗАКЉУЧАК

У раду је испитан положај језика у трима консоцијативним демократијама – Белгији, Швајцарској и Босни и Херцеговини. Прво је анализиран, приступом историјског институционализма, настанак језичких проблема у прошлости, затим друштвено-политички контекст у коме су се они развијали, те карактеристике тренутне језичке политике. Након тога, методом упоређивања ових система, назначене су и описане основне карактеристике језичке политике у њима. На основу свега реченог, можемо закључити сљедеће:

– Језичку ситуацију у Белгији карактерише перманентан конфликт између доминантних група, превасходно фламанске и валонске заједнице, који је у дужем временском периоду ублажаван различитим институционалним аранжманима. Разрјешење језичких проблема започело је преласком земље из унитарне државе на конфедерацију, у чему је језик играо кључну улогу.
– Швајцарска језичка политика опстаје захваљујући великој аутономији кантона по питању језика и

образовања. Након првог сукоба између политички и социјално диференцираних група успостављен је систем подјеле власти у којој су представљене све језичке групе. Иако су сви доминантни језици на овој територији службено признати, и даље постоји велики јаз између већих и мањих језика, па су италијански и романш језик изложени сталној асимилацији.

– Босна и Херцеговина (и) по питању језика представља *sui generis* случај. У овој земљи језички конфликти немају дугу традицију већ су придружени етноконфесионалним подјелама тек деведесетих година двадесетог вијека. Пошто у консоцијацијски аранжман нису ушли органски, отуда постоје и велика колебања поводом језичке политике, што само продубљује постојеће сукобе.
– Пошто није аутентично земља са више различитих језика, јер се њени становници савршено разумију и донедавно су имали заједнички језик, током година се језички проблеми само усложњавају, а не долази до њиховог разрјешења или бар неутрализације конфликта, као у случају Белгије и Швајцарске.
– Због великог утицаја страног фактора на питања језика, као и суштинског неразумијевања заједница око основних питања језичке политике, језик је у Босни и Херцеговини један од кључних фактора за добијање политичких права и у првом реду је политичко питање.
– Све три анализиране земље имају једнаке проблеме са политиком мањинских језика, те са статусом енглеског језика. Ови фактори утичу на постојећу језичку политику тако што је једини начин да се спријече даљи конфликти одржавање *status quo* језичке политике, јер би свака друга интервенција произвела застој у функционисању државе.

– Показало се да све три земље имају много сличности по питању инаугурисања и спровођења језичке политике. Те сличности уопштили смо као основне особине језичке политике у консоцијацијским демократијама, што се може узети и као почетна поставка за испитивање језика у консоцијацијским демократијама уопште. То су: постојање језичког конфликта, принцип територијализације, међууусловљеност типа политичког система и модела језичке политике и национална језичка политика.
– Ове три земље нису потпуно комплементарне по питањима језичких конфликата и језичке политике. Основна разлика међу њима је по природи језичког конфликта, дуготрајности сукоба око језика, политичке условљености тог сукоба, те нејасно и промјенљиво дефинисане језичке политике.
– Босна и Херцеговина се посебно издваја по запаженом међународном интервенционизму и по рјешавању језичких питања не само одозго надоље, без учешћа свих језичких група, већ и наметањем рјешења извана.

РЕФЕРЕНЦЕ

Badie, Bertrand. 2011. *International Encyclopedia of Political Science*. California: SAGE.

Becker, Anna. 2023. *Identity, power, and prestige in Switzerland's multilingual education*. Bielefeld: Verlag.

Beler, Eva Maria, and Simon Mazidi. 2022. "Linguistic Diversity in Switzerland: Going Beyond Territorial Accommodation". In *Occasional Paper Series 57*, eds. Elisabeth Alber, Linda Cardinal, and Asha Sarangi. 4–24. Ottawa: Forum of Federations.

Beljinac, Nikola. 2012. „Konsocijativna demokratija u postkonfliktnim društvima". *Politeia* 2 (3): 199–208. DOI: 10.5937/pol1203199B.

Choudhry, Sujit. 2009. "Managing linguistic nationalism through constitutional design". *I.CON* 7 (4): 577–618. DOI:10.1093/icon/mop026.

Committee of Experts of the European Charter for Regional or Minority Languages. 2026. *Fourth Evaluation Report On Bosnia And Herzegovina*. Strasbourg: Council of Europe.

Coulmas, Florian. 2025. *Language Policy: a slim guide*. Oxford: Oxford University Press.

Darquennes, Jeroen. 2015. "Language conflict research: a state of the art". *International Journal of the Sociology of Language* 235: 7–32. DOI: 10.1515/ijsl-2015-0012.

De Caluwe, Johan. 2006. "Continuity and innovation in the perception of language as a symbol of social emancipation. The case of Belgium Dutch". In *Innovation and Continuity in Language and Communication of Different Language Cultures*, ed. Rudolf Muhr, 27–39. Frakfurt am Main: Peter Lang.

Deschouwer, Kris, Didier Caluwaerts, Petra Meier, Min Reuchamps, Dave Sinardet, and Emilie van Haute. 2026. *The Politics of Belgium*. New York: Routledge.

Dodig, Radoslav. 2004. „Opaske o imenu Bošnjaka". *Status, magazin za političku kulturu i društvena pitanja* 4: 70–74.

Drooghenbroeck, Sebastien, and Patricia Popelier 2022. "The Belgian Linguistic Compromise: Between Old Battles and New Challenges". In *Occasional Paper Series 55*, eds. Elisabeth Alber, Linda Cardinal, and Asha Sarangi, 5–19. Ottawa: Forum of Federations.

Dunn, James. 1972. "Consociational Democracy And Language Conflict. A Comparison Of The Belgian And Swiss Experiences". *Comparative Political Studies* 5 (1): 3–39. DOI: 10.1177/001041407200500101.

European Research Centre on Multilingualism and Language Learning. 2017. "The Romansh language in education in Switzerland". Last accessed 1. July 2026. https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED590713.pdf.

Federal Statistical Office, 1970–2024. "Population structure indicators, 1970–2024". Last accessed 1. July. 2026. https://www.bfs.admin.ch/asset/en/36142144.

Fedlex. 1999. *Federal Constitution of the Swiss Confederation*. Last accessed 1. July 2026. https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/en.

Fedlex. 2007. *Federal Act on the National Languages and Understanding between the Linguistic Communities*. Last accessed 1. July 2026. https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2009/821/en.

Fishman, Joshua. 1996. "Language and Nationalism". In *Nationalism in Europe – 1815 to the Present*, ed. Stuart Woolf, 155–170. London: Routledge.

Grin, François. 1998. "Language Policy in Multilingual Switzerland: Overview and Recent Developments". *Cicle de conferències sobre política lingüística*. Last accessed 7. July 2026. https://www.files.ethz.ch/isn/34164/brief_2.pdf.

Johnson, David. 2013. *Language Policy*. London: Palgrave.

Kasapović, Mirjana. 2005. *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država*. Zagreb: Politička kultura.

Kordić, Snježana. 2010. *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux.

Kovačević, Miloš. 2001. „Jedan ili tri jezika?" U *Jezik i demokratizacija*, ur. Sven Monnesland, 33–45. Sarajevo: Institut za jezik.

Lacey, Joseph, and Nenad Stojanović. 2025. "Consociationalism". In *The Cambridge Handbook of Constitutional Theory*, eds. Richard Bellamy and Jeff King, 568–585. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: 10.1017/9781108868143.038.

Lijphart, Arend. 1989. *Democracy in Plural Societies*. Bombay: Yale University Press.

Matić, Petar. 2016. „Direktna demokratija – dileme i perspektive". Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka.

McGarry, John. 2019. "Classical Consociational Theory and Recent Consociational Performance". *Swiss Political Science Review* 25 (4): 538–555. DOI: doi:10.1111/spsr.12378.

Mirović Janković, Aleksandra. 2023. „Politike identiteta i institucionalni dizajn u etnički heterogenom tipu društva". Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka.

Nelde, Peter. 1987. "Language contact means language conflict". *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 8 (1–2): 33–42. DOI: 10.1080/01434632.1987.9994273.

Nelde, Peter. 1997. "Language conflict". In *The handbook of sociolinguistics*, ed. Florian Coulmas, 285–300. Oxford: Blackwell.

Patten, Alan. 2001. "Political Theory and Language Policy". *Political Theory* 29 (5): 691–715. DOI: 10.1177/0090591701029005005.

Ricento, Thomas. 2000. "Historical and theoretical perspectives in language policy and planning". *Journal of Sociolinguistics* 4 (2): 196–213. DOI: 10.1111/1467-9481.00111.

Royles, Elin, and Huw Lewis. 2019. "Language policy in multi-level systems: A historical institutionalist analysis". *The British Journal of Politics and International Relations* 21 (4): 1–19. DOI: 10.1177/1369148119845341.

Savić, Aleksandra. 2016. „Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima u praksi Ustavnog suda BiH". *Pravna riječ* 49: 125–139.

Savić, Aleksandra. 2017. „Jezička politika u BiH od Berlinskog kongresa do Prvog svjetskog rata i njene posljedice na političke procese". Master rad. Univerzitet u Banjoj Luci: Fakultet političkih nauka.

Savić, Aleksandra. 2024. „Jezička politika u Bosni i Hercegovini od 1992. do 2002. godine". Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Filološki fakultet.

Savić, Aleksandra. 2026. „Jezički menadžment uoči rata – popis stanovništva u BiH 1991. godine". *Anali Filološkog fakulteta* 38 (1): 117–137.

Savić, Matej. 2022. *Bosna i Hercegovina između državnopravnih i međunarodnopravnih problema*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka.

Savić, Snežana, i Matej Savić. 2017. *Teorija države i prava*. Banja Luka: Comesgrafika.

Schmitt, Nicolas. 2017. "Linguistic Policy in Switzerland: the Paradigm Shifts but the Complexity Remains". *Journal of Language and Law* 67: 86–105. DOI: 10.2436/rld.i67.2017.2941.

Simović, Vlade. 2011. „Kulturno-istorijski kontekst postdejtonske Bosne i Hercegovine kao ne/moguće države". *Politeia* 1: 333–349. DOI: 10.5937/pol1102333S.

Simović, Vlade. 2019. *Narod, partije i demokratija u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka.

Simović, Vlade. 2022. „Evropske integracije Bosne i Hercegovine i logika konsocijalizma". *Sociološki godišnjak* 17: 49–64. DOI: 10.5937/socgod17-42077.

Sonntag, Susan, and Linda Cardinal. 2015. "State Traditions and Language regimes: A Historical Institutionalism Approach to Language Policy". *Acta Univ. Sapientiae, European and Regional Studies* 8: 5–21. DOI: 10 1515/auseur-2015-0010.

Spolsky, Bernard. 2004. *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Šipka, Milan. 2001. „Naziv jezika kao ustavnopravna kategorija". U *Jezik i demokratizacija*, ur. Sven Monnesland, 121–137. Sarajevo: Institut za jezik.

The Belgian Constitution. 2021. Last accessed 25. July 2026. https://www.dekamer.be/kvvcr/pdf_sections/publications/constitution/grondwetuk.pdf.

Ustav FBiH. n. d. „Ustavni sud Federacije BiH". Poslednji pristup 1. jul 2026. https://www.ustavnisudfbih.ba/sr/dokumenti/ustav_precisceni_tekst.pdf.

Ustav Republike Srpske. (n. d). „Narodna skupština Republike Srpske". Banja luka. Poslednji pristup 1. jul 2026. https://www.narodnaskupstinars.net/sites/default/files/upload/dokumeti/kodeks/ustav_republike_srpske.pdf.

Vogl, Urlike, and Matthias Hüning. 2010. "One Nation, One Language? The Case of Belgium". *Dutch Crossing* 34 (3): 228–247. DOI: 10.1179/030965610X12820418688570.

Willemyns, Roland. 2002. "The Dutch-French Language Border in Belgium". *Journal of multilingual and multicultural development* 23 (1–2): 36–49. DOI: 10.1080/01434630208666453.

Aleksandra Savić*
Institute for Political Studies, Belgrade

THE LANGUAGE ISSUE IN CONSOCIATIONAL DEMOCRACIES (BELGIUM, SWITZERLAND, AND BOSNIA AND HERZEGOVINA)**

Resume

The paper examines language policy in three consociational democracies – Belgium, Switzerland, and Bosnia and Herzegovina – focusing on language conflict, institutional arrangements, territorialization, and the socio-historical context in which these policies were developed. The comparative analysis identifies four common features: persistent language conflict, territorial organization of language groups, the interdependence of political institutions and language-policy models, and the predominance of nationally defined language policies. In deeply divided societies, language functions both as a source of social cleavage and as an instrument of political mobilization. Language policy, therefore, becomes an important mechanism for managing intergroup conflict. Territorialization may resolve earlier disputes by establishing geographically defined linguistic spheres, but it may also generate new conflicts when demographic change, migration, or institutional reform challenge existing boundaries. These policies generally prioritize the recognition of

* E-mail: aleksandra.savic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0002-0905-6655.
** This paper was written within the research activity of the Institute for Political Studies, funded by the Ministry of Science, Technological Development, and Innovation of the Republic of Serbia.

collective identities over individual language rights. The paper argues that consociational language policy is better understood not as a single multilingual policy, but as the coexistence of several national language policies organized in dyadic or triadic form. Although the three systems share similar institutional mechanisms and challenges, they differ in the nature and duration of language conflict and in the degree of consensus regarding language status. Bosnia and Herzegovina constitutes a distinctive case because its national language policies are extended by externally imposed arrangements and inconsistent decisions adopted by central institutions.

Keywords: consociationalism, language, language policy, Belgium, Switzerland, Bosnia and Herzegovina

*** Овај рад је примљен 31. јула, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 31. августа 2026.

УДК 165:001.1
DOI: 10.5937/pr89-69755
Оригинални научни рад

Политичка ревија
3/2026.
Vol. 89
стр. 231-253

Војислав Гавриловић*
Институт за стратегијска истраживања

ПРОБЛЕМ ИДЕОЛОШКИ УСЛОВЉЕНЕ НАУКЕ И ТЕОРИЈА СМЕНЕ ПАРАДИГМИ ТОМАСА КУНА**

Сажетак

Историјски осврт на развој науке показује да је она често бивала усмеравана, условљавана па и узурпирана од стране пролазних али у датом моменту доминантних идеологија, или аксиоматски схваћене слике света. Чак и данас, у наизглед постидеолошкој епохи, научна објективност неретко је принуђена да се додворава различитим спољним, ненаучним утицајима, попут интереса моћних корпорација, политике утицајних влада или актуелног схватања политичке коректности. Наведени проблем отвара питање у којој мери је наука објективна, а у којој друштвено, односно идеолошки условљена. У раду се предметно питање разматра кроз анализу историјских и актуелних примера идеолошког условљавања науке (у комунизму, нацизму и савременим лево-либералним наративима колоквијално

* Имејл: vojislav.gavrilovic@mod.gov.rs; ORCID: 0009-0006-4061-0155.
** Рад представља резултат истраживања спроведених у оквиру израде докторске дисертације.

познатим као „woke" идеологија) помоћу пост-позитивистичке теорије Томаса Куна, односно кроз призму његових концепција парадигми, њихових смена, те тзв. нормалне науке као друштвено прихватљиве.

Кључне речи: Томас Кун, пост-позитивизам, постмодерна, марксизам, нацизам, woke

УВОД

Појам науке, макар од епохе просветитељства, за већину људи носи са собом семантику нечега објективног, на чињеницама заснованог, прочишћеног од лукративних, политичких или ирационалних утицаја. Штавише, наука је у модерности неретко представљана као својеврсни „спас човечанства", насупрот наводно мрачним заблудама религиозне премодерне, што је посебно истицано у марксистичким друштвима. Ипак, већ је Френсис Бекон (*Francis Bacon*) у свом *Novum Organum*-у из 1620. године приметио да људски ум није „чист", те да робује „идолима" који стварају систематске заблуде у размишљању, „отежавајући етаблирање наука" (Bacon 1901, 13). Бекон тако разликује идоле племена (субјективност људске природе), пећине (субјективност личних искустава), трга (субјективност језика и друштва) и позоришта (субјективност филозофских система), чиме показује велики број спољних утицаја на структуисање људског знања. Ово је вероватно један од првих покушаја да се објасни да досезање објективности није лак задатак, те да наука није *a priori* објективна.

Наравно, и пре, а нарочито после Бекона, сличне закључке имали су и многи други мислиоци, попут Дејвида Хјума (*David Hume*) или Имануела Канта (*Immanuel Kant*), али питање објективности науке додатно је заоштрено у 20. веку са уласком у епоху идеологија, и коначно у 21. веку, са наступањем зреле фазе постмодерне. И док су идеологије

комунизма и нацизма са отвореном тоталитарном дрскошћу настојале да науку силом укалупе у догмате својих идеологија, ситуација у данашњем постмодерном контексту далеко је сложенија, а идеолошко укалупљивање науке одвија се суптилније.

Један од конститутивних елемената постмодерне је одсуство универзалних метанаратива (Lyotard 1984): они су замењени епистемичким и епистемолошким релативизмом у којем фактички постоји бесконачно мноштво индивидуалних, наизглед подједнако вредних „истина". У таквој ситуацији објективност не само да постаје тешко остварив идеал, него чак и нешто потенцијално непожељно, опасно по етаблирани систем сакросанктне разноликости. Главни регулативни механизам таквог поретка јесте дискурс политичке коректности, који у одређеним контекстима може утицати на обликовање јавног и научног говора, ограничавајући појављивање идеја које се сматрају друштвено осетљивим или спорним. Описани проблеми у постизању научне објективности отварају бројна питања, а међу њима пре свега она о мери у којој је наука друштвено и идеолошки условљена.

У приближавању одговорима на ова питања, драгоцен допринос дају радови Томаса Куна (*Thomas Kuhn*), који у свом делу *Структура научних револуција* (*The Structure of Scientific Revolutions)* из 1962. године указује да се наука не развија линеарно, већ кроз периодичне смене аксиоматски схваћених теоријских оквира, које он назива парадигмама. У свакој од парадигми, научна заједница придржава се одређених претпоставки о томе шта представља легитимно научно питање и прихватљив метод његовог решавања. Тек у тренуцима кризе, када постојећа парадигма више не може да објасни акумулиране аномалије, долази до њене смене и успостављања новог оквира научног мишљења. Ова перспектива намеће као главно питање у којој мери је оно што се у одређеном историјском тренутку сматра „објективном

науком" заправо условљено доминантним парадигматским оквиром.

Мишљења смо да су поменуте парадигме у великој мери конституисане под утицајима владајућих идеологија, које потом са тих позиција обликују и науку, што ћемо у наставку рада настојати да илуструјемо историјским примерима.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР: ТОМАС КУН И СТРУКТУРА НАУЧНОГ ЗНАЊА

Објављивањем *Структуре*, Томас Семјуел Кун је инаугурисао ново раздобље у схватању науке (Sardar 2001, 21). Противно викторијанским схватањима научника као „хероја који се боре за истину", Кун је увидео индустријализацију науке у којој је она престајала да буде позив, него се претворила у каријеру (Sardar 2001, 23). Плазећи од тога, Кун у *Структури* тврди да „научници нису смели авантуристи који откривају нове истине, већ решавачи загонетки *који раде у оквиру признатог светског мишљења"* ((курзив аутора) Sardar 2001, 26). Тај „оквир признатог светског мишљења", а заправо прихваћени систем веровања у којем се одвија научно „решавање загонетки" и који временом постаје нека врста подразумеване догматско-аксиомске међе, Кун назива „парадигмом".

Тако схваћена, парадигма пружа ограничен простор у којем научници смеју да теоретишу, опсервирају и експериментишу, додатно разрађујући парадигму, али никада не доводећи у питање њене фундаменталне постулате. Укратко, парадигма дефинише „хоризонт очекивања науке" (Kajtez i Ružičić 2022, 41). Такву науку Кун назива „нормалном науком" (Sardar 2001, 26), тј. науком која поседује готово догматску стабилност док усмерава како питања која се постављају, тако и методе којим се долази до одговора на та питања. Стиче се утисак и да таква „нормална наука" носи са собом опасност да постепено почиње да служи пре одржању парадигме, него научној објективности.

Међутим, наука временом има тенденцију да „прераста" тесне оквире владајуће парадигме. Акумулиране аномалије, парадокси и контрадикторности до којих научници неминовно долазе радећи унутар једне парадигме (која није у стању да их објасни), генеришу тзв. револуционарну науку која помера границе парадигме све до њеног рушења. Тада наступа смена парадигме (*paradigm shift*), а до јуче револуционарна наука постаје нова нормална наука. Иако у теорији то можда изгледа као јасан и уредан прекид, у пракси су такве смене најчешће постепене. У сваком случају, на тај начин се конзервативизам парадигми периодично разбија динамиком научних револуција.

Један од кључних аспеката Кунове теорије јесте и теза о „несравњивости" (*Incommensurability*) парадигми, према којој оне често не деле чак ни заједничке стандарде поређења. То значи да прелазак из једне парадигме у другу не представља само промену теоријских ставова, већ и промену самог начина на који се научни проблеми формулишу и разумеју као научни. У том смислу, научна револуција представља трансформацију читавог концептуалног оквира унутар ког чињенице добијају значење.

Описано схватање развоја науке намеће неколико важних закључака. Најпре, показује се да је научна објективност релативан, или макар условљен појам, јер оно што се у одређеном историјском тренутку сматра објективним знањем заправо зависи од доминантне парадигме унутар које научна заједница функционише. Важно је, међутим, истаћи да Кун не негира могућност научног знања *per se*, али указује на његову историјску и контекстуалну условљеност, чиме се отвара простор за каснију социолошку и филозофску анализу утицаја ширих друштвених фактора (нпр. политичких идеологија) на развој науке.

Друго, сматра се да је Кун својом теоријом о научним револуцијама оборио традиционално гледиште о линеарном развоју науке, који се одвија кроз континуирану надоградњу

знања. У *Структури,* Кун пише да „Сукцесивни прелазак са једне парадигме на другу путем револуције представља уобичајени развојни образац зреле науке" (Kuhn 1996, 12). И док описани револуционарни дисконтинуитет очигледно постоји у погледу смене парадигми, упитно је да ли такав дисконтинуитет важи и за саму науку. С обзиром да се у пракси чак и „револуционарна наука" надовезује на ону „нормалну", било као њена антитеза или као њена синтеза са знањима стеченим изван парадигме[1], намеће се утисак да је Кун преценио дисконтинуитет, а потценио континуитет научног развоја (Tomašević, Andrić i Milašinović 2020, 847). Упркос томе, његова објашњења науке као пре свега друштвене праксе (а не изолованог, чисто рационалног система), кључна су за разумевање идеолошких утицаја на науку током 20. и 21. века, о чему ће бити речи у наставку овог рада.

НАУКА И ПАРАДИГМЕ ЕКСТРЕМНИХ ПОЛИТИЧКИХ ИДЕОЛОГИЈА 20. ВЕКА

С обзиром да је парадигма у Куновој теорији заправо скуп теорија, метода, стандарда и вредности које дели научна заједница, могуће је поставити питање интегритета науке у условима када су наведени елементи парадигме обликовани под снажним утицајем политике, односно владајуће идеологије. Како Карл Манхајм (*Karl Mannhein*) примећује, „политичко-етичке норме (…) имају обликујући утицај на саме модалитете разумевања чињеница" (Mannheim 1954, xviii). Ово није пуки ламент над политичком пристрасношћу према чињеницама, већ упозорење да политика има моћ да утиче на то шта уопште сматрамо чињеницама. Наравно, та моћ расте сразмерно друштвеној снази политичког покрета, па не чуди да је управо најјача код тоталитарних режима који настоје да својом идеологијом прожму сваку пору

[1] Сетимо се чувене изјаве Исака Њутна: „Ако сам и видео даље, то је зато што сам стајао на раменима дивова".

друштва. Ова тенденција тоталитарних система нарочито је погубна у области науке, која по дефиницији треба да тежи досезању објективне истине. Међутим, како објективна истина пре или касније почиње да се коси са идеологијама тоталитарних режима, наука се у таквим системима редовно первертира у средство потпоре режима. Класични научни поступак досезања истине кроз испитивање и грешење (*trial and error*) неспојив је са тоталитарним резоном непогрешивости идеологије. Овај проблем веома темељно анализира Карл Попер (*Karl Popper*) у свом чувеном делу *Отворено друштво и његови непријатељи* из 1945. године. У њему, Попер између осталог објашњава како научно знање напредује управо кроз критичко тестирање теорија и њихово одбацивање уколико се покажу као нетачне, што подразумева институционализовану могућност да се греши као саставни део научне рационалности (Popper 2013, xiii). У условима у којима се идеолошке претпоставке догматизују и третирају као непогрешиве истине, овај механизам критичке провере бива суспендован чак и у науци, што отежава или потпуно кочи научни развој. Мишљења смо да оваква Поперова критика затворених друштава и догматских система допуњује Кунову теорију научних револуција, јер наглашава да се научни напредак одвија кроз могућност оповргавања и преиспитивање парадигме.

Описани проблем обуздавања и омеђавања науке у тоталитарним системима размотрићемо кроз неколико практичних примера из 20. и 21. века.

Марксистичка парадигма

У чувеној *Немачкој идеологији,* Карл Маркс (*Karl Marx*) и Фридрих Енгелс (*Freidrich Engels*) тврде да су „идеје владајуће класе у свакој епохи владајуће идеје" (Marx and Engels 1846/2022, 35), што не само да подразумева круцијалан утицај владајуће идеологије на друштво, него и

врло куновски антиципира да доминантне друштвене силе обликују и системе знања. Иако сам Маркс у свом *Капиталу* не тврди експлицитно да идеологија контролише или треба да контролише науку (мада на много места критикује буржоаско-капиталистичко усмеравање науке), описани резон имплицира да научно знање, као сегмент шире интелектуалне сфере, може бити под утицајем владајућих политичких околности. Самим тим, отвара се теоријска могућност да у условима радикалних политичких промена, као што је нпр. (за марксисте прижељкивано) успостављање „диктатуре пролетеријата", и сама наука буде идеолошки реорганизована.

Чини се да је ту теоријску могућност практично искористио Владимир Љењин (*Владимир Ильич Ульянов (псевдоним Ленин)*), увођењем појма „партијности" (*партийность*), односно „партијског духа", 1895. године (Kernig 1972, 203). Наиме, расправљајући се са Петером Струвеом *(Петар Бернгардович Струве),* Љењин је тврдио да истинска објективност није могућа, па ни потребна у условима класне борбе, те би марксисти, у свим сферама друштвеног живота, морали да отворено заступају партијске интересе, тј. да буду на страни револуције пролетера. Штавише, тежња ка нормативној објективности означена је у бољшевичком дискурсу као буржоаска илузија. Овај концепт претворио се у својеврсну орвелијанску контролу мишљења током Стаљинове владавине Совјетским Савезом, што је и био врхунац „партијности" (Joravsky 1961).

У описаној идеолошкој клими, не само да су налази науке били вредновани према својој политичкој утилитарности, него су по истом кључу и радови упитне одрживости добијали научни статус, док су они други, идеолошки неподобни, бивали одбацивани упркос научној утемељености. Тако је, између осталог, генетика, као наука која је асоцирала на еугенику и социјални дарвинизам, била одбачена као буржоаска, упркос њеној валидности (Roll-Hansen 1989).

У описаној бољшевичко-марксистичкој парадигми догодио се и један од најпознатијих примера идеолошког условљавања науке, познат као лисенкоизам, по руском агроботаничару Трофиму Денисовичу Лисенку (*Трофим Денисович Лысенко*) који је током 1940-их и 1950-их био директор Института за генетику при Академији наука СССР и водећи ауторитет пољопривредне биологије у бољшевичкој држави. Лисенко је научно доказану менделијанску генетику и Менделова правила генетског наслеђивања одбацивао као „буржоаску науку" услед идеолошки непријатних асоцијација на Дарвинову природну селекцију. Уместо тога, заступао је своју „пролетерску биологију", према којој организми могу наслеђивати стечене особине. Примера ради, према Лисенковој псеудонауци о генетском наслеђивању, дете мишићавих родитеља родило би се са наслеђеном мишићавом телесном конституцијом, што у реалности наравно није случај. Штавише, заговорници лисенкоизма тврдили су како се раж може претворити у пшеницу и пшеница у раж или да коров може постати усев. Све ово не би завређивало пажњу да око лисенкоизма у Совјетском Савезу није деценијама постојао „научни" консензус. Како је Лисенко имао директну подршку Јосифа Стаљина (*Иосиф Виссарионович Джугашвили „Сталин"*), више хиљада совјетских генетичара и биолога који су критиковали његове неосноване тезе било је отпуштено или утамничено, чиме је генетика као наука практично била уништена у Совјетском Савезу (Birstein 2011, 289). Последице су осетили и обични грађани совјетске државе, пошто је пољопривреда вођена лисенкоистичким заблудама давала слабије приносе од 1930-их, па све до Лисенковог пада 1965. године (Graham 1993, 129–134). На крају је цео „случај Лисенко" нанео велику штету идеји некакве нове, „социјалистичке науке" (Sardar 2001, 13).

Лисенкоизам, међутим, није изолован инцидент подвргавања науке идеологији у Совјетском Савезу. Овом приликом поменућемо само неке од чувенијих примера, попут

партијског прокламовања Павловљеве физиологије једино исправном на Павловској сесији Академије наука Савеза Совјетских Социјалистичких Република (СССР) 1950. године (наравно, без икакве научне дискусије) или вишедеценијског протежирања псеудонаучне лингвистичке теорије Николаса Мара (*Николай Яковлевич Марр*), све до Стаљинове одлуке из 1950. године којом је Марова „нова лингвистичка теорија" (позната и као „јафетидолошка") означена као „антимарксистичка" (Stalin 1954). Наведени примери показују да је марксистичко-совјетска парадигма претпостављала примат идеологије над науком. Описани проблем није био искључиво везан за Совјетски Савез, него се испољавао и у другим марксистичким државама. Неке од најмрачнијих епизода маоистичке Кине везане су управо за потчињавање науке идеологији, попут тзв. Великог скока напред или „Културне револуције", док су камбоџански Црвени Кмери чак водили отворену кампању геноцида против научника и интелектуалаца уопште. Делује да ни „мање тоталитарне" марксистичке државе попут Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) нису биле имуне на потчињавање науке идеологији, па тако члан Председништва Савеза комуниста Југославије (СКЈ) Најдан Пашић саопштава: „Стварни домет наше друштвене науке, њене шансе и њене историјске могућности, непосредно су детерминисани њеном способношћу да постане фактор укључен и интегрисан у револуционарни процес друштвеног преображаја (…)" (Pašić 1973, 32).

Поменути примери из марксистичког контекста показују да је потчињеност науке идеологији била нешто подразумевано, структурно усађено у сам *modus operandi* научних институција. У свим наведеним случајевима, од генетике и физиологије до лингвистике и економије, научна валидност није била одређивана искључиво унутрашњим критеријумима конкретне научне дисциплине, већ њиховом усклађеношћу са доминантним идеолошким оквиром. У том

смислу, може се рећи да су стаљинистички и маоистички пример радикализовали Кунову тезу о парадигмама, јер показују ситуације у којим сама „нормална наука" бива институционално спојена са владајућом идеологијом. Овакво срастање епистемолошких и идеолошких критеријума представља екстреман облик друштвене условљености науке, у којем се научни ауторитет трансформише у инструмент политичке легитимације. Управо због тога, анализа односа науке и идеологије мора се проширити и на супротни део спектра тоталитарних режима, попут националсоцијализма, који ће бити размотрен у наредном поглављу.

Нацистичка парадигма

Како смо у претходном поглављу могли да приметимо, идеологија је у марксистичкој парадигми углавном обликовала институционални ауторитет и имала контролно-нормативну улогу према науци. За разлику од тога, у нацистичкој Немачкој долази до својеврсне биологизације политичких концепција и радикализације епистемичких критеријума кроз увођење идеологије биолошког расизма. Под тако створеном парадигмом тзв. расне науке (*Rassenkunde*), дисциплине попут медицине, антропологије или биологије биле су реорганизоване у складу са идеолошком премисом расне хијерархије човечанства на чијем врху су германски Аријевци, док се хијерархијски „нижим расама" права сукцесивно умањују, све до тачке порицања права на живот.

Оваква гледишта довела су до институционализације еугенички утемељених друштвених политика, попут доношења Закона о спречавању рађања потомства са генетским болестима (*Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses*), познатијег као „Закон о стерилизацији", 1933. године или увођења праксе еутаназије истински или наводно дефектних индивидуа у оквиру тзв. Акције Т4. Нацистичка парадигма достиже свој врхунац бруталности у

in vivo експериментима над заточеницима концентрационих логора, што је у оквирима владајуће идеологије представљало подразумевану суспензију етике пред „научно" дефинисаним тзв. подљудима (*Untermenschen*) чији животи „нису достојни живљења" (*Lebensunwertes Leben*). Ово је вероватно најекстремнији пример идеолошког правдања емпиријске бруталности у наводно научне сврхе.

Примери нацистичке псеудонауке бројни су и добро документовани, од бестијалних експеримената др Јозефа Менгелеа (*Josef Mengele*) у концентрационом логору „Аушвиц", преко вере у псеудонаучне тезе Ханса Хербигера (*Hans Robert Hörbiger*) о настанку космоса из „вечног леда" (Penik 2007, 107–114), до оснивања квазинаучне институције Аненербе (*Ahnenerbe*) „за истраживање наслеђа предака", за коју Хедер Прингл (*Heather Pringle*) практично констатује да је била истраживачки институт за производњу археолошких доказа за политичке потребе (Pringl 2008). За потребе овог рада и илустровање капацитета идеологије не само да усмерава него и да саботира науку противно националном интересу, издвојићемо као најупечатљивији пример нацистичко одбацивање теорије релативитета и квантне механике, етикетирајући их као „јеврејску физику" (*Jüdische Physik*), којој је супротстављана тзв. немачка физика (*Deutsche Physik*), што је у крајњем помогло Сједињеним Америчким Државама (САД) да прве развију атомску бомбу.

Теорију релативитета Алберта Ајнштајна (*Albert Einstein*) су нацисти и други немачки антисемити нападали још од првих година Вајмарске републике. Међутим, већина њих је 1920-их пре свега имала проблем са јеврејским пореклом Алберта Ајнштајна, не и са самом његовом теоријом (Beyerchen 1977, 90). Корак даље отишао је физичар-нобеловац Филип Ленард (*Philipp Lenard*), који ће постати не само предводник читавог покрета „немачке физике" него и ватрени присталица Адолфа Хитлера (*Adolf Hitler*). Он је, заједно са још једним немачким физичарем-нобеловцем, Јоханесом Штарком (*Johannes Stark*),

формулисао тезу према којој се стереотипне расне одлике манифестују у научном размишљању (Ball 2015). Ленард је, као експериментални физичар, још од 1920-их критиковао теоретичност Ајнштајновог приступа, одбацујући његову аргументацију да „не постоји антитеза између експеримента и теорије" (Beyerchen 1977). Полазећи од тога, Ленард и Штарк су закључили да су одлике тзв. јеврејске физике превише апстракције, превелика математичност и отуђеност од директног искуства. Насупрот томе, „немачка физика" била је емпирична и „укорењена у реалности" (Beyerchen 1977, 122–131). И искључиво на тој тези, без икакве истинске контра-теорије или експерименталног обарања релативитета, двојац Ленард-Штарк одбацио је Ајнштајнов рад, уз свесрдну подршку нацистичке партије, након чијег доласка на власт јануара 1933. године је Ајнштајн и морао да емигрира у САД.

Куновски посматран, описани спор није унутарпарадигматски, већ представља наметање нове парадигме, чији критеријуми нису научни већ идеолошки. У таквим околностима питање истинитости теорије релативитета (или ма које друге научне теорије) бива потиснуто на маргине, а примат преузима питање њене наводне расне условљености. Штавише, оваква позиција може се довести у везу и са Куновом тезом о несравњивости парадигми, будући да „немачка физика" и модерна теоријска физика више не деле ни основне стандарде процене научне валидности, што онемогућава њихово рационално поређење унутар заједничког оквира. Посебно је важно истаћи да је у овом случају таква идеолошка ригидност чак директно стратешки контрапродуктивно деловала на државу и (касније) њене ратне напоре, пошто је снажно допринела немачком неуспеху у посезању за нуклеарним оружјем, а помогла Сједињеним Америчким Државама да га се прве домогну.

НАУКА И ПАРАДИГМА ПОСТМОДЕРНОГ „WOKE" ЛИБЕРАЛИЗМА

Иако су тоталитарни режими 20. века данас (углавном) прошлост, савремени постмодерни свет изнедрио је своју парадигму која упркос либералном имицу неретко показује цензорске и контролне тенденције. Ово чак поједине ауторе наводи на закључак да је и либерализам тоталитарна идеологија, али методолошки суптилнија у гушењу своје опозиције (Dugin 2007). Постмодерна је заправо изнедрила једну специфичну подкатегорију левог либерализма, колоквијално познату као „woke" покрет или „woke" идеологија. Сам термин потиче из афроамеричког сленга и првобитно је означавао „пробуђеност" за друштвене неправде (углавном према Афро-Американцима), али је временом проширио значење и постао предмет оштрих политичких и академских спорова у САД и западном свету уопште (VanDreew et.al. 2025).

Попут постмодерне верзије марксизма, „woke" идеологија утемељена је на бинарном светоназору који дефинише дихотомија између привилегованих и дискриминисаних, при чему се дискриминација перципира као системска и свепрожимајућа, а типично обухвата питања расе, сексуалне оријентације, ксенофобије, телесних карактеристика, пола и идеолошки конструисаног појма „рода" који означава психолошки однос индивидуе према свом полу, те је као такав сасвим у сфери субјективног. Улоге у описаној дихотомији дискриминације су *a priori* додељене тако да се као привилегована, тлачитељска категорија становништва третира белачки хетеросексуални мушкарац-хришћанин (узгред, управо оно што је био главни актер модерне), док у жртве његове наводне привилегованости спада широк спектар не-белачких, не-хетеросексуалних не-мушкараца не-хришћана (Dugin, 2007). Овако широко дефинисање „угњетених" категорија друштва отвара сразмерно широк простор за разноврсна хибридна тумачења тзв. системске дискриминације (нпр. дискриминација против лезбијских

Афроамериканки као хибридизација расизма, мизогиније и хомофобије или дискриминација против муслиманских имиграната као хибридизација ксенофобије и исламофобије, итд).

Док заговорници описани дискурс виде као нужну корекцију историјских неправди и структурних неједнакости, критичари упозоравају да „woke" идеологија има догматске карактеристике и да доводи до сузбијања ставова који одступају од њених нормативних позиција, што је очигледно у тенденцији овог покрета да одбија дебату и гуши слободу говора диктатом сопствене политичке коректности (Oenen 2023).

„Woke" левица се на зауставља на пуком препознавању историјских и постојећих системских неправди и дискриминација, него нуди опсежне корективне мере, како би се у будућности постигла утопијска пуна равноправност и друштвена разноликост, додуше уз извесну маргинализацију оних категорија друштва перципираних као историјски и системски привилегованих. У оквиру тих мера, посебну пажњу јавности редовно привлаче тенденције „woke" активиста да у јавни и институционални дискурс уведу својеврсни идеолошки новоговор. Примери, попут преквалификације одредница „мајка" и „отац" у „родитељ 1" и „родитељ 2", замене термина „трудница" синтагмом „особе које рађају" или опсесивног инсистирања на употреби „родно одговарајућих" заменица, су у својој бизарности привукли довољну пажњу медија да су данас нашироко познати. Ако имамо у виду закључке постструктуралистичких аутора о томе да је људско схватање стварности увек посредовано језиком и дискурсом (Derrida 1976), описана настојања „woke" активиста да успоставе контролу језика добијају много већи друштвено-политички значај.

Описане карактеристике указују на то да се „woke" дискурс може посматрати као самостална парадигма, коју његови заговорници покушавају да претворе у владајућу

парадигму. Тако долазимо до питања преливања „woke" наратива из политичке у друге сфере друштвеног живота, попут просвете и науке.

Администрација америчког председника Џозефа Бајдена (*Joseph Robinette Biden Jr.*) је децембра 2022. године покренула иницијативу „*STEMM Equity and Excellence*" (White House 2023), којом су дотадашња неформална настојања да се идеолошки утиче на научну и просветну заједницу добила званичну државну санкцију. Суштина предметне иницијативе било је наметање једног од основних „woke" стандарда, тзв. диверзитета-једнакости-инклузивности (*Diversity-Equality-Inclusivity,* скраћено DEI) при вредновању научних истраживања и додељивању финансијских грантова за научне пројекте. Накнадном истрагом Комитета за трговину, науку и транспорт Сената САД, утврђено је да је федерална влада од јануара 2021. до априла 2024. године уложила преко две милијарде долара у интегрисање DEI стандарда у америчку науку (Nuccio 2024). Ово вероватно не би био проблем да се није испоставило да је у оквиру предметне иницијативе примат даван (суштински идеолошком) стандарду DEI уместо објективним научним мерилима или реалном таленту истраживача. У пракси, иницијатива се претворила у вештачко фаворизовање истраживача из идеолошки жељених идентитетских група по „woke" калупу, без обзира на њихове реалне квалификације (Nuccio 2024). Како се у извештају констатује, „Национална фондација за науку је све више финансирала истраживања и програме који су научна испитивања и активности провлачили кроз призму политичке идеологије, подривајући објективне научне дисциплине у којим се чињенице и теорије прецизно мере, проверавају и независно репродукују" (Nuccio 2024).

У настојањима да се „woke" идеологија претвори у парадигму главног тока, администрација Џозефа Бајдена нарочито је снажно утицала на сектор здравства, па су тако нпр. Национални институти за здравље (*National Institutes*

for Health) објавили „Водич за дестигматизујући речник", фактички уводећи идеолошки скројени новоговор у сектор здравства (National Institutes for Health 2025). Интересантно је да и Светска федерација асоцијација за јавно здравље (*World Federation of Public Health Associations,* скраћено WFPHA) на свом званичном сајту има идеолошко саопштење под називом „Зашто је инклузија у науци есенцијална за напредак јавног здравља", које обилује „woke" тврдњама без реалне научне аргументације (WFPHA 2025).

Коначно, неизбежно је споменути и једну од најконтроверзнијих тековина „woke" идеолошког уподобљавања друштвене реалности: инклузију трансродних спортиста, а нарочито биолошких мушкараца који се идентификују као жене, у такмичења у женским спортским категоријама. Критичари су тврдили да таква политика нарушава фер конкуренцију због објективних биолошких предности попут веће мишићне масе, снаге и густине костију, чак и након хормонске терапије. Подржаваоци су наглашавали право трансродних особа на инклузију и недискриминацију у спорту, игноришући објективне проблеме које таква инклузија изазива у женском спорту. Током администрације Џозефа Бајдена, федералне институције и део спортских организација подржавали су ширу примену политика родног идентитета у школском и универзитетском спорту (Binkley 2021), што је додатно интензивирало јавне и научне расправе о односу инклузије, биолошког пола и спортске правичности.

Утицај „woke" идеологије на савремено друштво, па тако и савремену науку, и даље је предмет интензивних спорења, што ће у будућности захтевати темељна истраживања. Међутим, већ из неколицине наведених примера може се закључити да је „woke" конституисао засебну парадигму, која је покушавала, а у одређеној мери и успевала, да утиче на науку унутар САД и Западној хемисфери уопште.

ЗАКЉУЧАК

Историјски развој науке показује да она никада није постојала у потпуној изолацији од ширих друштвено-политичких околности. Напротив, научно знање се готово увек развијало унутар одређених културних, идеолошких и институционалних оквира који су утицали како на избор истраживачких тема, тако и на саме критеријуме научне прихватљивости. Управо због тога, питање односа између науке и идеологије представља једно од кључних епистемолошких питања савременог доба. Теорија смене парадигми Томаса Куна нуди изузетно користан интелектуални инструментаријум не само за разумевање овог проблема, него и за његово освешћивање у нашем односу према науци.

Иако Кун није тврдио да је наука производ идеологије, у овом раду смо настојали да истражимо управо ту могућност, полазећи од чињенице да владајућа политичка идеологија снажно обликује конститутивне елементе сваке парадигме, схваћене у куновском појмовно-категоријалном апарату. Користећи се екстремним примерима тоталитарних режима 20. века или контроверзне „woke" идеологије која прожима данашњи Запад, не само да је недвосмислено приказано како идеологија може врло снажно да обликује, усмерава и условљава науку у тоталитарним друштвима, него је имплицитно отворено и питање евентуалног постојања таквих утицаја у мање екстремним и суптилније интервенишућим парадигмама. Иако овако сложена питања захтевају додатна истраживања, делује да свака парадигма подразумева неки степен „идеологизованости" науке, само је она видљивија у екстремним случајевима тоталитарних идеологија.

Наравно, наведени закључак не значи и одбацивање сваке објективности науке. То уосталом није чинио ни Кун у својој Структури. Тежња ка пуној објективности науке је стални процес, и управо описани увиди дају допринос да се

уоче евентуални фактори њене епистемолошке условљености. Очување научне аутономије не подразумева илузију потпуне друштвене неутралности науке, већ сталну отвореност научне заједнице, па и целог друштва, за критичко преиспитивање сопствених парадигматских претпоставки. При томе, важно је увидети да наука своју објективност не постиже одсуством друштвених или идеолошких утицаја, већ способношћу да такве утицаје препозна, изложи критици и превазиђе кроз слободну научну расправу. У том смислу, управо могућност критике и смене „истрошених" парадигми представља један од основних предуслова научног напретка.

РЕФЕРЕНЦЕ

Bacon, Francis. 1901. *Novum Organum*. New York: P. F. Collier and Son.

Ball, Philip. 2015. "How 2 Pro-Nazi Nobelists Attacked Einstein's 'Jewish Science' (Excerpt)". *Scientific American*. https://www.scientificamerican.com/article/how-2-pro-nazi-nobelists-attacked-einstein-s-jewish-science-excerpt1/.

Beyerchen, Alan. 1977. *Scientists under Hitler: Politics and the Physics Community in the Third Reich*. New Haven: Yale University Press.

Binkley, Collin. 2021. "Biden Admin Extends Title IX Protections to Transgender Students". *PBS News*. https://www.pbs.org/newshour/education/biden-admin-extends-title-ix-protections-to-transgender-students.

Birstein, Vadim J. 2011. *The Perversion of Knowledge: The True Story of Soviet Science*. Boulder: Westview Press.

Derrida, Jacques. 1976. *Of Grammatology*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Dugin, Aleksandar. 2007. *Geopolitika postmoderne*. Beograd: Prevodilačka radionica Rosić.

Graham, Loren. 1993. *Science in Russia and the Soviet Union: A Short History*. Cambridge: Cambridge University Press.

Joravsky, David. 1961. *Soviet Marxism and Natural Science*, *1917–1932*. New York: Columbia University Press.

Kajtez, Ilija i Bojana Ružičić. 2022. „Teorijsko određenje i značaj promene paradigme – studija slučaja Tomasa Kuna". *Politikologija* I (2): 37–52.

Kernig, Claus Dieter. 1972. *Marxism and Communism in Western Society*. New York: Herder and Herder.

Kuhn, Thomas S. 1996. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.

Lyotard, Jean-François. 1984. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester: Manchester University Press.

Mannheim, Karl. 1954. *Ideology and Utopia*. London: Lund Humphries.

Marx, Karl, and Friedrich Engels. (1846) 2022. *The German Ideology*. Paris: Foreign Languages Press.

National Institutes of Health [NIH]. 2025. "Person-first and Destigmatizing Language". https://www.nih.gov/nih-style-guide/person-first-destigmatizing-language.

Nuccio, Daniel. 2024. "Biden-Harris Admin's NSF Spent over $2 Billion Imposing DEI on Scientific Research: Senate Report". *The College Fix*. https://www.thecollegefix.com/biden-harris-admins-nsf-spent-over-2-billion-imposing-dei-on-scientific-research-senate-report/.

Oenen, Gijs van. 2023. "The Spectre of Woke and the Reality of Academic Freedom". *On Education*. *Journal for Research and Debate* 6 (17). DOI: 10.17899/on_ed.2023.17.5.

Pašić, Najdan. 1973. „Nauka u revolucionarnom preobražaju društva". *Vojno delo* XXV (5): 32–38.

Penik, Najdžel. 2007. *Hitlerova tajna nauka*. Beograd: Dereta.

Popper, Karl. 2013. *The Open Society and Its Enemies*. Princeton: Princeton University Press.

Pringl, Heder. 2008. *Himlerov veliki plan: Himlerovi naučnici i holokaust*. Beograd: Alnari.

Roll-Hansen, Nils. 1989. "The Practice Criterion and the Rise of Lysenkoism". *Science & Technology Studies 2* (1): 3–16. DOI: 10.23987/sts.55006.

Sardar, Ziauddin. 2001. *Thomas Kun i ratovi znanosti*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Stalin, Joseph. 1954. *Marxism and Problems of Linguistics*. Moscow: Foreign Languages Publishing House.

Tomašević, Katarina, Sanela Andrić i Srđan Milašinović. 2020. „Kunove ideje naučnih revolucija i objektivnost nauke". *Teme* XLIV (3): 845-861. DOI: 10.22190/TEME 190717026T.

VanDreew, Benjamin M., Joseph B. Phillips, B. Kal Munis and Spencer Goidel. 2025. "What's Woke? Ordinary Americans' Understandings of Wokeness". *Research & Politics* 12 (2): 1–8. DOI: 10.1177/20531680251335650.

WFPHA. 2025. "Why Inclusion in Science Is Essential for Public Health Progress". https://www.wfpha.org/why-inclusion-in-science-is-essential-for-public-health-progress/.

White House. 2023. "What They Are Saying: National Leaders Praise New Actions to Create Equitable and Excellent Science and Technology Ecosystem". https://bidenwhitehouse.archives.gov/ostp/news-updates/2023/01/24/what-they-are-saying-national-leaders-praise-new-actions-to-create-equitable-and-excellent-science-and-technology-ecosystem/.

Vojislav Gavrilović*
Institute for Strategic Research

THE PROBLEM OF IDEOLOGICALLY CONDITIONED SCIENCE AND THOMAS KUNH'S THEORY OF PARADIGM SHIFT**

Resume

A historical overview of the development of science demonstrates that scientific inquiry has often been directed, conditioned, and even appropriated by transient yet, at a given historical moment, dominant ideologies or by axiomatically conceived worldviews. Even today, in what is often perceived as a post-ideological era, scientific objectivity is frequently compelled to accommodate various external, non-scientific influences, such as the interests of powerful corporations, the policies of influential governments, or prevailing conceptions of political correctness. This problem raises the question of the extent to which science is genuinely objective, and to what extent it is socially or ideologically conditioned. This paper examines this issue through an analysis of historical and contemporary examples of the ideological conditioning of science – under communism, Nazism, and contemporary left-liberal narratives colloquially referred to as the "woke" ideology – using Thomas Kuhn's post-positivist theory as its analytical framework, particularly his concepts of paradigms,

* E-mail: vojislav.gavrilovic@mod.gov.rs; ORCID: 0009-0006-4061-0155.
** The paper represents the result of research conducted as part of the doctoral dissertation.

paradigm shifts, and so-called “normal science” as the socially accepted form of scientific practice.

Keywords: Thomas Kuhn, post-positivism, postmodernism, Marxism, Nazism, woke

*** Овај рад је примљен 31. јула, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 31. августа 2026.

УДК 364-1
DOI: 10.5937/pr89-69112
Оригинални научни рад

Политичка ревија
3/2026.
Vol. 89
стр. 255-284

Александар Југовић*
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду

ДУАЛНИ АНАЛИТИЧКИ ОКВИР ЗА КЛАСИФИКАЦИЈУ ТЕОРИЈСКИХ ПЕРСПЕКТИВА У СОЦИЈАЛНОЈ ПОЛИТИЦИ**

Сажетак

Предмет рада јесу доминантне теоријске перспективе у социјалној политици и могућности њихове систематизације кроз дуални аналитички оквир заснован на разликовању две комплементарне аналитичке димензије: обликовања социјалне политике и њених функција. Циљ рада је развој и примена дуалног аналитичког оквира за класификацију теоријских перспектива у социјалној политици, као и анализа њихових интерпретативних могућности и ограничења у објашњавању обликовања социјалне политике и њених функција. Рад је заснован на теоријско-аналитичком и компаративном приступу релевантној литератури из области социјалне политике и политичких наука. Избор теоријских

* Имејл: jugovic@fasper.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0002-2860-4493.

** Овај рад финансиран је средствима Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије. Број уговора: 451-03-34/2026-03/200096.

перспектива заснован је на њиховој заступљености и теоријском утицају у релевантној литератури, као и на њиховој аналитичкој релевантности за проучавање социјалне политике. Резултати показују да предложени оквир омогућава систематичнију класификацију теоријских перспектива према њиховом доминантном аналитичком усмерењу, уз уважавање могућности њиховог преплитања у обе димензије. Компаративна анализа потврђује да анализиране перспективе имају различита аналитичка полазишта, интерпретативне домете и ограничења, али да њихова комплементарност омогућава потпуније разумевање социјалне политике. Рад указује и на могућност примене дуалног оквира на савремене трансформације социјалне политике, укључујући дигитализацију, алгоритамско одлучивање и вештачку интелигенцију. Закључује се да дуални аналитички оквир представља користан инструмент за систематизацију и компаративно проучавање теоријских перспектива, док теоријски плурализам представља важан услов даљег развоја социјалне политике као научне дисциплине.

Кључне речи: социјална политика, теоријске перспективе, дуални аналитички оквир, теоријски плурализам, компаративна анализа, дигитална социјална политика

УВОД

Савремена социјална политика представља једно од најсложенијих подручја друштвених и политичких наука јер повезује економске, политичке, правне, културне и хуманистичке димензије друштвеног живота. У условима

глобализације, демографских промена, економских криза, миграција и развоја нових социјалних ризика питања социјалног благостања, одрживости система социјалне сигурности и социјалне правде постају кључни изазови савремених држава и међународних организација (Giddens 2000; Esping-Andersen 1990).

Социјална политика се не може посматрати искључиво као скуп мера социјалне заштите намењених најугроженијим слојевима становништва већ као широко подручје политичког управљања друштвеним развојем, социјалним интеграцијама и квалитетом живота грађана. Као примењена научна дисциплина и област јавних политика, социјална политика проучава, анализира и усмерава друштвене одговоре на социјалне ризике, људске потребе, социјалне неједнакости и ситуације нарушеног благостања људи кроз деловање државе и других друштвених актера (Spiker 2014). На њено обликовање и развој утичу идеолошки обрасци, политичке институције, тржишне промене, културне вредности, међународни односи и процеси глобалног умрежавања друштава (Titmuss 1974; Castells 2010; Jugović i Gavrilović 2020).

Разумевање савремене социјалне политике зато подразумева теоријски плурализам. Различите теоријске перспективе нуде разнолика објашњења социјалних проблема, функција државе благостања, социјалних неједнакости и начина организовања социјалне заштите или породичних политика. Управо због сложености друштвеног света ниједна теоријска перспектива није довољна сама за себе већ тек њихов међусобни дијалог омогућава потпуније разумевање савремених социјалних процеса.

Предмет овог рада јесу доминантне теоријске перспективе у социјалној политици. Циљ рада је анализа и класификација основних теоријских приступа социјалне политике у савременом друштву. У раду се предлаже дуални аналитички оквир за систематизацију теоријских перспектива у социјалној политици заснован на разликовању теорија које

објашњавају обликовање социјалне политике и теорија које објашњавају њене функције.

У методолошком смислу, у раду се примењује теоријско-аналитички и компаративни приступ. Теоријско-аналитички приступ користи се за идентификовање и систематизацију кључних теоријских перспектива и њихових основних аналитичких полазишта, док се компаративни приступ примењује за њихово упоређивање према доминантном аналитичком фокусу, интерпретативним дометима и ограничењима. На тој основи конструисан је дуални аналитички оквир који полази од две комплементарне димензије анализе: обликовања социјалне политике и њених функција.

Овај рад социјалној политици приступа као научној дисциплини у оквиру политичких наука, полазећи од претпоставке да теоријске перспективе представљају аналитички оквир за разумевање процеса обликовања јавних политика, улоге државе и савремених модела друштвеног управљања. Истовремено, теоријски плурализам не доводи у питање дисциплинарни идентитет социјалне политике већ представља израз њене способности да различите интерпретативне приступе интегрише у сопствени теоријски оквир и тако унапреди разумевање савремених друштвених процеса.

ПОЈАМ И ЗНАЧЕЊА ТЕОРИЈЕ У ДРУШТВЕНИМ НАУКАМА И СОЦИЈАЛНОЈ ПОЛИТИЦИ

Реч теорија потиче из старогрчког језика (*theoria*) и има више изворних значења. У корену речи теорије налази се појам бога (*theos*), што се може тумачити као „поглед са висине", који омогућава сагледавање појава као дела шире целине, а не као међусобно неповезаних догађаја. Теорија означава разматрање суштине неке појаве, односно спознавање и тумачење света који окружује човека (Jugović 2013).

У свакодневном говору појам теорије често има негативну конотацију и користи се као синоним за нешто што је супротно пракси или удаљено од стварног живота. Међутим, таква значења су супротна научном разумевању теорије. У науци теорија представља основ рационалног објашњења друштвених и природних појава и један од најважнијих инструмената развоја научног сазнања (Merton 1968).

Теорија представља скуп систематски повезаних ставова, појмова и објашњења који се заснивају на емпиријским генерализацијама и утврђеним законитостима. Њена основна функција јесте повезивање расутих искуствених чињеница у логички кохерентну целину. Чињенице саме по себи не говоре ништа уколико нису теоријски интерпретиране. Тек посредством теорије оне добијају смисао и постају део научног објашњења друштвене стварности (Šušnjić 2005).

Теорија је основа разумевања друштвених односа и функционисања друштвеног света на принципима апстрактности, систематичности, проверљивости и методолошке прецизности. Научна теорија се зато разликује од политичких догми, идеолошких конструкција и личних уверења, јер почива на аргументованом и проверљивом знању (Popper 2002).

Појмовно-категоријални апарат одређене науке развија се управо кроз теорију. Она даје значење основним појмовима који се користе у социјалној политици, попут социјалне правде, социјалне сигурности, социјалне укључености и благостања. Теорија тако омогућава не само разумевање друштвених појава већ и предвиђање одређених процеса и догађаја.

Сложеност друштвеног живота доводи до тога да се иста друштвена чињеница може тумачити из различитих теоријских перспектива. На пример, сиромаштво може бити објашњено економским неједнакостима, културним обрасцима, институционалним слабостима или процесима

социјалне искључености. Управо због тога теоријски плурализам представља важну претпоставку развоја друштвених и политичких наука. Теорије које тумаче друштво и политику израз су плуралитета друштвене стварности. Различите теоријске перспективе у социјалној политици не треба посматрати као пут ка конфузији већ као могућност сагледавања вишеструких димензија одговора друштва на социјалне проблеме.

Теорије у социјалној политици проучавају начине на које државе и друштва расподељују ресурсе, обликују системе социјалне сигурности, одговарају на људске потребе и решавају питања као што су сиромаштво, доступност здравствене заштите или социјална неједнакост. Оне нам помажу да схватимо, на пример, због чега различите државе дају предност другачијим врстама и нивоима државне интервенције у остваривању социјалног благостања. Такође, важна релевантност теорије за праксу социјалне политике јесте и у њеном еманципаторском потенцијалу за друштвене и политичке активности. Рут (*Ruth*) (2017) посебно наглашава значај теорија у социјалној политици за настанак и одрживост различитих покрета који се залажу за друштвене промене у државама благостања, као што су покрети особа са инвалидитетом или за глобалну социјалну правду.

Савремене теоријске расправе додатно проширују поље социјалне политике приступима који наглашавају социјално инвестирање, политички повратни утицај (*policy feedback*) и капацитете институција за спровођење социјалних политика. Приступ социјалног инвестирања социјалну политику посматра као средство развоја људског капитала, подршке животним и радним транзицијама и обезбеђивања социјалне заштите, чиме истовремено обухвата различите функције социјалне политике (Hemerijck, Ronchi, and Plavgo 2023).

Истраживања заснована на теорији *policy feedback* указују, с друге стране, да већ успостављене политике

могу повратно утицати на политичке преференције, односе грађана и државе и будуће процесе обликовања политика (Laenen, Marchal, and Van Lancker 2024; Ibrahim 2023). Новија истраживања социјалног инвестирања истовремено указују на значај институционалних капацитета и социјалних услуга за претварање политичких циљева у стварне исходе (Klenk and Reiter 2023). Ови приступи показују да савремено теоријско мишљење о социјалној политици све више повезује питања њеног обликовања са питањима њених функција, ефеката и институционалних услова остваривања.

Теоријске перспективе у социјалној политици могу се класификовати према различитим критеријумима: историјском развоју, идеолошким усмерењима, методолошким приступима или доминантним погледима на друштво и државу. Неке од класификација се ослањају на опште друштвене (тзв. велике) теорије, које имају своје импликације на социјалну политику, као што су неолиберализам, социјалдемократија и марксизам (Lavalette and Pratt 2006). Поједини аутори их деле према њиховим утицајима на политичку арену („теорија трећег пута", антирасизам, феминизам) или као аналитичко средство у проучавању социјалне политике (теорије постмодернизма, социјалне контроле и социјалног конструкционизма) (Lister, Patrick, and Brown 2024).

Такође, постоје и приступи где се теорије у социјалној политици анализирају кроз типологије или моделе државе благостања: либерални, корпоративни, социјалдемократски, медитерански и радикални (Perišić 2016). Па тако савремена методолошка расправа о типологијама у истраживањима државе благостања показује значај јасног разликовања теоријских основа и аналитичких димензија класификације, што додатно оправдава потребу за критеријумима на основу којих се различите теоријске перспективе упоређују (Höppner 2025).

Избор теоријских перспектива у овом раду заснован је на њиховој заступљености у релевантној литератури о

социјалној политици, теоријском утицају на разумевање државе благостања, јавних политика и социјалних проблема, као и на њиховој аналитичкој релевантности за проучавање процеса обликовања и функција социјалне политике. Приступ доминантне перспективе не означава њихов хијерархијски поредак, нити искључује значај других теоријских приступа већ упућује на теоријске традиције које су континуирано присутне и препознатљиве у развоју мишљења о социјалној политици.

Доминантне перспективе су оне које су системски присутне у теоријским дебатама о држави благостања, чији су кључни концепти често цитирани у стручним радовима и које пружају експлицитне одговоре на питања обухваћена предложеним оквиром. При томе, „аналитичка димензија" означава осу или раван посматрања перспективе према основном питању које она покушава да објасни, било да је реч о процесима обликовања социјалне политике или о њеним друштвеним функцијама. Ове две димензије су комплементарне, а не искључујуће, јер једна теорија може у главној мери да наглашава једну димензију, а да истовремено доприноси објашњењу и друге.

Избор перспектива додатно је заснован на циљу рада да обухвати различита објашњења фактора обликовања социјалне политике и њених друштвених функција. Анализиране перспективе нису увек истог теоријског нивоа: међу њима се налазе шире теоријске традиције, ужи теоријски концепти и приступи усмерени на одређене друштвене процесе, али су укључене зато што нуде препознатљиве аналитичке одговоре на питања која чине основу предложеног дуалног оквира.

Постојеће класификације теоријских перспектива у социјалној политици пружају различите основе за њихово разумевање, али су најчешће организоване према ширим идеолошким и теоријским традицијама, њиховом утицају на политичку арену, методолошким полазиштима или типу државе благостања. Такве класификације имају значајну

хеуристичку вредност, али различити критеријуми често доводе до преклапања теоријских перспектива и отежавају њихово непосредно поређење према питању шта одређена перспектива настоји да објасни у социјалној политици.

Предложени дуални аналитички оквир полази од другачијег критеријума: теоријске перспективе посматра кроз њихову доминантну експланаторну усмереност према процесима обликовања социјалне политике и према њеним друштвеним функцијама. Појединa перспектива може, стога, истовремено садржати елементе објашњења процеса њеног обликовања и тумачења њених друштвених функција, али се у оквиру предложене класификације разврстава према свом доминантном аналитичком усмерењу.

На тај начин дуални аналитички оквир не подразумева строго припадање теоријске перспективе само једној групи већ омогућава да се идентификују њен примарни експланаторни фокус, као и тачке преклапања са другом димензијом. Предложени оквир зато нема амбицију да замени постојеће класификације теоријских перспектива већ да понуди комплементаран аналитички модел за њихову систематичнију класификацију и компаративну анализу.

Посебна вредност овог оквира није само у систематизацији постојећих теоријских перспектива већ у промени аналитичког начина њиховог повезивања. Док се постојеће класификације углавном заснивају на идеолошкој припадности, историјском развоју, моделима државе благостања или другим критеријумима, дуални аналитички оквир полази од два различита питања која се могу поставити свакој теоријској перспективи: шта објашњава обликовање социјалне политике и како тумачи њене функције. На тај начин, оквир не нуди само нову класификацију постојећих теорија већ омогућава њихово упоредно сагледавање према различитим аналитичким усмерењима, уз уважавање њихових могућих преклапања и комплементарности.

ТЕОРИЈСКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ ОБЛИКОВАЊА СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ

Теоријске перспективе које објашњавају начине обликовања социјалне политике обухватају културолошко-вредносни приступ, перспективу деловања политичких структура, (нео)корпоративизам, институционализам, теорију социјалног капитала и перспективу глобализације и европеизације.

Културолошко-вредносна перспектива

Културолошко-вредносна перспектива полази од тога да се социјална политика обликује под снажним утицајем дубоко укорењених културних образаца, друштвених вредности и историјских традиција одређеног друштва. Доминантни систем вредности утиче на очекивања грађана у вези са улогом државе у области социјалне заштите и социјалне сигурности (Inglehart 1997). На пример, у конзервативним политичким традицијама наглашава се индивидуална одговорност за социјални положај појединца, важност породице као основног носиоца социјалне сигурности, поверење у тржишни систем и скептичан однос према ширењу државне интервенције у социјалној политици. Насупрот томе, социјалдемократске традиције више наглашавају колективну одговорност друштва за социјалну једнакост и универзални приступ социјалним правима. Културолошко-вредносни приступ указује на то да социјална политика није само административни или економски механизам већ и израз доминантних друштвених вредности, моралних норми и представа о социјалној правди.

Перспектива деловања политичких структура

Према перспективи деловања политичких структура, социјална политика зависи од капацитета политичких институција и организација да потребе и очекивања грађана

преведу у конкретне социјалнополитичке програме и мере. Владе, политичке партије, парламенти и локалне власти представљају кључне актере обликовања социјалне политике (Hill 2006). Политичке структуре делују под утицајем идеолошких опредељења, економских околности, социјалних конфликата и политичких приоритета. У том смислу, развој социјалне политике зависи не само од економских ресурса друштва већ и од политичке воље, институционалне стабилности и способности државе да управља социјалним процесима. Практична реализација социјалнополитичких стратегија захтева јасно дефинисане циљеве, институционалну координацију и компетентно управљање социјалним програмима.

(Нео)корпоративизам

Корпоративизам представља теоријску перспективу која полази од идеје друштвене сарадње између различитих интересних група, првенствено представника рада и капитала. Кроз институционализовани дијалог између синдиката, послодаваца и државе настоје се ускладити економски и социјални интереси друштва (Schmitter 1974). На тој основи развијен је концепт неокорпоративизма или либералног корпоративизма, у оквиру кога се социјална политика обликује кроз процесе трипартитног преговарања између владе, синдиката и удружења послодаваца. Овакви модели посебно су карактеристични за европске државе благостања, где се питања зарада, услова рада и социјалног осигурања решавају институционалним преговорима. Неокорпоративистички приступи наглашавају значај социјалног партнерства и друштвеног консензуса као основе социјалне стабилности и економског развоја.

Институционализам

Институционализам полази од претпоставке да институције имају кључну улогу у регулисању политичког и друштвеног живота. Институције обликују понашање политичких актера, утичу на доношење одлука и усмеравају друштвени развој (March and Olsen 1983). Из перспективе институционализма социјална политика зависи од институционалног оквира кога чине влада, министарства, локалне самоуправе, социјалне службе и организације цивилног друштва. Институције не представљају само техничке механизме управљања већ и носиоце одређених вредности, норми и политичких образаца. Институционална стабилност, квалитет администрације и капацитет јавних установа значајно утичу на успешност социјалних политика и могућност решавања социјалних проблема.

Теорија социјалног капитала

Теорија социјалног капитала заснована је на идеји да квалитет друштвених односа, поверења и мрежа сарадње представља важан ресурс социјалног развоја (Putnam 2000; Bourdieu 1986). Поред финансијског и хуманог капитала, социјални капитал обухвата способност појединаца и група да остварују друштвене везе, сарађују и да се међусобно подржавају. Друштвене мреже, поверење и грађански активизам омогућавају људима лакши приступ економским и социјалним ресурсима. Социјални капитал може имати формалне облике, попут невладиних организација и професионалних удружења, али и неформалне облике као што су пријатељске и родбинске мреже. Из ове перспективе социјална политика треба да подстиче развој грађанског активизма, међусобног поверења и друштвене солидарности.

Перспектива глобализације и европеизације

Перспектива глобализације и европеизације полази од тога да савремене социјалне политике више не настају искључиво унутар националних држава већ под снажним утицајем међународних организација, глобалних економских процеса и наднационалних политичких структура (Beck 2000; Castells 2010). Глобална економска повезаност доводи до тога да економске и социјалне кризе у једном делу света имају последице и у другим друштвима. Посебан значај имају међународне организације попут Уједињених нација, Европске уније и Светске банке, које утичу на обликовање социјалне политике као што су нпр. стандарди система социјалне заштите. Процес европеизације посебно утиче на државе које су укључене у европске интеграције, јер се од њих очекује усклађивање институционалних и нормативних оквира са стандардима Европске уније.

ТЕОРИЈСКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ О ФУНКЦИЈАМА СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ

Перспективе које тумаче функције социјалне политике обухватају перспективу социоекономског развоја, критичке теорије, феминизам, социјални конструктивизам и функционалистичко-системски приступ.

Перспектива социоекономског развоја

Перспектива социоекономског развоја заснована је на идеји да социјална политика представља важан фактор економског развоја и друштвене модернизације. Према овом приступу, социјалне и економске политике међусобно су повезане и не могу се посматрати одвојено (Midgley 1995). Социјална улагања у образовање, здравство, социјалну заштиту и запошљавање доприносе економском развоју јер повећавају људске капацитете и продуктивност становништва.

Програми социјалне политике не представљају само трошак државе већ и инвестицију у друштвени развој. Овај приступ посебно је значајан у условима постиндустријских економија и глобалне конкуренције, где квалитет људског капитала постаје један од основних развојних ресурса.

Критичке теорије

Критичке теорије представљају скуп приступа који полазе од марксистичке критике капиталистичког друштва и наглашавају постојање класних, родних и расних неједнакости у савременом друштву (Habermas 1984; Offe 1984). Из перспективе критичких теорија социјална политика се развија кроз сукоб између капитала и рада, односно између интереса економских елита и захтева за социјалном правдом. Социјална држава се тумачи као резултат историјских борби за социјална права, заштиту радника и смањење социјалних неједнакости. Критичке теорије наглашавају значај социјалне правде, људских права, антидискриминације и друштвене еманципације. Њихов значајан аналитички допринос огледа се и у проблематизовању односа моћи, расподеле ресурса и начина на који социјална политика може истовремено ублажавати, али и репродуковати друштвене неједнакости. Из ове перспективе институције социјалне државе нису неутралне већ представљају простор у којем се преламају различити интереси, друштвени односи моћи и сукоби око дистрибуције социјалних права и ресурса. Функције социјалне политике огледају се у заштити социјално искључених група, развоју социјалне економије, ширењу социјалних права и подстицању друштвене солидарности.

Феминизам

Феминистичке перспективе у социјалној политици фокусирају се на положај жена и на утицај различитих политика на родне односе у друштву (Fraser 1997). Ови

приступи полазе од тога да друштвене институције и социјалне политике често репродукују традиционалне родне улоге и одржавају друштвену неравноправност између мушкараца и жена. На пример, Вудвард (*Woodward*) (2006) разматра начине на који су држава благостања и социјална политика током свог развоја потискивале интересе жена у други план и доприносиле њиховом третирању као грађанки другог реда у систему социјалне заштите. Феминистичке теорије посебно се баве питањима рада жена, репродуктивних права, родне дискриминације, насиља над женама и усклађивања професионалних и породичних улога. Савременије феминистичке перспективе додатно указују на значај социјалне репродукције, неплаћеног рада, бриге и односа између фамилизације и дефамилизације социјалне заштите, док интерсекционални приступи наглашавају да се родна неједнакост преплиће са класним, етничким и другим друштвеним неједнакостима. Оне се разликују према виђењу улоге државе, начина политичке борбе и стратегија оснаживања жена, али их повезује заједнички циљ унапређења родне равноправности и ширења социјалних права жена.

Социјални конструктивизам

Социјални конструктивизам наглашава да друштвени проблеми и идентитети нису унапред дати већ друштвено конструисани кроз процесе интерпретације, етикетирања и друштвене интеракције (Berger and Luckmann 1966; Becker 1963). Ова перспектива указује на потенцијално негативне и стигматизујуће последице институционалног третмана корисника социјалне заштите. Етикетирање појединаца као „проблематичних", „девијантних" или „социјално неприлагођених" може допринети њиховој дуготрајној социјалној искључености. Посебан аналитички допринос ове перспективе односи се на начин на који се социјални проблеми дефинишу, како се одређују циљне групе јавних

политика и на који начин институционални и политички дискурси обликују представе о „заслужним" и „незаслужним" корисницима. Тиме социјални конструктивизам омогућава да се анализира не само постојање одређеног социјалног проблема већ и процес кроз који одређена друштвена појава постаје препозната као јавнополитички проблем.

Функционалистичко-системска перспектива

Функционалистичко-системски приступ полази од претпоставке да друштво функционише као систем међусобно повезаних делова и институција које имају одређене друштвене функције (Parsons 1951; Luhmann 1995). Појединци задовољавају своје потребе кроз различите системе: породицу, вршњачке групе, образовне установе, тржиште рада, здравствене и социјалне службе. Социјални проблеми настају онда када долази до поремећаја у функционисању ових система. Функција социјалне политике јесте да допринесе социјалној интеграцији, стабилности и поновном успостављању друштвене равнотеже. То се остварује кроз мере запошљавања, образовања, социјалне заштите, подршке маргинализованим групама и реинтеграције особа које се налазе у стању социјалне дезорганизације.

ПРИМЕНА ДУАЛНОГ АНАЛИТИЧКОГ ОКВИРА: КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ТЕОРИЈСКИХ ПЕРСПЕКТИВА

Ради систематичнијег сагледавања анализираних теоријских приступа, у наставку је приказана њихова компаративна анализа према основним аналитичким критеријумима. Компаративна анализа полази од три индикатора: доминирајућег аналитичког фокуса основних полазишта, интерпретативних доприноса и ограничења у објашњавању савремене социјалне политике. Такав приступ

омогућава јасније уочавање сличности и разлика међу теоријским перспективама које су разматране у раду.

Анализа је организована у две целине, у складу са структуром рада. Прва обухвата теоријске перспективе које објашњавају обликовање социјалне политике (Табела 1), док друга систематизује приступе који тумаче њене основне функције у савременом друштву (Табела 2). Оваква подела омогућава прегледније разумевање различитих теоријских полазишта и потврђује да ниједна појединачна перспектива није довољна за потпуно објашњење сложености савремене социјалне политике.

Табела 1. Компаративна анализа теоријских перспектива обликовања социјалне политике

Теоријска перспектива	**Доминантни аналитички фокус**	**Основни допринос**	**Ограничење**
Културолошко-вредносна	Друштвене вредности и традиција	Објашњава утицај културе на моделе социјалне политике	Занемарује институционалне и економске факторе
Перспектива политичких структура	Политички актери и одлучивање	Наглашава улогу државе, партија и политичке воље	Мање пажње посвећује друштвеним структурама
(Нео) корпоративизам	Социјални дијалог и интересне групе	Истиче значај преговора између државе, света рада и власника капитала	Зависи од развијености социјалног партнерства
Институционализам	Институције и правила	Објашњава континуитет и стабилност социјалних политика	Слабије објашњава друштвене промене

Теорија социјалног капитала	Поверење и друштвене мреже	Наглашава значај сарадње и друштвене кохезије	Мање објашњава макроекономске процесе
Глобализација и европеизација	Међународни и наднационални утицаји	Показује утицај глобалних процеса на националне политике	Слабо објашњава националне специфичности

Извор: Обрада аутора

Компаративни преглед теоријских перспектива обликовања социјалне политике показује да се оне разликују првенствено према томе који фактор сматрају одлучујућим за деловање социјалне политике. Посматране заједно, ове теорије потврђују да је обликовање социјалне политике резултат међусобног деловања културних, политичких, институционалних, друштвених и међународних чинилаца.

Табела 2. Компаративна анализа теоријских перспектива функција социјалне политике

Теоријска перспектива	**Кључни фокус**	**Основни допринос**	**Ограничење**
Перспектива социоекономског развоја	Развој људског капитала	Повезује социјалну политику и економски развој	Мање пажње посвећује друштвеним конфликтима
Критичке теорије	Друштвене неједнакости и моћ	Истиче социјалну правду, права и еманципацију	Наглашава више конфликте, него консензус
Феминизам	Родна равноправност	Уводи родну перспективу у анализу социјалне политике	Фокусиран првенствено на родне односе

Социјални конструктивизам	Друштвено конструисање проблема	Указује на значај стигматизације и етикетирања	Мање објашњава структурне узроке проблема
Функционали-стичко-системски приступ	Друштвена интеграција и стабилност	Објашњава улогу социјалне политике у одржавању друштвеног система	Недовољно наглашава друштвене сукобе

Извор: Обрада аутора

Преглед теоријских перспектива функција социјалне политике показује да се оне разликују према томе које циљеве и друштвене улоге социјалне политике сматрају примарним. Ове перспективе потврђују да функције социјалне политике обухватају истовремено развојне, заштитне, интегративне и еманципаторске димензије, због чега њихово потпуно разумевање захтева теоријски плурализам и мултифакторски приступ.

Компаративна анализа оба приступа указује да се теоријске перспективе разликују пре свега према томе шта сматрају основним покретачем социјалне политике. Док једни приступи наглашавају вредности, институције или политичке процесе као кључне детерминанте њеног обликовања, други у први план стављају функције социјалне политике у остваривању економског развоја, социјалне интеграције, заштите људских права или смањења друштвених неједнакости. Ниједна перспектива сама по себи не пружа потпуно објашњење сложености савремене социјалне политике, али њихова међусобна комплементарност омогућава свеобухватније разумевање њених механизама деловања и друштвених ефеката. Управо због тога теоријски плурализам представља најпримеренији интерпретативни оквир за проучавање савремене социјалне политике.

Ови примери потврђују да теоријске перспективе социјалне политике најчешће не делују унутар строго разграничених аналитичких подручја већ могу истовремено доприносити објашњењу њеног обликовања и њених функција. Њихов положај у предложеном оквиру зато треба разумети према доминантном, а не искључивом експланаторном фокусу.

НОВИ ИЗАЗОВИ У ТЕОРИЈИ СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ

Последњих година развијају се нове теоријске расправе које настоје да објасне утицај дигитализације, алгоритамског одлучивања, вештачке интелигенције, платформске економије и великих података (*Big data*) на обликовање и спровођење социјалне политике. Примена дигиталних технологија у области социјалне заштите, запошљавања, здравствене заштите и јавне управе отвара питања транспарентности алгоритамског одлучивања, заштите приватности, дигиталне искључености и одговорности за аутоматизоване одлуке које непосредно утичу на остваривање социјалних права (Eubanks 2018; O'Neil 2016).

Развој концепта дигиталне државе благостања (*digital welfare state*) показује да дигиталне технологије више нису само технички инструменти за пружање социјалних услуга већ све више постају део начина њиховог планирања, управљања и дистрибуције. У том смислу, дигитална трансформација може се посматрати кроз обе димензије предложеног дуалног аналитичког оквира. Са једне стране, алгоритамско управљање, дигиталне платформе и аутоматизовано одлучивање мењају актере, процедуре и институционалне механизме кроз које се социјална политика обликује. Са друге стране, дигитализација трансформише њене функције, укључујући доступност услуга и права, начине њихове дистрибуције, могућности персонализације, али и ризике од нових облика социјалне искључености.

Како истиче Хенман (*Henman*) (2022), дигиталне технологије имају потенцијал да унапреде остваривање циљева социјалне политике, али истовремено отварају питања одговорности, транспарентности и друштвене контроле над аутоматизованим процесима. Због тога дигиталне технологије нису само извор нових ризика и неизвесности (видети нпр. Novaković 2025) већ и потенцијал за унапређење заједничких циљева и вредности социјалне политике. Стога, дигитализација није само нови технолошки контекст у којем се социјална политика спроводи већ и фактор који може мењати саме механизме њеног обликовања и остваривања. Њена анализа потврђује да се теоријске перспективе не могу увек строго раздвајати према једној функцији или једном нивоу деловања већ их је корисније посматрати кроз доминантни фокус и међусобно преплитање различитих аналитичких димензија.

У том смислу, дигитална социјална политика представља пример савремене трансформације на којем се може проверити аналитичка вредност предложеног дуалног оквира. Ако он омогућава истовремено испитивање како се социјална политика обликује и које функције остварује у новом дигиталном окружењу, њен експланаторни домет постаје шири од традиционалне класификације теорија. Тиме се отвара простор за будућа теоријска и емпиријска истраживања која би дуални аналитички оквир применила на савремене промене социјалне политике.

ЗАКЉУЧАК

Савремена социјална политика суочава се са друштвеним променама чија сложеност превазилази домете појединачних теоријских објашњења. Глобализација, интензивна међународна конкуренција, демографске промене и миграције, пораст неједнакости и социјална потрошња

неки су од изазова на које социјална политика данас тражи одговоре (Tanasijević, Stefanović, і Perišić 2026).

Управо зато њен развој карактерише све израженији теоријски плурализам, који не представља слабост дисциплине већ је показатељ њене методолошке зрелости и способности да различите димензије друштвене стварности сагледава из више перспектива. У том смислу, теорије социјалне политике не треба посматрати као међусобно искључиве интерпретативне моделе већ као различите аналитичке оквире који осветљавају специфичне аспекте њеног настанка, развоја и деловања.

Предложени дуални аналитички оквир показује да се теоријске перспективе у социјалној политици могу систематизовати према двама комплементарним критеријумима: детерминантама њеног обликовања и друштвеним функцијама које остварује. На тај начин овај оквир представља могућ аналитички инструмент за будућа теоријска и компаративна истраживања социјалне политике.

Научни значај теоријских перспектива огледа се у томе што оне омогућавају систематичније разумевање односа између друштвених вредности, политичких институција, економских процеса, друштвених неједнакости и међународног окружења. Оне истовремено представљају основ за развој истраживачких хипотеза, избор методолошких приступа и интерпретацију емпиријских налаза. На тај начин теорија не остаје само средство објашњења друштвене стварности већ постаје и инструмент њеног научног истраживања и критичког преиспитивања.

Истовремено, савремени изазови, попут дигиталне трансформације, демографских промена, миграција, климатских ризика, економских нестабилности и растућих друштвених неједнакости отварају нова питања која захтевају даљи развој теорије социјалне политике. То подразумева интензивније повезивање са сродним друштвеним наукама и развијање интерпретативних модела који могу одговорити на нове облике социјалних ризика.

Будући развој социјалне политике неће зависити само од унапређења институционалних решења и социјалних програма већ и од способности теорије да препозна нове друштвене процесе, објасни њихове узроке и понуди научно утемељене оквире за обликовање јавних политика. Управо због тога теоријски плурализам представља не само методолошки избор, већ и неопходан услов даљег развоја науке о социјалној политици. У том контексту, развој дигиталне социјалне политике и примена вештачке интелигенције у системима социјалне сигурности представљају једно од најдинамичнијих подручја будућих теоријских и емпиријских истраживања, потврђујући да се ова дисциплина континуирано развија у складу са технолошким и друштвеним променама.

РЕФЕРЕНЦЕ

Beck, Ulrich. 2000. *What Is Globalization?* Cambridge: Polity Press.

Becker, Howard. 1963. *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: Free Press.

Berger, Peter, and Thomas Luckmann. 1966. *The Social Construction of Reality*. New York: Anchor Books.

Bourdieu, Pierre. 1986. "The Forms of Capital". In *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. John Richardson, 241–258. New York: Greenwood.

Castells, Manuel. 2010. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Wiley-Blackwell.

Esping-Andersen, Gøsta. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.

Eubanks, Virginia. 2018. *Automating Inequality: How High-Tech Tools Profile, Police, and Punish the Poor*. New York: Picador, St. Martin's Press.

Fraser, Nancy. 1997. *Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition*. New York & London: Routledge.

Giddens, Anthony. 2000. *The Third Way and Its Critics*. Cambridge: Polity Press.

Habermas, Jürgen. 1984. *The Theory of Communicative Action*. Boston: Beacon Press.

Hemerijck, Anton, Stefano Ronchi, and Ilze Plavgo. 2023. "Social investment as a conceptual framework for analysing well-being returns and reforms in 21st century welfare states". *Socio-Economic Review* 21 (1): 479–500. DOI: 10.1093/ser/mwac035.

Henman, Paul W. Fay. 2022. "Digital Social Policy: Past, Present, Future". *Journal of Social Policy* 51 (3): 535–550. DOI: 10.1017/S0047279422000162.

Hill, Michael. 2006. *Social Policy in the Modern World: a comparative text*. Oxford: Blackwell.

Höppner, Julia. 2025. "Beyond ideal and real types – methodological foundations of typologies in welfare state research". *Quality & Quantity* 59 (Suppl 1): 571–586. DOI: 10.1007/s11135-024-01995-7.

Ibrahim, Mohammed. 2023. "From policy to politics? Exploring feedback effects of social protection on state-citizen relations in Ghana". *Social Policy & Administration* 57 (6): 902–918. DOI: 10.1111/spol.12938.

Inglehart, Ronald. 1997. *Modernization and Postmodernization*: *Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies.* Princeton: Princeton University Press.

Jugović, Aleksandar, i Ana Gavrilović. 2020. *Osnove socijalne politike*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

Jugović, Aleksandar. 2013. *Teorija društvene devijantnosti*. Beograd: Partenon.

Klenk, Tanja, and Renate Reiter. 2023. "Social services as critical infrastructure – conceptualising and studying the operational core of the social investment state". *Journal of European Social Policy* 25 (2): 115–138. DOI: 10.1177/13882627231175566.

Laenen, Tijs, Sarah Marchal, and Wim Van Lancker. 2024. "Policy feedback and income targeting in the welfare state". *Journal of Social Policy* 54 (4): 1–19. DOI: 10.1017/S0047279423000569.

Lavalette, Michael, and Alan Pratt, eds. 2006. *Social policy: theories, concepts and issues*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Lister, Ruth, Ruth Patrick, and Kate Brown. 2024. *Understanding theory and concepts in social policy – second edition*. Bristol: Bristol University Press and the Social Policy Association.

Lister, Ruth. 2017. *Understanding theories and concepts in Social Policy*. Bristol: Policy Bristol Press.

Luhmann, Niklas. 1995. *Social Systems*. Stanford, California: Stanford University Press.

March, James G., and Johan P. Olsen. 1983. "The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life". *American Political Science Review* 78 (3): 734–749.

Merton, Robert K. 1968. *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.

Midgley, James. 1995. *Social Development: The Developmental Perspective in Social Welfare*. London: Sage Publications Ltd.

Novaković, Uroš. 2025. „Pravna regulacija prikazivanja dece na internetu i društvenim mrežama od strane roditelja – teorijski i praktični aspekt". *Politička revija*, 85 (3): 45–61. DOI:10.5937/pr85-60418.

Offe, Claus. 1984. *Contradictions of the Welfare State*. London: Hutchinson & Co. (Publishers) Ltd.

O'Neil, Cathy. 2016. *Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy.* New York: Crown Publishers.

Parsons, Talcott. 1951. *The Social System*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.

Perišić, Natalija. 2016. *Socijalna sigurnost – pojmovi i programi*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.

Popper, Karl. 2002. *The Logic of Scientific Discovery*. London: Routledge.

Putnam, Robert. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster Paperbacks.

Schmitter, Philippe. 1974. "Still the Century of Corporatism?" *Review of Politics* 36 (1): 85–131.

Spiker, Pol. 2014. *Socijalna politika – teorija i praksa*. Beograd: Fakultet političkih nauka.

Šušnjić, Đuro. 2005. *Metodologija – kritika nauke*. Beograd: Čigoja štampa.

Tanasijević, Jelena, Saša Stefanović, i Natalija Perišić. 2026. „Ka novoj socijalnoj politici – evropeizacija nacionalne politike finansijske podrške porodicama sa decom". *Srpska politička misao*, 96 (2): 27–52. DOI:10.5937/spm96-60552.

Titmuss, Richard. 1974. *Social Policy: An Introduction*. London: Allen and Unwin.

Woodward, Kath. 2006. "Feminist Critiques of Social Policy". In *Social policy: theories, concepts and issues,* eds. Michael Lavalette and Alan Pratt, 66–86. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Aleksandar Jugović[*]
University of Belgrade – Faculty of special education and rehabilitation

A DUAL ANALYTICAL FRAMEWORK FOR CLASSIFYING SOCIAL POLICY THEORIES[**]

Resume

This paper examines dominant theoretical perspectives in social policy and develops a dual analytical framework for their classification. The framework is based on two complementary analytical dimensions: the formation of social policy and its functions in society. The study starts from the premise that the complexity of contemporary social policy cannot be adequately understood through a single theoretical paradigm and that theoretical pluralism is essential to the further development of social policy as a scientific discipline.

The paper approaches social policy as an academic discipline within political science and understands theoretical perspectives as analytical frameworks for examining the formation of public policies, the role of the state, and contemporary forms of social governance. The selection of theoretical perspectives is based on their sustained presence and influence in the relevant literature, their contribution to understanding welfare states and social policy, and their analytical relevance to the two dimensions proposed in the paper. The term "dominant" therefore refers to theoretical traditions

[*] E-mail: jugovic@fasper.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0002-2860-4493.

[**] This paper was funded by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia. Contract No. 451-03-34/2026-03/200096.

that have maintained a recognizable and influential position in the development of social policy thought rather than to a hierarchical ranking of theories.

The central contribution of the paper is the development and application of a dual analytical framework that does not treat theoretical perspectives as belonging exclusively to one of two categories. Instead, the two dimensions are understood as complementary analytical questions: how a theoretical perspective explains the factors, actors, and processes that shape social policy, and how it interprets the functions of social policy in society. The classification, therefore, reflects the dominant analytical focus of each perspective while recognizing that individual perspectives may address both dimensions.

The analysis identifies several major perspectives primarily concerned with the formation of social policy, including cultural and value-oriented approaches, political structures, corporatism and neo-corporatism, institutionalism, social capital, and globalization and Europeanization. Their comparative examination indicates that social policy formation cannot be reduced to a single determinant, but reflects the interaction of political, institutional, cultural, economic, social, and international factors.

A second set of perspectives places greater emphasis on the functions of social policy, including approaches concerned with socioeconomic development, critical theories, feminism, social constructivism, and functional-systemic analysis. These perspectives highlight the developmental, protective, integrative, emancipatory, and redistributive roles of social policy. At the same time, their theoretical contributions extend beyond these functions, as several of them also provide

important explanations of power relations, political processes, social problem construction, institutional practices, and the distribution of social resources.

The comparative analysis demonstrates that the principal analytical value of the proposed framework lies not in creating rigid boundaries between theoretical traditions, but in making their different explanatory orientations more visible and systematically comparable. The framework makes it possible to identify the dominant analytical focus of individual perspectives, while also recognizing theoretical overlaps and complementarities. In this respect, it provides an alternative and complementary basis for organizing theoretical knowledge in social policy alongside existing classifications based on ideological traditions, historical development, welfare-state models, or methodological approaches.

The paper also considers recent theoretical developments associated with digitalization, algorithmic decision-making, artificial intelligence, and the emergence of the digital welfare state. These developments are not treated as a separate theoretical paradigm, but as a contemporary field in which the applicability of the dual analytical framework can be illustrated. Digital transformation affects both dimensions of social policy: it changes the institutional procedures, actors, and mechanisms through which policies are formulated and implemented, while also transforming the accessibility, distribution, personalization, and social effects of social policy. This suggests that the framework may be relevant not only for the classification of established theoretical perspectives but also for examining emerging transformations in social policy.

The findings indicate that the proposed dual analytical framework represents a useful conceptual instrument for organizing, comparing, and interpreting theoretical perspectives in social policy. Its main contribution lies in connecting the analysis of the determinants of social policy formation with the analysis of its societal functions, while avoiding the assumption that theoretical perspectives can be meaningfully understood through mutually exclusive categories. The framework may therefore serve as a basis for further theoretical refinement, comparative analysis, and future empirical research.

The paper concludes that theoretical pluralism should be understood as a source of analytical strength rather than as a threat to the disciplinary identity of social policy. By integrating different theoretical perspectives within a coherent analytical framework, social policy can develop a stronger capacity to interpret changing forms of social risk, public intervention, and social governance. The proposed framework consequently contributes not only to the systematization of existing theoretical knowledge but also to the continuing development of social policy as a distinct field of scientific inquiry.

Keywords: social policy, theoretical perspectives, dual analytical framework, theoretical pluralism, comparative analysis, digital social policy

*** Овај рад је примљен 10. јула 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 31. августа 2026. године.

УДК (78+37.036):004.738.5
DOI: 10.5937/pr89-69644
Прегледни рад

Политичка ревија
3/2026.
Vol. 89
стр. 287-312

Габријела Грујић*
Учитељски факултет Универзитета у Београду

ДИГИТАЛНИ КОМУНИКАЦИОНИ АЛАТИ И МУЗИЧКО ОБРАЗОВАЊЕ: УТИЦАЈ РАЗВОЈА ДРУШТВЕНИХ МРЕЖА НА МУЗИЧКУ ПИСМЕНОСТ

Сажетак

Развитак друштвених мрежа и других дигиталних алата комуникације довели су до промена у начину на који млади комуницирају и приступају музичким садржајима у процесу учења. Све чешће се музички садржаји приказују и изводе путем платформи као што су Јутјуб, Инстаграм и Тикток. У таквим околностима предност добијају форме краћег облика, као и креативне интерпретације. На Инстаграму је од посебног значаја визуелна презентација музичког садржаја. На тај начин се промовишу извођачи који креирају музички материјал заснован на естетским параметрима. С друге стране, на Јутјубу су присутни садржаји помоћу којих млади могу да се додатно едукују путем видео-туторијала за свирање инструмената, као и да усвајају теоријска знања о музици и музичкој продукцији. Овакав начин едукације доводи и до промена у начину извођења традиционалних

* Имејл: gabrijela.grujic@uf.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0003-2083-5606.

облика стицања знања, као што је настава, јер су нови облици учења базирани на очигледности, брзини добијених информација, флексибилности и доступности. Савремено музичко образовање тиме добија нову димензију, јер музика постаје и средство комуникације, социјалне интеракције и идентитетског изражавања у дигиталном простору. У овом раду, теоријско-аналитичким приступом, компаративном методом разматра се однос различитих врста комуникација у дигиталном простору и музичког образовања. Циљ рада је да размотри на који начин дигитални алати утичу на развијање музичке писмености. Представљени су и изазови које дигитални канали носе са собом током процеса усвајања музичког знања. Такође, пажња је поклоњена и концептима дигиталне писмености и неформалног учења.

Кључне речи: дигитална комуникација, музичко образовање, друштвене мреже, музичка писменост, млади

УВОД

Промене у начину комуникације и прелазак на масовне канале размене информација условиле су одређене измене у приступу музичком образовању. У новоствореном комуникационом окружењу образовање се све више налази у зависном односу са средствима масовне комуникације. Друштвене мреже постају најдоминантнији канал комуникације, размене информација и културне партиципације младих (Castells 2010, 29). Млади имају већу могућност приступа музичким садржајима, што ствара веће шансе за усвајање музичког знања. У савременом свету музика се више не посматра у оквирима уметничке дисциплине која се искључиво учи у школама или музичким академијама већ

као динамични и интерактивни облик дигиталне комуникације (Bauer 2014, 6). Ипак, треба опрезно приступити измењеним облицима у процесу образовања, и канале друштвене комуникације треба посматрати као додатно средство у раду и постизању исхода учења, а не као примарни алат.

Дакле, дигитални простор се све више развија као место неформалног музичког образовања у којем корисници истовремено имају улогу и конзумента и креатора. Тај аспект најбоље објашњава теорија партиципативне културе Хенрија Џенкинса (*Henry Jenkins*) (2006, 3), која говори о томе да дигитални медији активно подстичу учешће корисника у процесу креирања и дељења културних садржаја, због чега се у ствари бришу границе између публике и аутора. У контексту музичког образовања, може се рећи да млади више не слушају само музику путем дигиталних канала већ учествују у њеној интерпретацији, обради, продукцији и дистрибуцији. На тај начин друштвене мреже постају простор у којем се развија музичка писменост и обликују музички укуси и културни идентитети. Истраживања све чешће показују да друштвене мреже могу да утичу на развој музичких вештина, мотивацију за учење и социјалну интеракцију. Онлајн туторијали, едукативни видео-садржаји и потенцијал за комуникацију са другима подстичу самостално учење, креативност и сарадњу између младих музичара (Lei et al. 2021, 195). Такође, истраживања показују и да дигитални алати повећавају мотивацију код ученика за бављење музиком, а нарочито због њихове интерактивности и доступности садржаја прилагођених младима (Albert 2015, 32). Из тог разлога су Јутјуб, Инстаграм и Тикток постали најзначајнији извори музичке активности нове генерације.

Као пример може послужити Јутјуб, који се развио у мрежу са најразноврснијим музичким туторијалима и на тај начин омогућио корисницима да самостално уче свирање инструмената и друга музичка знања која се односе на продукцију или теорију музике (Kruse and Veblen 2012, 84).

С друге стране, Инстаграм истиче естетски и визуелни аспект музике. Извођачима и корисницима омогућава да кроз слике и видео-форме (попут рилса и сторија) граде сопствени, препознатљиви музички израз и да остварују комуникацију са публиком (Jaakkola 2023, 297). Познато је да Тикток фаворизује краће видео-формате, који су засновани на ритму, покрету и визуелној атрактивности, подстичући и виралност музичких трендова и стварање нових облика дигиталне музичке културе (Radovanović 2022, 52). На тај начин се може објаснити популарност одређених музичких садржаја. Сви ови облици презентације имају и одређени ниво импликација на развој музичке писмености, коју не треба посматрати само као „способност читања нота или извођења већ и кроз развијања сопствене способности критичког слушања, интерпретације медијских садржаја и разумевање културних и комуниколошких аспеката музике" (Burnard 2012, 41).

Истовремено се отвара и питање квалитета таквих садржаја, површног приступа музици и доминацији алгоритамских елемената, на чему је заснован садржај на друштвеним мрежама. Алгоритми фаворизују виралност, популарност и комерцијалну атрактивност, док уметнички комплекснији и едукативно вреднији садржаји често остају мање видљиви (Radovanović 2022, 58). Уз то, упитна је и концентрација и пажња корисника, која је најчешће фрагментарна. То може да доведе до површног разумевања музике и занемаривања њеног естетског, историјског и културног значаја. Такође, недостатак стручне контроле над садржајима који се пласирају путем дигиталних канала може довести до ширења непроверених и методолошки неадекватних облика музичког образовања (Gómez-Galán 2015, 37).

Циљ овог рада је да кроз теоријску анализу средстава дигиталног начина комуникације утврди на који начин она утичу на ниво музичке писмености младих. Полази се од претпоставке да дигиталне платформе представљају значајан

ресурс за развој музичких знања и вештина, али и да њихова употреба захтева развој критичке дигиталне писмености. Посебно ће се анализирати начини комуниколошких аспеката дигиталног музичког образовања, улоге друштвених мрежа у процесу неформалног учења, као и утицаја дигиталне културе на формирање музичког идентитета и естетских вредности младих корисника.

МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

Рад је заснован на различитим комуниколошким теоријама чији је циљ да представе начине на основу којих постоји повезаност између дигиталних комуникационих алата, средстава масовне комуникације и музичког образовања. Користећи различите теорије, као што су партиципативна култура, социокултурне теорије учења, као и друга релевантна полазишта која се налазе у савременим приступима музичком образовању и музичкој писмености, пажња ће бити усмерена на развој музичке писмености младих. У раду ће бити примењене дескриптивна и компаративна метода. Путем дескриптивне методе биће објашњени основни теоријски појмови и концепти који су важни за тему истраживања. Захваљујући томе биће представљени појмови попут дигиталне комуникације, музичке писмености, неформалног образовања, дигиталне писмености и музичког идентитета. Истовремено, биће представљене и основне одлике, то јест предности и ограничења које друштвене мреже као што су Јутјуб, Инстаграм и Тикток пружају у процесу проширивања музичког знања и вештина.

Компаративна метода изабрана је како би се на методолошки исправан начин извршило упоређивање традиционалних и дигиталних облика музичког учења. Кроз анализу различитих педагошких приступа, уочавају се сличности и разлике између формалног музичког образовања које се одвија у институционалним условима и неформалних

облика учења који се развијају посредством друштвених мрежа и дигиталних платформи. Посебно су анализиране могућности које дигиталне технологије пружају у погледу доступности музичких садржаја, интерактивности, самосталног учења и глобалне комуникације, али и ограничења која се односе на питања квалитета садржаја, алгоритамске селекције информација и комерцијализације музичке културе. На тај начин ће се остварити циљ рада – да се теоријском анализом сагледа улога дигиталних комуникационих платформи у савременом музичком образовању и утврди њихов значај за развој музичке писмености у дигиталном друштву.

Истраживање је усмерено ка остваривању неколико међусобно повезаних циљева. Поред анализе и детектовања основних карактеристика дигиталне комуникације и њиховог значаја за образовне процесе, циљ рада је усмерен и на разматрање улоге друштвених мрежа у развоју музичких знања и вештина кроз неформалне облике учења. Такође, пажња је усмерена на сагледавање утицаја дигиталних платформи на формирање музичког идентитета, музичког укуса и културних навика младих. У циљеве рада могу се уврстити и идентификовање предности и ризика дигиталног окружења које се може одразити на савремено музичко образовање. Полазна претпоставка рада јесте да друштвене мреже представљају значајан ресурс за развој музичке писмености и музичких компетенција младих, али да њихова ефикасна употреба захтева развијену дигиталну и медијску писменост, као и критички однос према доступним садржајима. Уз то, полази се од претпоставке да дигиталне платформе не могу у потпуности заменити формално музичко образовање већ да представљају његову допуну, која проширује могућности учења, комуникације и музичког стваралаштва.

ДИГИТАЛНА КОМУНИКАЦИЈА И ОБРАЗОВАЊЕ

У савременим односима млади највише комуницирају путем средстава масовне и дигиталне комуникације. Истраживања показују да млади највећи део слободног времена користе тако што су усредсређени на „дигитални облике забаве", која укључује играње видео-игара, интернет претраживање и генерално „боравак" на друштвеним мрежама (Jaciow and Wolny 2021, 4781). Из тог разлога, данашње генерације које се налазе у образовним институцијама називају се „дигитални урођеници" (*digital natives*) јер природно функционишу у технолошком окружењу, за разлику од старијих генерација које су накнадно усвајале технолошка средства (Prensky 2001, 2). Иако је актуелна критика концепта који је заснован на идеји „дигиталних урођеника", постоји консензус да присуство дигиталних начина комуникације утиче на когнитивне стилове, ниво пажње и комуникационе навике (Bennett, Maton, and Kervin 2008, 775). „Дигитални урођеници" очекују да се настава прилагоди потребама брзог, релевантног и практичног учења (Thompson 2013, 12). Дакле, млади су навикнути на ефикасан приступ информацијама, мултитаскинг, визуелне и мултимедијалне садржаје, као и на интерактивне облике комуникације који подразумевају активно учешће и непосредну повратну информацију. Укљученост технолошке опреме у образовни процес постаје норма коју млади претпостављају (Redecker 2017, 13). Због тога циљ савременог образовања није само оспособљавање младих за употребу технологије већ и развој критичког односа према медијским садржајима, разумевање начина функционисања дигиталних платформи и одговорно учешће у дигиталној комуникацији (Hobbs 2010, 19). Ученици би требало да развију критичко мишљење и самим тим да буду способни да процене кредибилитет извора, препознају манипулативне садржаје, анализирају медијске поруке и аргументовано формирају сопствене ставове.

Самим тим, дигитална средства комуникације постала су неизоставни део образовања. Савремено школство више не може да функционише независно од технолошког окружења и напретка у којем ученици одрастају већ је неопходно да образовни систем укључи дигиталне медије и савремене комуникационе технологије у наставни процес (Prensky 2001, 1), имајући у виду и колективно искуство које смо развили током периода пандемије. Образовни систем је, том приликом, опстао захваљујући искључиво онлајн алатима који су обезбедили континуитет у процесу стицања знања. Овакав начин комуникације и едукације омогућио је и већу доступност професора (Miao et al. 2022, 514). Развој дигиталног образовања подразумева увођење мултимедијалних садржаја, интерактивних платформи, онлајн ресурса и различитих дигиталних алата који могу допринети бржој презентацији знања и активнијем учешћу младих у процесу едукације (Bates 2015, 223). Међу најважнијим доприносима учењу у онлајн сфери издвајају се већи степен мотивације ученика, развој креативности и активније учешће младих у процесу учења (Matović and Vetnić 2020, 35). Зато се чини природним да школа треба да обезбеди вештине које су важне за даљи живот, а употреба технологије је свакако једна од њих (Bauer 2014, 3).

Да би употреба технологије у настави имала педагошку вредност, неопходно је да она буде праћена адекватним методичким приступом и јасно дефинисаним образовним циљевима. У савременим процесима учења неретко долази до појаве феномена „phubbing", којим се означава игнорисање особе са којом се разговара „лицем у лице", то јест професора, због усмерености пажње на дигитална средства комуникације (Beukeboom and Pollmann 2021, 2). Ипак, улога наставника у дигиталном окружењу остаје изузетно важна, јер наставник више није само преносилац знања већ организатор, модератор и усмеривач процеса учења, који ученицима помаже да критички користе доступне информације и развијају

компетенције неопходне за живот у савременом друштву (UNESCO 2023, 164).

Утисак је да је сама употреба технологија у процесу учења убрзана услед околности које су изазване глобалном пандемијом вируса корона. С обзиром на то да су постојале потешкоће у физичком контакту приликом преношења музичких знања и вештина, развијале су се идеје засноване на стварању виртуелних музичких ансамбала (Cayari 2021, 39). Различита истраживања показала су интересовање ученика да стичу своје музичке вештине и изван онога што је било предвиђено наставним програмом и радом са професорима (Schiavio, Biasutti and Philippe 2021, 172). Још један важан налаз произашао је из истраживања која су спроведена током периода пандемије и онлајн учења. Уочена је све присутнија тенденција ка вршњачком учењу и неформалним изворима усвајања знања (Salvador, Knapp, and Mayo 2021, 206). Због периода у којем је настао овај процес учења, она се назива „пандемијска педагогија" и карактерише је употреба технологије и креативност у радним активностима (Bozkurt et al. 2020, 92).

Примена савремене технологије у различитим друштвеним аспектима са собом доноси и ризике, а пре свега у осетљивом процесу као што је образовање. Издваја се да прекомерно присуство дигиталне технологије у образовању може да доведе до смањене концентрације, површног приступа информацијама и фрагментарног начина размишљања (Mark 2023, 4). Такође, развија се и тзв. „подељена пажња", која доводи до брзог преласка са једних на друге информације, што далекосежно утиче на способност дубљег аналитичког мишљења (Lodge and Harrison 2019, 23). У самом образовном процесу то може довести до смањене способности концентрације, отежаног разумевања сложенијих наставних садржаја и зависности од брзо доступних информација (Skulmowski and Xu 2022, 172). Односно, информације које се усвајају на такав начин прихватају се селективно и површно

(Carr 2010, 116). С обзиром на то да је познат процес по којем функционишу друштвене мреже, а то је континуирана стимулација корисника кроз нотификације, кратке видео-садржаје и алгоритамски прилагођене поруке, то може довести до развоја навике сталног проверавања дигиталних платформи и смањене способности одржавања пажње на дужи временски период (Fournier et al. 2026, 2). Управо из тога произилази много озбиљнији проблем који се повезује са зависношћу од употребе друштвених мрежа и других дигиталних уређаја. Различита истраживања показују да се код младих све чешће јавља изражена потреба за сталном повезаношћу са дигиталним окружењем, што изазива последице у социјалним односима и смањење директне комуникације, као и потешкоће у организацији времена (Turkle 2011, 157).

Додатни изазов у образовању јесте и велики број информација које се шире путем дигиталних канала. У том корпусу се неретко појављују непроверене и непоуздане информације. Све то је плодно тле за усвајање и нетачних информација које млади некритички присвајају и користе (Buckingham 2003, 26). Због тога је неопходно да образовне институције, поред технолошких вештина, развијају и способност медијске и информационе писмености код својих ученика, како би они на активан, критички и одговоран начин могли да учествују у савременом дигиталном окружењу. Савремено образовање због тога мора тежити успостављању равнотеже између коришћења дигиталних технологија, које несумњиво имају позитивне ефекте, и развоја критичке свести о њиховим ограничењима и потенцијалним ризицима. Дигитални медији могу представљати значајан ресурс за учење, креативност и комуникацију, али само уколико се користе на педагошки промишљен и одговоран начин (UNESCO 2023, 68). Из тог разлога савремено образовање мора тежити успостављању равнотеже између коришћења предности дигиталних технологија и развоја критичке свести о њиховим ограничењима и потенцијалним ризицима.

МУЗИЧКА ПИСМЕНОСТ У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

Музичка писменост је један од главних циљева процеса музичког образовања. Традиционални приступ музичку писменост најчешће доводи у везу са способношћу читања и писања музичког писма у виду разумевања нотног система и репродукције музичког садржаја (Broomhead 2021, 16). Ипак, савремени приступ на другачији начин посматра музичку писменост. Појам музичке писмености посматра се знатно шире и самим тим обухвата читав спектар знања као што су вештине и компетенције које појединцу омогућавају активно учешће у музичком животу (Csíkos and Dóhány 2016, 3). Савремена истраживања показују да је музичка писменост далеко сложенији феномен који обухвата когнитивне, емоционалне, културне, комуникационе и технолошке аспекте музичког искуства (Hugill 2012, 6). Дакле, музичка писменост не подразумева само техничко познавање музичке теорије већ и способност разумевања, доживљавања, интерпретације и вредновања музичких садржаја (Swanwick 1999, 55). Може се рећи да је у настајању и дигитална музичка писменост. Она се може дефинисати као „музичко знање које се развија и испољава кроз скуп техничких вештина и критичких процена" (Hugill 2012, 52). На основу свега може се рећи да музички писмена особа није само она која уме да чита ноте већ и она која развија осетљивост за музичке стилове, културне контексте и естетске вредности које музика садржи (Swanwick 1999, 81). На тај начин музичка писменост постаје део ширег процеса културног образовања и развоја личности.

У оквирима данашње музичке педагогије потенцира се важност значаја активног односа према музици. Истиче се да се музичко знање најбоље развија кроз практично учешће у музичким активностима као што су извођење, слушање, компоновање и интерпретација (Eliot 1995, 41). Из ове перспективе музичка писменост подразумева способност појединца да музику користи као средство комуникације,

изражавања и креативног деловања (Broomhead 2021, 16). Овакво разумевање музичког образовања посебно је важно у дигиталном добу, када су могућности за активно учешће у музичком стваралаштву доступније него икада раније. Све чешће се говори и о томе да музичка писменост обухвата и способност критичког разумевања музике у различитим медијским и културним контекстима (Burnard 2012, 213). У условима дигиталне комуникације појединац мора да буде способан и опремљен вештинама да анализира све што се дешава у његовом окружењу. На примеру музичких садржаја видимо да је неопходно препознавање естетске и културне вредности, као и разумевање на које начине медији обликују музичку продукцију и потрошњу. Јасно је да сви ти елементи проширују перспективу традиционалног схватања музичке писмености и приближавају је концептима медијске и дигиталне писмености.

Развој дигиталне сфере довео је и до стварања нових концепата и гледишта о музичкој писмености. Због тога се говори о развоју дигиталне музичке писмености, која се развија као одговор на трансформацију музике насталу у оквирима савременог деловања (Hugill 2012, 52). Као производ свих тих процеса настаје и појам „мрежне музичке писмености" (*networked musical literacy*), којим се указује на важну повезаност између музичког знања и дигиталних комуникационих канала (Waldron 2013, 259). Као врста потребе јавља се захтев да савремени музички образован појединац поседује и дигиталне музичке компетенције које обухватају коришћење софтвера за продукцију и обраду звука, примену дигиталних алата у процесу учења и вештину критичког коришћења онлајн музичких ресурса (Bauer 2014, 6). Посебно је значајно нагласити да савремени музичари треба да развијају критички приступ информацијама и селекцији дигиталних садржаја (Webster 2011, 123). Може се сматрати да музичка писменост због тога надилази разумевање „музичког језика" и постаје способност комуникације,

сарадње и стварања у виртуелном окружењу (Williams 2014, 94). Досадашње традиционалне музичке вештине допуњују се и проширују на технолошка знања, која постају све важнија у савременој музичкој пракси. На тај начин се поставља темељ за целоживотно учење, при чему дигиталне технологије пружају континуирано усавршавање музичких знања независно од формалних образовних институција (Creech, Varvarigou, and Hallam 2020, 223).

Музичка писменост тако постаје процес који траје током читавог живота и који се развија кроз сталну интеракцију са различитим изворима знања, дигиталним алатима и музичким заједницама. Несумњиво, све то доводи до промена и активнијег учешћа у савременој музичкој култури. Ипак, управо тај плурализам, који омогућава сваком појединцу да буде креатор и „ауторитет" за различите врсте музичких садржаја, доводи до тога да је неопходно критички приступати тим садржајима и способност музичке писмености мора бити на завидном нивоу како би могли да се препознају нетачни, полутачни или пропагандни ефекте у тим садржајима.

ДРУШТВЕНЕ МРЕЖЕ КАО ПРОСТОР НЕФОРМАЛНОГ МУЗИЧКОГ ОБРАЗОВАЊА И РАЗВОЈА МУЗИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА И УКУСА

Као што је назначено у уводном делу, друштвене мреже постају простор у којем је могуће употпунити и проширити своја формална знања. Ипак, не треба да се изједначава знање које се остварује у званичним институцијама и од стране појединаца који имају експертизу из одређених области и искуства у раду са младима. С друге стране, учење које се усваја путем дигиталних канала представља неформални начин образовања и засновано је на добровољности, флексибилности, самосталности и одсуству институционалне контроле (Marsick and Watkins 2001, 25). Сматра се да неформално образовање представља производ свакодневних

активности, личних искустава и комуникације са другим појединцима (Livingstone 2001, 4).

Последица која се јавља из свих дигиталних процеса је и појава новог модела учења који је заснован на принципу сарадње и партиципације (Siemens 2005, 4). Значајан допринос у развоју неформалног музичког образовања дала је Луси Грин (*Lucy Green*) (2008, 10), која је указала на то да велики број младих музичара своје музичке компетенције развија путем незваничног и институционалног система образовања. Њена истраживања показала су да се музичко образовање најчешће одвија кроз слушање, опонашање, експериментисање и сарадњу са вршњацима. Захваљујући постојању друштвених мрежа, утисак је да ови механизми учења додатно добијају на важности и популарности, јер корисници могу да прате извођење професионалних музичара, анализирају њихове технике, постављају питања и имају директну интеракцију са извођачима, стварајући тако услове за континуирано усавршавање у музичким вештинама (Veblen and Waldron 2023, 267).

Оквир за разумевање оваквог начина усвајања знања пружа социокултурна теорија Лава Виготског (*Lev Vygotsky*). Он сматра да процес учења настаје кроз социјалну интеракцију и комуникацију са другима, због чега истиче размену искустава у развоју знања и вештина (Vygotsky 1978, 57). У том смислу, канали друштвене комуникације могу се посматрати као виртуелна окружења у којима се остварују бројне интеракције које подстичу учење. На сличан начин размену знања виде Сименс (*Siemens*) и Даунс (*Downes*). Они заговарају концепт конективизма и став да је знање распоређено унутар мреже људи, дигиталних ресурса и технолошких система, а под учењем сматрају способност успостављања и одржавање тих веза (Siemens 2005, 4; Downes 2012, 53). У контексту музичког образовања, корисници друштвених мрежа могу приступити великом броју ресурса као што су видео-лекције, нотни материјали, анализе музичких дела, снимци концерата

и други стручни дискурси, што доприноси развоју музичких знања и вештина (Green 2008, 10).

Користећи друштвене мреже, млади су у прилици да се упознају и са различитим музичким културама и традицијама. Дигитална технологија доприноси интеркултуралном музичком образовању јер омогућава непосредан контакт са музиком различитих народа и култура (Campbell 2004, 91). Уз то, путем дигиталних средстава комуникације конзументи имају могућност да учествују у глобалним музичким заједницама и самим тим упознају се са појединцима различитих културних, језичких и националних припадности (Liu 2016, 1329). Захваљујући томе, корисници могу развијати шире разумевање музичке разноврсности и већу отвореност према различитим музичким праксама, што доводи до вишег степена толеранције и разумевања различитих друштвених и историјских околности у којима је та музика настала, као и вредности које она представља (Elliott 1995, 209).

Такође, не треба занемарити чињеницу да кроз употребу дигиталних средстава комуникације конзументи развијају и сопствени музички идентитет. На тај начин се развија и аспект социјализације. Кроз избор музичких садржаја, праћење музичара и учешће у онлајн заједницама, млади обликују своје културне вредности, развијају осећај припадности одређеним друштвеним групама и конструишу сопствени идентитет (Bennett 2000, 27). Музички идентитет може се дефинисати као део укупног личног и социјалног идентитета који се формира кроз музичка искуства, музичке изборе и учешће у музичким активностима (MacDonald, Hargreaves, and Miell 2002, 3). Он „обухвата начин на који појединац доживљава себе као музичког субјекта, али и начин на који га други препознају на основу његових музичких преференција и активности" (North, Hargreaves, and O'Neill 2000, 258). Музика има важну улогу у процесу изградње личног идентитета зато што омогућава младима да истражују различите аспекте сопствене личности и обликују слику о себи (North and

Hargreaves 1999, 78). Посебно се истиче адолесцентски период, јер у тим годинама музика има посебан значај, пошто постаје средство изражавања емоција, ставова и припадности одређеним вршњачким групама (MacDonald, Hargreaves, and Miell 2002, 17). Музички идентитет се дефинише као део укупног личног идентитета и ширег друштвеног идентитета који се развија и успоставља кроз усвајање музичког искуства, музичких избора и учешћа у различитим музичким активностима (MacDonald, Hargreaves, and Miell 2002, 3). Другим речима, музички идентитет обухвата начин на који појединац доживљава себе као музички субјекат, али и начин на који га други препознају на основу његових музичких преференција и активности (Bennett 2012, 64). Кроз одабир жанрова, извођача и музичких стилова млади размењују своје вредности, уверења и животне стилове (North and Hargreaves 1999, 77).

На формирање музичког идентитета, посебно треба истаћи, има утицај учешће у онлајн музичким заједницама. Дигиталне заједнице окупљају се око одређених музичких жанрова и/или извођача, а све то омогућава корисницима да размењују искуства, ставове и знања (Waldron 2013, 260). Учешће у таквим заједницама доприноси развоју осећаја припадности и колективног идентитета, што је посебно важно у периоду адолесценције, када млади активно трагају за сопственим местом у друштву (Baym 2015, 96). Ипак, утицај дигиталних средстава комуникација не мора бити искључиво позитиван на формирање музичког идентитета. Наиме, популарност одређених музичких садржаја често је условљена комерцијалним интересима музичке индустрије и логиком функционисања дигиталних платформи (Pariser 2011, 59). „Музичка индустрија све више користи дигиталне медије као средство обликовања потрошачких навика и музичке преференције публике и у таквом окружењу постоји опасност да комерцијални критеријуми остану важнији од уметничких и образовних вредности музике" (Hesmondhalgh

2013, 63). Управо из тог разлога питање музичке писмености не губи на својој актуелности.

ЗАКЉУЧАК

Савремени развој технолошких и комуникационих система произвео је значајне промене у начину на који се знање усваја, развија и преноси. Може се говорити да је то довело до револуционарних промена у области образовања. Промене су видљиве и присутне у музичком образовању, доводе до проширења традиционалних модела учења и формирају нове облике неформалног вида образовања. Анализом заснованој на теоријским приступима и релевантним истраживањима показано је да дигиталне платформе и канали попут Јутјуба, Инстаграма и Тиктока представљају значајан простор за приступ музичким садржајима, за размену знања али и платформу за развој музичких вештина и учешће младих у креирању различитих контекста музичке културе. Значајан је допринос дигиталног окружења у превазилажењу ограничења која постоје у оквирима формалних образовних институција јер подстиче и самостално учење. Због свега тога несумњиво је да дигиталне мреже све чешће постају простор креативности и осећаја припадности музичкој заједници. Дигитални свет као простор на којем млади проводе све више свог свакодневног времена има утицај и на стварање и развој музичког идентитета. Уз то, још један појам добија на важности и мења своје значење захваљујући дигиталним алатима, а то је трансформација појма „музичке писмености". Музичка писменост превазилази своје традиционално значење и смешта се у много шири контекст.

У анализи која је изложена у претходном делу рада указано је и на негативне елементе које са собом доноси све већа улога дигиталних канала у процесу музичког образовања. Највећа опасност је постојање великог протока информација и недостатак стручне контроле која би контролисала доток

информација. Алгоритамска селекција и комерцијални интереси које дигиталне платформе садрже додатно могу да збуне и доведу у заблуду младе приликом развоја њиховог музичког укуса. Додатни проблем представља чињеница да популарност и видљивост музичких садржаја најчешће нису у директној вези са њиховом уметничком, односно образовном вредношћу, већ су условљени дигиталном економијом и алгоритамском оптимизацијом, због чега дигиталне канале и алате не треба посматрати као замену за формални вид образовања него као њихову допуну и средство. Свакако треба имати у виду да је неопходно правити равнотежу између традиционалног и дигиталног начина учења јер стасавају генерације које су од почетка свог живота у контакту са дигиталним средствима комуникације. Може се закључити да је потврђена основна претпоставка на којој је базиран рад: друштвени канали представљају значајан ресурс за стицање музичког образовања и развој музичке писмености, али неопходно је присуство стручних појединаца који би надзирали тај процес. Дигитални свет не може да промени суштину музичког образовања, али проширује његове границе, стварајући нове могућности за учење, стваралаштво, комуникацију и учешће у савременој музичкој култури.

РЕФЕРЕНЦЕ

Albert, Daniel J. 2015. "Social Media in Music Education: Extending Learning to Where Students 'Live'". *Music Educators Journal* 102 (2): 31–38. DOI: 10.1177/0027432115606976.

Bates, Anthony William (Tony). 2015. *Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning*. Vancouver: Tony Bates Associates Ltd.

Bauer, William I. 2014. *Music learning today: Digital pedagogy for creating, performing, and responding to music*. New

York: Oxford University Press. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199890590.001.0001.

Baym, Nancy K. 2015. *Personal Connections in the Digital Age*. Cambridge: Polity Press.

Bennett, Andy. 2000. *Popular Music and Youth Culture: Music, Identity and Place*. London: Macmillan.

Bennett, Andy. 2012. *Music, Style and Aging: Growing Old Disgracefully?* Philadelphia: Temple University Press.

Bennett, Sue, Karl Maton, and Lisa Kervin. 2008. "The 'Digital Natives' Debate: A Critical Review of the Evidence". *British Journal of Educational Technology* 39 (5): 775–786. DOI: 10.1111/j.1467-8535.2007.00793.x.

Beukeboom, Camiel J., and Monique Pollmann. 2021. "Partner Phubbing: Why Using Your Phone During Interactions with Your Partner Can Be Detrimental for Your Relationship". *Computers in Human Behavior* 124: 1–11. DOI: 10.1016/j.chb.2021.106932.

Bozkurt, Aras, Insung Jung, Junhong Xiao, Viviane Vladimirschi, Robert Schuwer, Gennady Egorov, Sarah R. Lambert, Maha Al-Freih, Judith Pete, Don Olcott, Jr., Virginia Rodes, Ignacio Aranciaga, Maha Bali, Abel V. Alvarez, Jr., Jennifer Roberts, Angelica Pazurek, Juliana Elisa Raffaghelli, Nikos Panagiotou, Perrine de Coëtlogon, Sadik Shahadu, Mark Brown, Tutaleni I. Asino, Josephine Tumwesige, Tzinti Ramírez Reyes, Emma Barrios Ipenza, Ebba Ossiannilsson, Melissa Bond, Kamel Belhamel, Valerie Irvine, Ramesh C. Sharma, Taskeen Adam, Ben Janssen, Tatiana Sklyarova, Nicoleta Olcott, Alejandra Ambrosino, Chrysoula Lazou, Bertrand Mocquet, Mattias Mano, and Michael Paskevicius. 2020. "A Global Outlook to the Interruption of Education Due to COVID-19 Pandemic: Navigating in a Time of Uncertainty and Crisis". *Asian Journal of Distance Education* 15 (1): 1–126. DOI: 10.5281/zenodo.3878572.

Broomhead, Paul. 2021. "A New Definition of Music Literacy: What, Why, and How?". *Music Educators Journal* 107 (3): 15–21. DOI: 10.1177/0027432121991644.

Buckingham, David. 2003. *Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture*. Cambridge: Polity Press.

Burnard, Pamela. 2012. *Musical Creativities in Practice*. Oxford: Oxford University Press.

Campbell, Patricia Shehan. 2004. *Teaching Music Globally*. New York: Oxford University Press.

Carr, Nicholas. 2010. *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains*. New York: W. W. Norton.

Castells, Manuel. 2010. *The Rise of the Network Society*. 2nd ed. Oxford: Wiley-Blackwell.

Cayari, Christopher. 2021. "Creating Virtual Ensembles: Common Approaches from Research and Practice". *Music Educators Journal* 107 (3): 38–46. DOI: 10.1177/0027432121995147.

Creech, Andrea, Maria Varvarigou, and Susan Hallam. 2020. *Contexts for Music Learning and Participation: Developing and Sustaining Musical Possible Selves*. Cham: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1007/978-3-030-48262-6.

Csíkos, Csaba, and Gabriella Dohány. 2016. "Connections Between Music Literacy and Music-Related Background Variables: An Empirical Investigation". *Visions of Research in Music Education* 28: 1–23.

Downes, Stephen. 2012. *Connectivism and Connective Knowledge: Essays on Meaning and Learning Networks*. Ottawa: National Research Council Canada.

Elliott, David J. 1995. *Music Matters: A New Philosophy of Music Education*. New York: Oxford University Press.

Fournier, Hippolyte, Arnaud Fournel, François Osiurak, Olivier Koenig, Flora Pâris, Vivien Gaujoux, and Fabien Ringeval. 2026. "Attention Hijacked: How Social Media Notifications Disrupt Cognitive Processing". *Computers in Human Behavior* 179: 1–12. DOI: 10.1016/j.chb.2026.108926.

Gómez-Galán, José. 2015. "Media Education as Theoretical and Practical Paradigm for Digital Literacy: An Interdisciplinary Analysis". *European Journal of Science and Theology* 11 (3): 31–44. DOI:10.48550/arXiv.1803.01677.

Green, Lucy. 2008. *Music, Informal Learning and the School: A New Classroom Pedagogy*. Aldershot: Ashgate.

Hesmondhalgh, David. 2013. *The Cultural Industries*. 3rd ed. London: Sage.

Hobbs, Renee. 2010. *Digital and Media Literacy: A Plan of Action: A White Paper on the Digital and Media Literacy Recommendations of the Knight Commission on the Information Needs of Communities in a Democracy*. Washington, DC: Aspen Institute.

Hugill, Andrew. 2012. *The Digital Musician*. London: Routledge.

Jaakkola, Maarit. 2023. "Digital Performance at the Side Stage: The Communicative Practices of Classical Musicians and Music Hobbyists on Instagram". *Continuum* 37 (3): 296–308. DOI: 10.1080/10304312.2023.2234109.

Jaciow, Magdalena, and Robert Wolny. 2021. "New Technologies in the Ecological Behavior of Generation Z". *Procedia Computer Science* 192: 4780–4789.

Jenkins, Henry. 2006. *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York: New York University Press.

Kruse, Nathan B., and Kari K. Veblen. 2012. "Music Teaching and Learning Online: Considering YouTube Instructional Videos". *Journal of Music, Technology and Education* 5 (1): 77–87.

Lei, Sum Yi, Dickson K. W. Chiu, Mavis Man-wai Lung, and Cheuk Ting Chan. 2021. "Exploring the Aids of Social Media for Musical Instrument Education". *International Journal of Music Education* 39 (2): 187–201. DOI: 10.1177/0255761420986217.

Liu, Yanchen. 2016. "Peculiarities of Initial Piano Pedagogy in Contemporary China". In *2nd International Conference on Arts, Design and Contemporary Education*, ed. Eric

McAnally, Michael Hylind, Tatiana Volodina, Yong Zhang, and Irina Solovjeva, 1328–1333. Paris: Atlantis Press. DOI: 10.2991/icadce-16.2016.324.

Livingstone, David W. 2001. *Adults' Informal Learning: Definitions, Findings, Gaps and Future Research*. Toronto: Centre for the Study of Education and Work.

Lodge, Jason M., and William H. Harrison. 2019. "The Role of Attention in Learning in the Digital Age". *Yale Journal of Biology and Medicine* 92 (1): 21–28.

MacDonald, Raymond, David Hargreaves, and Dorothy Miell. 2002. *Musical Identities*. Oxford: Oxford University Press.

Mark, Gloria. 2023. *Attention Span: A Groundbreaking Way to Restore Balance, Happiness and Productivity*. New York: Hanover Square Press.

Marsick, Victoria J., and Karen E. Watkins. 2001. "Informal and Incidental Learning". *New Directions for Adult and Continuing Education* 2001 (89): 25–34. DOI: 10.1002/ace.5.

Matović, Mirjana, i Nikola Vetnić. 2020. „IT tehnologije u razvoju muzičke pismenosti deteta predškolskog uzrasta". *Pedagoška stvarnost* 66 (1): 28–41. DOI: 10.19090/ps.2020.1.28-41.

Miao, Fengchun, Juan Enrique Hinostroza, Molly Lee, Shafika Isaacs, Dominic Orr, Fabio Senne, Ana-Laura Martinez, Ki-Sang Song, Alexander Uvarov, Wayne Holmes, and Benjamin Vergel de Dios. 2022. *Guidelines for ICT in Education Policies and Masterplans*. Paris: UNESCO.

North, Adrian C., David J. Hargreaves, and Susan A. O'Neill. 2000. "The Importance of Music to Adolescents". *British Journal of Educational Psychology* 70 (2): 255–272. DOI: 10.1348/000709900158083.

Pariser, Eli. 2011. *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. New York: Penguin Press.

Prensky, Marc. 2001. "Digital Natives, Digital Immigrants Part 1". *On the Horizon* 9 (5): 1–6. DOI: 10.1108/10748120110424816.

Radovanović, Bojana. 2022. "TikTok and Sound: Changing the Ways of Creating, Promoting, Distributing and Listening to Music". *INSAM Journal of Contemporary Music, Art and Technology* 9 (1): 51–73. DOI: 10.51191/issn.2637-1898.2022.5.9.51.

Redecker, Christine. 2017. *European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Salvador, Karen, Erika J. Knapp, and Whitney Mayo. 2021. "Reflecting on the 'Community' in Community Music School after a Transition to All-Online Instruction". *Music Education Research* 23 (2): 194–210. DOI: 10.1080/14613808.2021.1905623.

Schiavio, Andrea, Michele Biasutti, and Roberta Antonini Philippe. 2021. "Creative Pedagogies in the Time of Pandemic: A Case Study with Conservatory Students". *Music Education Research* 23 (2): 167–178. DOI: 10.1080/14613808.2021.1881054.

Siemens, George. 2005. "Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age". *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning* 2 (1): 3–10.

Skulmowski, Alexander, and Kate Man Xu. 2022. "Understanding Cognitive Load in Digital and Online Learning: A New Perspective on Extraneous Cognitive Load". *Educational Psychology Review* 34 (1): 171–196. DOI: 10.1007/s10648-021-09624-7.

Swanwick, Keith. 1999. *Teaching Music Musically*. London: Routledge.

Thompson, Penny. 2013. "The Digital Natives as Learners: Technology Use Patterns and Approaches to Learning". *Computers & Education* 65: 12–33. DOI: 10.1016/j.compedu.2012.12.022.

Turkle, Sherry. 2011. *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. New York: Basic Books.

UNESCO. 2023. *Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education*. Paris: UNESCO.

Veblen, Kari K., and Janice L. Waldron. 2023. "Digital Sociology and Online Music Communities: Models and Lessons from the Internet". *Visions of Research in Music Education* 41 (1): 74–89. DOI: 10.17877/DE290R-22767.

Vygotsky, Lev S. 1978. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Waldron, Janice. 2013. "User-generated Content, YouTube and Participatory Culture on the Web: Music Learning and Teaching in Two Contrasting Online Communities". *Music Education Research* 15 (3): 257–274. DOI: 10.1080/14613808.2013.772131.

Webster, Peter R. 2011. "Key Research in Music Technology and Music Teaching and Learning". *Journal of Music, Technology and Education* 4 (2–3): 115–130. DOI: 10.1386/jmte.4.2-3.115_1.

Williams, David A. 2014. "Another Perspective: The iPad Is a REAL Musical Instrument". *Music Educators Journal* 101 (1): 93–98. DOI: 10.1177/0027432114540476.

Gabrijela Grujić*
Faculty of Education, University of Belgrade

DIGITAL COMMUNICATION TOOLS AND MUSIC EDUCATION: THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA DEVELOPMENT ON MUSICAL LITERACY

Resume

The development of social media and other digital communication tools has brought about significant changes in the ways young people communicate, access musical content, and engage in the learning process. Musical content is increasingly presented and performed through platforms such as YouTube, Instagram, and TikTok. In this context, shorter formats and creative interpretations have gained prominence. On Instagram, the visual presentation of musical content plays a particularly important role, promoting performers who create musical material based on aesthetic parameters. Conversely, YouTube offers content through which young people can further their musical education by accessing video tutorials on instrumental performance, as well as acquiring theoretical knowledge of music and music production. This mode of education has also transformed traditional forms of knowledge acquisition, such as classroom instruction, as contemporary learning approaches emphasize visual demonstration, rapid access to information, flexibility, and accessibility. Consequently, contemporary music education has

* E-mail: gabrijela.grujic@uf.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0003-2083-5606.

acquired a new dimension, with music becoming not only a subject of learning but also a means of communication, social interaction, and identity expression within the digital environment.

Using a theoretical-analytical approach and the comparative method, this paper examines the relationship between various forms of digital communication and music education. The aim of the study is to investigate how digital tools influence the development of music literacy. The paper also discusses the challenges associated with digital communication channels during the process of acquiring musical knowledge. Furthermore, particular attention is devoted to the concepts of digital literacy and informal learning.

Keywords: digital communication, music education, social media, music literacy, youth

** Овај рад је примљен 28. јула 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 31. августа 2026. године.

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ И НАУЧНА ПОЛЕМИКА

317

Дубравка Стајић

ЗАШТО ЈЕ ДОБРО ЧИТАТИ ДЕЛА ТОМЕ ПИКЕТИЈА?

325

Александар В. Корољ

И БЕЛОРУС И СРБИН – АКАДЕМИК ИВАН ЧАРОТА

УДК 330.14:330.342.14/.15(049.3)
DOI: 10.5937/pr89-69616
Осврт

Политичка ревија
3/2026.
Vol. 89
стр. 317-323

Дубравка Стајић*
Београд

ЗАШТО ЈЕ ДОБРО ЧИТАТИ ДЕЛА ТОМЕ ПИКЕТИЈА?

Тома Пикети (*Thomas Piketty,* рођен 1971. године) једна је од најистакнутијих личности левичарске оријентације у XX веку. Како је сам написао у предговору једном од својих дела, „припада генерацији која није имала времена да је захвати изазов комунизма" и, као млад економиста, не само да је заступао идеју и праксу неолиберализма, већ је сумњао у све старије, који су имали ресантиман према бившем систему. Пикети је студирао економију на Лондонској школи економије (*London School of Economics, LSE*), и тада се сусрео са идејама свог професора Ентонија Аткинсона (*Anthony B. Atkinson*) који је, бавећи се статистиком, дошао до критичких ставова о друштвеној неједнакости. Ово је изазвало прави обрт у размишљањима младог последипломца: резултат је најпре монографија *Неједнакост у Француској 1910-1970*, а затим обимна студија *Капитал у XXI веку*.

Пикети је окупио групу сарадника, најпре Француза, а затим се критичка статистика проширила међу његовим истомишљеницима у Великој Британији, САД, чак и у Кини. Покренут је макро-пројекат на интернету, којим се доказује неједнакост као законити производ глобализације. Основна теза на којој Пикети заснива своја истраживања је неодрживост глобализације и нужност стварања новог

* Виши научни сарадник у пензији. Имејл: dstajicips@gmail.com; ORCID: /.

система. Тај систем би имао карактеристике солидарног и нерасистичког друштва. Инструменти који су основа за стварање новог друштва су порези – основни је прогресивни порез на имовину и наследство. У бројним радовима Пикети је показао да су порези на капитал и наследство смањени у најразвијенијим земљама, а терет пореског пуњења државног буџета је пао на сиромашне слојеве друштва. Један од примера је одлука председника САД Доналда Трампа (*Donald J. Trump*), у његовом првом мандату, да се федерални порез на добит компанија смањи са 30% на 15%. Европска унија је озаконила слободан проток капитала, али није утврдила јединствен порески систем, тако да појединачна држава може својом националном регулативом да пропише 0% пореза на добит, што би привукло велики број компанија. Ово је Пикетијева критика у којој истиче да о економској равнотежи у ЕУ нема ни помена. Он предлаже систем опорезивања највећих богатстава, а од тих средстава би се регулисала општа и појединачна питања статуса: Појединачно, свако ко наврши 25 година добио би суму (предложена је 120.000 евра) којом би решио своја статусна питања – покретање приватног посла или куповина првог стана, што за људе који не поседују никакву имовину има велики економски, социјални и психолошки ефекат. На ову веома хуману идеју можемо да реагујемо постављањем питања: Ко ће изгласати правичнији систем пореза?

У историји свих народа представничка тела сачињавали су представници богатог слоја (или политички владајућег слоја) и они су одређивали економски и социјални статус свих слојева друштва. Чак и у периоду који Пикети често цитира – од 1945. до 1980. године – нагли раст зарада највише је побољшао статус средње класе (40% становника), док су најсиромашнији (50% становништва) задржали статус на дну друштвене лествице.

Аутор добро познаје колонијалну историју коју су произвеле Европа и САД, чије последице сагледава као

проширени облик проблема неједнакости. Робовласнички систем, истиче Пикети, установљен је колонијалним освајањима током неколико векова, а најинтензивније од 17. века, и данас ови односи нису разрешени на правно прихватљив начин. Познато је да је Велика Британија до краја Другог светског рата била највећа империја, а за њом, по величини поседа и броју становника, следила је Француска. Пикети детаљно анализира карактеристичан пример: Француска је била колонијални господар Хаитија (Средња Америка) од чијих поља шећерне трске су се обогатиле многе француске породице. Године 1797. избио је устанак, који се завршио ослобођењем колоније и проглашењем независне Републике Хаити 1804. године. Француска држава је 1825. године донела Закон о обештећењу бивших плантажа, а Хаити је отплаћивао обештећење до 1950. године (урачунати су кредити и камате банака, те други споредни трошкови). Било би правично, закључује Пикети, да у XXI веку Француска обештети Хаити, те наводи низ примера обештећења. После Америчког грађанског рата (1861–1865) црни робови су ослобођени, уз обећање да ће за накнаду добити „40 јутара (енглеских) и мазгу", што никада није остварено. САД су исплатиле одштету од 20.000 долара грађанима јапанског порекла неправедно интернираним за време Другог светског рата. Алжирска револуција (1954–1961) однела је неколико десетина хиљада људских живота, док коначно Алжир није постао слободна и суверена република; док се о суровостима француских војника, посебно падобранаца, који су живе устанике стављали у џакове, а потом закопавали у земљу, говорило у јавним медијима тек поводом 70-годишњице револуције.

Пикети се не устручава да најпре разоткрије колонијалну прошлост своје домовине, као узрок неједнакости у свету, а потом и проблеме репарација из два светска рата међу европским земљама. Смањивање неједнакости постепено је нестајало током XX века. Пикети посебно истиче да, на

основу прегледа и анализе пореских књига у Француској, које је обавио сам, а касније и са групом истраживача, и где је обухваћен период од 1810. до 1959. године, може да се докаже да су два светска рата више допринела смањењу имовинских разлика него Француска револуција 1789. године, којој је то био циљ и програм. Ментор и касније сарадник Томе Пикетија био је поменути енглески економиста Ентони Аткинсон, који је цео свој научни опус посветио изучавању неједнакости и историјској динамици расподеле дохотка и богатства. Текстови су код обојице праћени графиконима, што читаоцу олакшава схватање сложених односа. Пикети наводи: „Године 1978, у свом капиталном делу *Distribution of personal wealth in Britain* (чији је коаутор Алан Харисон), Аткинсон се надовезује на Кузнеца и превазилази га: систематично користи британске архиве о наследству, за период 1910–1970, те у својој маестралног анализи показује у коликој мери различити економски, друштвени и политички фактори могу бити од помоћи при тумачењу запажених проблема у расподели богатства, посебно драматичних током овог истински турбулентног периода".(Piketty 2020, 64).

Поред пореских измена за које се Пикети залаже, друго значајно питање је питање образовања у свету. Примери најбогатијих држава, САД и Велике Британије, показују да су најскупљи факултети доступни само потомцима најуже друштвене елите. Корелација између богатства родитеља и нивоа образовне установе коју похађа дете је апсолутна. После санирања финансијске кризе 2008. године, истраживачи неједнакости запазили су повећање броја студената, у неким земљама ЕУ и 20%. Али, проблем финансирања универзитета се тиме заоштрава. То доказују донације највећим универзитетима у САД. Донације универзитетима у САД представљају стару традицију у пракси виших класа. Ослобођење донација од опорезивања био је један од мотива дародаваца. Они су такође постајали чланови управних одбора универзитета и акционари са значајним утицајем. Улога

државе у правној регулативи и финансирању образовања се смањује, што је приметно у најбогатијим државама – већ на почетку свог другог мандата, председник САД Трамп укинуо је државне донације највећим универзитетима, што указује на процес регресије у систему школства, и у виђењу образовања од стране друштва. Образовање је један од стубова друштва, а младе генерације у XXI веку разумеју да је то пут изласка из сиромаштва и породичне осуђености на немоћ и припадност друштвено обесправљенима.

Прекаријат је изгубио илузије и поверење у стару левицу, те прихвата националистичке и ксенофобне политичке програме – политичке партије више немају конзистентне програме, већ рачунају са страховима бирача. Један од реалних страхова је убрзано губљење надлежности државе, које се постепено своде на одбрану територије и граница. Јавна и државна својина се топе – нестају присвајањем од стране корпоративног капитала, који ће ускоро имати удела у државним порезима. То је актуелно стање у Француској, а слично је и у најразвијенијим земљама.

Као правично глобално решење, Пикети износи темељне вредности нове глобализације: 1) једнакост у образовању; 2) циркулација моћи и имовине; 3) социјалфедерализам; 4) правична и одржива глобализација. Он не оспорава да су социјалистички и социјалдемократски системи XX века имали низ мана, али се из њихових позитивних резултата (развој у социјалним секторима) може научити и промишљати у складу са потребама XXI века.

Читалац лишен идеолошких предрасуда, може поставити нека питања – ако су носиоци политичких власти и носиоци богатстава увек у спрези, како умањити неједнакост без насилног развлашћивања? Један домаћи пример добро илуструје проблеме: На првомајском скупу једног од синдиката чуло се да Србија постаје земља подстанара**,** јер ниједан радник не може да купи стан. Може се поставити и ово питање: Да ли би неки наш рентијер добровољно поклонио

један од својих бројних станова локалној самоуправи, за решење стамбеног питања најугроженијој породици? Аутор овог осврта сумња у то. А још више сумња да би у земљи у развоју било реално очекивати да Скупштина изгласа порезе од 80% на велика богатства и највише приходе.

Чињеница да је епидемија короне (2020–2023) била увод у ратове који угрожавају економски опстанак целог света – представља доказ да је историја заснована на преплетености и узајамној условљености економије, политичке моћи и борбе за доминацију, увек доведене до свог краја. Ратови на Блиском истоку и у Ирану, рат у Украјини представљају само почетак Трећег светског рата, тврде геополитиколози и теоретичари глобализације.

Тим снагама не супротставља се ниједна јасно профилисана опозициона снага – у облику политичке странке, покрета или међународног политичког савеза. Пикети процењује да је будућност ЕУ – цепање Уније на неколико мањих савеза. То би могао да буде економско-политичко-социјални савез држава Француске, Немачке, Шпаније и Италије, које обухватају 75% становништва и исто толико БДП Европске уније. Сецесионистички покрети у САД, Канади и другде показују да су корени кризе неолиберализма дубоки, јављају се стари националистички покрети и пароле, за које се сматрало да их је превазишла историја, а и технолошки развој.

Међународни односи не оспоравају мисао и идеје о социјалној држави које заступа не само Тома Пикети, већ и многи млади интелектуалци широм света, путем Интернета, на јавним научним скуповима, у чланцима и (ко)ауторским књигама. У Србији у којој су општа јавна депресија и неповерење у носиоце власти узели данак, треба читати дела Томе Пикетија као морално и политичко охрабрење.

РЕФЕРЕНЦЕ

Thomas Piketty. 2013. *Capitalisme dans XXI siècle*. Paris, 1000 pp.

Thomas Piketty. 2020. *Vivement le socialisme*, *Chroniques 2016–2020*. Paris, Ed. Seuil, 290 pp.; српско издање: Toma Piketi. 2021. *Jedva čekam socijalizam! Hronika 2016-2020*. Novi Sad: Akademska knjiga, 284 str.

* Овај рад је примљен 27. јула 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 31. августа 2026. године.

УДК 821.161.3:929 Черота И. А.
DOI: 10.5937/pr89-68660
Приказ

Александар В. Корољ*

И БЕЛОРУС И СРБИН – АКАДЕМИК ИВАН ЧАРОТА

Минска духовна академија и семинарија

Савич, Александра, ур. 2026. *Жизнь и деятельность Ивана Чароты – сборник трудов международной научной конференции, состоявшейся 22 июня 2026 года в Институте политических исследований, Белград.* Белград: Институт политических исследований, 306 с. DOI 10.18485/ips_zhdi_charota.2026.

У Београду су објављени зборници научних радова „Живот и дело Ивана Чароте”, на руском и на српском језику (Савић 2026). Приређивач наведених зборника је доктор филолошких наука Александра Савић, научни сарадник, а радови су прикупљени на Међународној научној конференцији одржаној на Институту за политичке студије у Београду 22. јуна 2026. године. Конференција је настала као резултат истоименог научног пројекта Синодалне историјске комисије у Минску, чији су руководиоци доктор социолошких наука, професор Зоран Милошевић, научни саветник, и његова сарадница докторанд филологије Дајана Лазаревић (у трајању 1. 12. 2025 – 1. 12. 2026). Окупила је значајан број истраживача из Белорусије, Србије, Русије, Молдавије, Босне и Херцеговине, Бугарске, Северне Македоније,

* Имејл: secretariat.minda@yandex.ru; ORCID: /.

Словеније, Пољске, поштоваоце лика и дела Ивана Алексејевича Чароте (1952–2024), белоруског слависте и србисте, академика САНУ.

Иван Алексејевич Чарота познат је у Србији као белоруски културни делатник, књижевни преводилац, мислилац и борац за белоруско-српске културне везе. Чарота је један од оних који су највише допринели зближавању и међусобном разумевању два братска словенска народа. Његова дела обележена су високим српским одликовањима и књижевним наградама. Желели бисмо да српске пријатеље упознамо и са значајним доприносом ове изузетне личности самој белоруској националној култури.

Иван Чарота је рођен и одрастао у пограничном југозападном крају Белорусије, који до данас у највећој мери чува религијске и фолклорне традиције белоруског народа. Као човек који потиче из сеоске средине, Иван Чарота је у срцу чувао поштовање према обичним трудбеницима, а и сам је остао веома скроман и приступачан човек, чак и онда када је већ био доктор наука, професор и шеф катедре за славистику на водећој високошколској установи Републике Белорусије. Примера ради, Иван Чарота је увек прилазио по благослов приликом сусрета са сваким, чак и младим и тек рукоположеним свештеником. Такво је било његово поштовање према духовном чину. Радо је учествовао у годишњим вишедневним литијама по удаљеним крајевима Белорусије, објашњавајући то жељом да се поучи искреној вери од обичних сеоских житеља, да се приближи животној мудрости старих људи, што му је недостајало у престоничком милионском граду.

За Белорусе, који су се услед недовољне пажње према родним традицијама стидели језика свога народа, Иван Чарота је приредио две антологије белоруске хришћанске поезије и прозе, назвавши обе те збирке: „У сусрет Духу”, од којих је антологија поезије преведена

на српски језик. Чарота је у себи складно спајао укорењеност у локалној културној традицији са разноврсним интересовањима за културна достигнућа многих словенских народа: пре свега Срба, али такође и Руса, Пољака и других народа. Сведочанство његове пажње према Словенима представљају оригиналне песме на руском језику и бројни преводи на белоруски језик књижевних класика, нарочито Иве Андрића, Бранислава Нушића и српских песника.

Посебно треба подсетити на то да је Белорусима приближио велике српске богослове: патријарха Павла, светитеља Николаја (Велимировића), преподобног Јустина (Поповића) и друге јерархе, чија је изузетна дела Иван Чарота годинама преводио на руски језик ради већег обухвата читалачке публике. У ту сврху он је осмислио и покренуо књижевну едицију „Српско богословље XX века" на руском језику, а на белоруски језик превео је српске народне бајке.

Притом, током свог вишедеценијског бављења књижевним превођењем и представљањем српске књижевности и културе у Белорусији, Чарота се истовремено бори за Србију у политичком смислу. У периоду 1990–2000. руководи хуманитарним организацијама чији је циљ био сакупљање помоћи за Србију током ратног периода, потом и бомбардовања 1999. године. Чарота, такође, пише чланке, држи говоре на тему дешавања у Србији, подиже свест о друштвено-политичкој ситуацији Србије у белоруској и руској средини.

У зборнику објављеном у Београду виде се одјеци Чаротиног друштвено-политичког деловања. У белоруској историографији су можда и јединствени по својој садржајности Чаротини чланци о погрому српског народа на Косову и Метохији, избеглим лицима из разних крајева бивше Југославије, Милошевићевој политици коју је белоруски председник

ценио и разумео, а белоруски народ био збуњен и недовољно обавештен.

Друштвено-политички значај Ивана Чароте за Србију и Белорусију (али и цео словенски свет) најдетаљније описује др Зоран Милошевић. Он о Чароти говори као о словенофилу, будући да постоји тенденција прихватања свега што је православно (руско, српско), а одбацивање свега што је западно оријентисано. Наравно, то одбацивање не потиче из мржње већ из разумевања реалне ситуације да то није култура и нису погледи на свет словенског бића (Милошевич 2026, 57–58). Чаротино интересовање за културно-просветни рад Мануила Козачинског, Митрополита Јосифа Семашка – то такође доказују. Као врхунац словенофилства код Чароте појављује се србофилија (Милошевич 2026, 59). Током свог рада, он је увек упоређивао историјску судбину белоруског и српског народа, оцењујући их као сличне, због чега имају бројне сличности до данас.

Чаротин рад на сличан начин оцењује и др Кирил В. Шевченко, професор Руског државног социјалног универзитета – Филијале у Минску. Шевченко наводи да је Чароту бринула „евромanија", која нема никакве везе са аутентичним словенским духом (Шевченко 2026, 99–100). Белорусија је део европског континента, стога Чарота не разуме инсистирање на „европеизацији Белорусије", која је већ у Европи" или негирање руског духа у „бело-русу" (Шевченко 2026, 100). Бројна питања у вези са белоруским националним бићем остају без одговора, али Чарота исправно примећује да постоји тенденција фалсификовања историје Белорусије и културно-историјског памћења (Шевченко 2026, 102). Познати белоруски историчар Лав Је. Криштапович изводи следећи закључак: „У фалсификовању белоруске историје, истиче Иван Алексејевич, симптоматичне су специфичне 'теорије' етногенезе Белоруса не као Словена, већ као народа који

се формирао на балтичком супстрату, по посебној литванској линији, одвојено од Руса. Неприметно је, рекло би се, питање управо о супстрату постајало само себи сврха, а не о постојећој заједници, што је посведочено безбројним мноштвом докумената, у којој су данашњи Белоруси законито сами себе сматрали 'РУСима', 'РУСичима', 'РУСкима', 'РУСинима', 'белоРУСцима' и као такве су их управо доживљавали сви странци" (Криштапович 2026, 117).

Због искушења која прате једног словенофила и искреног родољуба и верника, Чарота се позивао на преподобног Јустина Ћелијског, који каже: „Руска душа је најдраматичније бојно поље, на коме се беспоштедно боре анђели и ђаволи. За руску душу ревносно се боре светови, боре се вечности, боре се сам Бог и сам Сатана" (Лазаревић 2026, 79). Како наводи дугогодишња српска сарадница професора Чароте: „Три срца" Чароте су Белорусија, Русија и Србија, „три православне сестре". Он је, у извесном смислу, желео њихово духовно јединство, будући да је оно основа за друге облике обједињавања, па зато у овом раду говоримо о „православном словенофилству" Чароте. Такође, у његовом духу је и следећи закључак: ко жели да буде са нама – добро дошао, а ко не жели – нека иде тамо где сматра да ће му бити боље, „а Бог ће на крају пресудити" (Лазаревић 2026, 80).

Обавезно треба рећи и о црквено-просветитељској делатности Ивана Чароте. Он је био дугогодишњи секретар и стални учесник у раду Библијске комисије за превод Светог писма на белоруски језик за црквену употребу, био је уредник и консултант Издавачког савета Белоруске православне цркве. Чарота је редовно и активно учествовао на међународним и домаћим црквеним и научним конференцијама, на којима је наступао са садржајним и карактеристичним излагањима.

Допринос Ивана Чароте црквеној науци представља историјско-методичка књига-

истраживање „Белоруски језик и Црква", бројни чланци теоријског карактера у годишњаку „Православље у Белорусији и свету", речник богословских и богослужбених термина као плод рада целе Библијске комисије, у којој је Иван Чарота активно учествовао током више од 30 година.

Друга половина живота овог трудбеника била је посвећена пре свега Цркви. Он је био стални парохијанин Петропавловског сабора у Минску, члан православног Братства при њему од времена његовог оснивања почетком 1990-их година. Имајући мноштво службених обавеза, Чарота је за црквена издања настављао рад на текстовима обично до дубоко у ноћ, схватајући прворазредну важност тих послова.

Током свог живота, који је трајао 72 године, Чарота је успео да створи много корисног и вредног за ширење хришћанских идеја. Његов културно-просветитељски рад веома је разноврстан. Био је признат као талентовани преводилац, књижевни историчар, критичар, есејиста, историчар културе, професор Белоруског државног универзитета, члан Савеза писаца СССР-а, а потом Белорусије, где је руководио секцијом за теорију и праксу уметничког превођења, лауреат награде Републике Белорусије „За духовни препород" (2003), почасни члан Српске академије наука, носилац више високих црквених ордена и државних медаља Белорусије, Русије и Србије.

Имали смо срећу да много година сарађујемо са Иваном Алексејевичем Чаротом, нарочито у раду Библијске комисије Белоруске православне цркве. О овом великом делатнику на црквеној и белоруској национално-културној њиви лично су ми остале најсветлије успомене. За нас је он један од узора хришћанина и научника, али и једноставног, достојног човека, који је успео да испуни свој високи животни дуг.

Вечан молитвени спомен Ивану Чароти, који је срце предао Цркви, Белорусији и Србији!

РЕФЕРЕНЦЕ

Криштапович, Лев. 2026. „Мыслитель русского мира (Памяти Ивана Алексеевича Чароты посвящается)". *Жизнь и деятельность Ивана Чароты (1952–2024)*, 113–125. Белград: Институт политических исследований. DOI: 10.18485/ips_zhdi_charota.2026.ch5.

Лазаревич, Даяна. 2026. „По следам академика Ивана А. Чароты (1952–2024) – православного славянофила и основателя белорусско белорусско-сербских научных связей". *Жизнь и деятельность Ивана Чароты (1952–2024)*, 75–93. Белград: Институт политических исследований. DOI: 10.18485/ips_zhdi_charota.2026.ch3.

Милошевич, Зоран. 2026. „Славянофильство и сербофилия в творчестве Ивана А. Чароты". *Жизнь и деятельность Ивана Чароты (1952–2024)*, 55–74. Белград: Институт политических исследований. DOI 10.18485/ips_zhdi_charota.2026.ch2.

Савић, Александра (прир.). 2026. *Живот и дело Ивана Чароте – зборник радова са Међународне научне конференције одржане 22. јуна на Институту за политичке студије у Београду*. Београд: Институт за политичке студије.

Шевченко, Кирилл. 2026. „Трансформация белорусской идентичности в контексте глобализации в оценках белорусского учёного-слависта, академика Сербской академии наук и искусств, профессора И. А. Чароты (1952–2024)". *Жизнь и деятельность Ивана Чароты (1952–2024)*, 97–111. Белград: Институт политических исследований. DOI: 10.18485/ips_zhdi_charota.2026.ch4.

** Овај рад је примљен 26. јуна 2026. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 3. августа 2026. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Политичка ревија* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или на енглеском језику.

Часопис се објављује четири пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. фебруар, 1. мај, 1. август и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Радови за издања часописа прилажу се путем Asistent система СЦИндекса путем креирања персоналног налога аутора, прилагања датотеке и уноса тражених метаподатака о раду. Платформа часописа доступна је на следећем линку: https://aseestant.ceon.rs/index.php/polrev/index.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву о ауторству. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: https://www.ips.ac.rs/uputstvo-za-autore.php?id=4.

Сви пријављени радови проверавају се на плагијаризам или аутоплагијаризам.

Аутори су у обавези да, уз (пожељно) институционалну имејл адресу коју достављају у тексту рукописа у фусноти уз име и презиме, доставе и своје ORCID бројеве.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких*

резултата истраживања.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

УПОТРЕБА СОФТВЕРА ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ (AI)

Различити облици Chat box-а и други облици софтвера вештачке интелигенције не могу бити (ко)аутори радова који се прилажу на разматрање, нити може као аутор бити цитиран у одељку Референце. Ови алати се могу користити само за стилистичке дораде језика, не и за писање делова рада, а аутори који их користе су у обавези да назначе сврху употребе оваквих алата. Употреба AI алата у истраживањима на основу којих је рад настао мора бити научно оправдана и детаљно описана у одељку Метод или аналогном делу тела рада. Поред одељка Метод рада, најприкладније место у раду где се те информације наводе јесте крај тела рада (непосредно пре одељка Референце). Опис употребе AI у одељку Метод је неопходан када је реч о атипичном коришћењу или граничним (контра)индикацијама за употребу AI алата. Детаљан опис подразумева да се мора навести назив AI алата, датум приступа, коришћени упит (prompt) и сврха употребе.

Аутори могу користити AI алате искључиво за креирање AI-потпомогнутог, али не и AI-генерисаног садржаја. То практично значи да је употреба AI алата допуштена само за ограничене језичке и техничке интервенције у тексту рукописа:

- исправку граматике и правописа,
- стилско дотеривање ауторског текста,
- помоћ при форматирању,
- техничку асистенцију.

Забрањено је користити AI алате за:

- генерисање већег дела садржаја рукописа,

• креирање научних идеја, података, резултата или интерпретација,

• едитовање слике, табела или графикона (укључујући графичке сажетке), података или референци.

Недвосмислено утврђена недопуштена употреба AI за последицу ће имати одбијање, исправку или повлачење рада.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Политичка ревија* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему (аутор година, страница) у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на латиничном писму.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Subotić 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Subotić, Momčilo. 2010. *Politička misao srbistike*. Beograd: Institut za političke studije.

(Subotić 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics.* New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име и презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Stojanović, Đorđe, i Živojin Đurić. 2012. *Anatomija savremene države*. Beograd: Institut za političke studije.

(Stojanović i Đurić 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име и презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Milisavljević, Bojan, Saša Varinac, Aleksandra Litričin, Andrijana Jovanović, i Branimir Blagojević. 2017. *Komentar Zakona o javno-privatnom partnerstvu i koncesijama: prema stanju zakonodavstva od 7. januara 2017. godine*. Beograd: Službeni glasnik; Pravni fakultet.

(Milisavljević i dr. 2017)

Уредник/приређивач/преводилац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ur.”, „prev.” „prir.”, „ed.”, „eds.”

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism.* New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser *et al.* 2017)

Lazarević, Andrijana, i Dušan Radujko, prir. 2023. *Arčibald Rajs: Život, reč, nasleđe*. Beograd: Institut za političke studije.

(Lazarević i Radujko 2023)

<u>Поглавље у зборнику</u>

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља”. У *Наслов*, ур. име и презиме, број страна на којима се налази

поглавље. Место издања: издавач. DOI број.

Vučićević, Dušan, i Milan Jovanović. 2015. „Reforma izbornog sistema u Srbiji: prepreke i perspektive". U *Teorija racionalnog izbora u Srbiji*, ur. Đorđe Stojanović i Dušan Pavlović, *Srpska politička misao*, posebno izdanje, 87–119. DOI: 10.22182/spm.specijal2015.4.

(Vučićević i Jovanović 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. "Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism". In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23–46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка". *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Arsić, Katarina. 2024. „Ugovor o zabrani nuklearnog oružja – položaj, primena i značaj". *Srpska politička misao* 89 (4): 47–68. DOI: 10.5937/spm86-51046.

(Arsić 2024, 49–52)

Ellwood, David W. 2018. "Will Brexit Make or Break Great Britain?" *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. DOI: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка". *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Avakumović, Marijana. 2019. „Platni razredi – 2021. godine". *Politika*, 8. decembar 2019: 9.

(Avakumović 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка". Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. "In Texas, Ad Heats Up Race for Governor". July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije [MEIRS]. 2018. *Vodič za korišćenje EU fondova u Srbiji*. Beograd: Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije.

(Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije [MEIRS] 2018) – *прво навођење*

(MEIRS 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „čl.", „st.", „t.", „Art." „para." и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила" и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije", br. 98/06.

(Ustav Republike Srbije 2006, čl. 33)

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja

[ZOSOV], „Službeni glasnik Republike Srbije", br. 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019 i 27/2018 – dr. zakon.

(ZOSOV 2019, čl. 17, st. 4)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта". *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. "Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada". *The New York Times*. https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institut za političke studije [IPS]. n.d. „Predavanje dr Fridriha Romiga". *Institut za političke studije*. Poslednji pristup 10. oktobar 2018. https://lux-dog.com/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/.

(Institut za političke studije [IPS], n.d.) – *прво навођење*

(IPS, n.d.) – *свако следеће навођење*

*Tanjug. 2*019. „Evropska svemirska agencija povećava fondove". *Tanjug*. 28. novembar 2019. http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182.

(Tanjug 2019)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Gaćinović, Radoslav. 2018. *Mlada Bosna*, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje. Beograd: Evro Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Stepić, Milomir. 2012. „Srbija kao regionalna država: reintegracioni geopolitički pristup". *Nacionalni interes* 14 (2): 9–39. DOI: 10.22182/ni.1422012.1.

Stepić, Milomir. 2015. „Pozicija Srbije pred početak Velikog rata sa stanovišta Prvog i Drugog zakona geopolitike". U *Srbija i geopolitičke prilike u Evropi 1914. godine*, ur. Milomir Stepić i Ljubodrag P. Ristić, 55–78. Lajkovac: Gradska biblioteka; Beograd: Institut za političke studije.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абецедном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецеде која се користе и у библиографској парентези.

Gaćinović, Radoslav. 2018a. „Vojna neutralnost i budućnost Srbije". *Politika nacionalne bezbednosti* 14 (1): 23–38. DOI: 10.22182/pnb.1412018.2.

Gaćinović, Radoslav. 2018b. *Mlada Bosna*, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje. Beograd: Evro Book.

(Gaćinović 2018a, 25), (Gaćinović 2018b)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Stojanović, Đorđe. 2016. „Postmodernizam u društvenim naukama: stanje paradigme". U „Postmodernizacija srpske nauke: politika postmoderne / politika posle postmoderne", ur. Đorđe Stojanović i Miško Šuvaković, *Srpska politička misao*, posebno izdanje: 5–35. DOI: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Stojanović, Đorđe, i Živojin Đurić. 2012. *Anatomija savremene države*. Beograd: Institut za političke studije.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абецедном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Презиме на латиничном писму и годину издања ставити у заграду након навођења презимена као интегралног дела реченице, а број стране на крају реченице у заграду.

Према мишљењу Суботића (Subotić 2010), „ …” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди…”

2) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу на ћириличном писму.

(видети Knežević 2014, 153)

(Stepić 2015; упоредити Knežević 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” презиме аутора, годину и број стране

секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том 'неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере'" (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић і Stojadinović 2018, 47).

Ђурић, Живојин, і Miša Stojadinović. 2018. „Држава і neoliberalni modeli urušavanja nacionalnih političkih institucija". *Srpska politička misao* 62 (4): 41–57. DOI:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.

(Stepić 2015, 61; Knežević 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Stepić 2012, 2015) ili (Stepić 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(D. Subotić 2010, 97), (M. Subotić 2010, 302)

Subotić, Dragan. 2010. „Novi javni menadžment u političkom sistemu Srbije". *Politička revija* 23 (1): 91–114. DOI: 10.22182/pr.2312010.5.

Subotić, Momčilo. 2010. „Vojvodina u političkom sistemu Srbije". *Politička revija* 23 (1): 289–310. DOI: 10.22182/pr.2312010.15.

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: A4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27 cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

Име и презиме другог аутора**

** Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА***

*** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом 3) исказ захвалности.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова. **Поднаслове** навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике централним поравнањем написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикона/слике централним поравнањем навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- навести референце на латиници и страним језицима по абецедном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;

- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author[*]

[*] Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

Second Author[**]

[**] Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

TITLE[***]

[***] Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data: 1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи, резимеа и насловница књига.

Форматирање приказа

Текст приказа поделити у **две колоне**. Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; 3) исказ захвалности.

Испод наслова **поставити слику предње корице**;

Испод слике предње корице навести податке о књизи према следећем правилу:

Име и презиме. Година издања. Наслов. Место издања: издавач, број страна.

Текст приказа обрадити у складу са општим смерницама о обради текста.

Детаљно упутство о цитирању и форматирању можете пронаћи на интернет презентацији часописа: https://www.ips.ac.rs/uputstvo-za-autore.php?id=4.

AUTHOR GUIDELINES

The academic journal *Political Review* publishes articles that result from the latest theoretical and empirical research in the field of political science. Authors should refer mainly to the results of scientific research published in academic journals, primarily in political science journals.

Manuscripts should be submitted in Serbian (Cyrillic script) with a mandatory English translation, or in English.

The journal is published four times a year. The deadlines for submitting the manuscripts are February 1st, May 1st, August 1st and November 1st.

Two consecutive issues cannot contain articles written by the same author, whether single-authored or co-authored.

Papers are submitted to the Editorial Board by uploading them to the CEON platform using the following link: https://aseestant.ceon.rs/index.php/polrev/index.

Authors are obliged to submit a signed and scanned declaration of authorship when submitting their works. The declaration form can be downloaded from the journal's website: https://www.ips.ac.rs/uputstvo-za-autore.php?id=4.

All submitted manuscripts are checked for plagiarism or auto-plagiarism.

Authors are required to provide their ORCID numbers along with their (preferably) institutional email addresses, which they include in the manuscript text in a footnote alongside their names and surnames.

Research articles can have up to 40,000 characters with spaces, including footnotes. When counting the characters leave out the reference list. Exceptionally, a monographic study can be larger in scope in accordance with the provisions of *the Rulebook on procedure, method of evaluation, and quantitative presentation of scientific research results.*

Reviews can have up to 15,000 characters with spaces.

Book reviews can have up to 10,000 characters with spaces.

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) SOFTWARE

Various forms of chat boxes and other artificial intelligence software cannot be (co)authors of the papers under consideration, nor can it be cited as an author in the References section. These tools can only be used for stylistic language editing, not for writing sections of the paper, and authors who use them are obliged to specify the purpose of using such tools. The use of AI tools in the research on which the paper is based must be scientifically justified and described in detail in the Methods section or an analogous part of the body of the paper. In addition to the Methods section, the most appropriate place in the paper to provide this information is at the end of the body of the paper (immediately before the References section). A description of the use of AI in the Methods section is necessary when it comes to atypical use or borderline (contra)indications for the use of AI tools. A detailed description implies that the name of the AI tool, the date of access, the query used (prompt) and the purpose of use must be stated.

Authors may use AI tools exclusively to create AI-assisted, but not AI-generated content. This practically means that the use of AI tools is permitted only for limited linguistic and technical interventions in the text of the manuscript:

- grammar and spelling correction,
- stylistic refinement of the author's text,
- formatting assistance,
- technical assistance.

It is prohibited to use AI tools for:

- generating a large part of the content of the manuscript,
- creating scientific ideas, data, results or interpretations,

• editing images, tables or graphs (including graphical summaries), data or references.

Unequivocally established impermissible use of AI will result in rejection, correction or withdrawal of the work.

CITING AND REFERENCING

The journal *Political Review* uses a partially modified Chicago style of citation (17th edition of the *Chicago Manual of Style*), which implies specifying bibliographic parentheses (brackets) according to the (author year, page) system in the text, as well as a list of references with full bibliographic data after the text of the paper.

Data in bibliographic parentheses and the list of references should be written in Latin script.

Below are the rules and examples for citing the bibliographic information in the reference list and in the text. For each type of source, a citation rule is given first, followed by an example of citation in the reference list and bibliographic parenthesis.

The bibliographic parenthesis is usually set off at the end of the sentence, before the punctuation mark. It contains the author's surname, the year of publication, and page numbers pointing to a specifically contextual page or range of pages, as in the following example: (Mearsheimer 2001, 15–17).

Books

Books with one author

Surname, Name. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics.* New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Books with two or three authors

Surname, Name, and Name Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Brady, Henry E., and David Collier. 2010. *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards.* Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

(Brady and Collier 2010, 211)

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchal and Putman 1998)

Books with four or more authors

Surname, Name, Name and Surname, Name and Surname, and Name and Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen [Pollitt *et al.*]. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

(Pollitt *et al.* 2005)

Editor(s) or translator(s) in place of the author(s)

Surname, Name, Name and Surname, ed. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy [Kaltwasser *et al.*], eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism.* New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser *et al.* 2017)

<u>Chapter in an edited book</u>

Surname, Name. Year of publication. "Title of the chapter". In *Title*, ed. Name Surname, pages range. Place of publication: Publisher. DOI.

Lošonc, Alpar. 2019. "Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism". In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23–46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Journal Articles

Regular issue

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article". *Journal* Volume, if available (issue): page range. DOI.

Ellwood, David W. 2018. "Will Brexit Make or Break Great Britain?" *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. DOI: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018)

Newspapers and magazines

Signed articles

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article". *Newspaper/Magazine* Date: page range.

Clark, Phil. 2018. "Rwanda's Recovery: When Remembrance is Official Policy". *Foreign Affairs*, January/February 2018: 35–41.

(Clark 2018)

Unsigned articles

Title of the newspaper/magazine. Year of publication. "Title of the article". Date: page range.

New York Times. 2002. "In Texas, Ad Heats Up Race for Governor". July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Corporate Author

Name of the corporate author [acronym if needed]. Year of publication. *Title of the publication*. Place of publication: Publisher.

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015.* Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *The first in-text citation*

(ISO 2019) – *Second and all subsequent citations*

Legal and Public Documents

Sections, articles, or paragraphs can be cited in the parentheses. They should be appropriately abbreviated.

Constitutions and laws

The title of the legislative act [acronym if needed], "Official Gazette of the state" and the number of the official gazette, or the webpage and the date of last access.

The Constitution of the Republic of Serbia, "Official Gazette of the Republic of Serbia", No. 98/06.

(The Constitution of the Republic of Serbia, Art. 33)

The Law on Foreign Affairs [LFA], "Official Gazette of the Republic of Serbia", No. 116/2007, 126/2007, and 41/2009.

(LFA 2009, Art. 17)

Succession Act [SA], "Official Gazette of the Republic of Croatia", No. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, and 33/15 and 14/19.

(SA 2019, Art. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Legislative acts of the European Union

The title of the legislative act, the number of the official gazette, the publication date, and the number of the page in the same format as on the *EUR-lex* website: https://eur-lex.europa.eu/homepage.html.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Web sources

Surname, Name, or name of the corporate author [acronym]. Year of publication or n.d. – if the year of publication cannot be determined. "The name of the web page". *The name of the website*. Date of creation, modification, or the last access to the web page, if the date cannot be determined from the source. URL.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. "Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada". *The New York Times*. https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institute for Political Studies [IPS]. n.d. "The 5th International Economic Forum on Reform, Transition and Growth". *Institute for Political Studies*. Last accessed 7 December 2019. http://www.ips.ac.rs/en/news/the-5th-international-economic-forum-on-reform-transition-and-growth/.

(Institute for Political Studies [IPS] n.d.) – *First in-text citation*

(IPS n.d.) – *Second and every subsequent citation*

Associated Press [AP]. 2019. "AP to present VoteCast results at AAPOR pooling conference". *Associated Press*. May 14, 2019. https://www.ap.org/press-releases/2019/ap-to-present-vo-

tecast-results-at-aapor-polling-conference.

(AP 2019)

Special cases of referencing

Citing editions other than the first

Surname, Name. Year of publication. *Title*, edition number. Place of publication: Publisher.

Bull, Hedley. 2012. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 4th edition. New York: Columbia University Press.

(Bull 2012)

Multiple sources of the same author

1) *Multiple sources by the same author* should be arranged chronologically by year of publication in ascending order.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics.* New York: W. W. Norton & Company.

Mearsheimer, John J. 2010. "The Gathering Storm: China's Challenge to US Power in Asia". *The Chinese Journal of International Politics* 3 (4): 381–396. DOI: 10.1093/cjip/poq016.

2) *Multiple sources by the same author from the same year* should be alphabetized by title, with lowercase letters attached to the year. Those letters should be used in parenthetical citations as well.

Walt, Stephen M. 2018a. *The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

(Walt 2018a)

Walt, Stephen M. 2018b. "Rising Powers and the Risk of War: A Realist View of Sino-American Relations". In *Will China's Rise be Peaceful: Security, Stability and Legitimacy*, ed. Asle Toje. 13–32. New York: Oxford University Press.

(Walt 2018b)

3) *Single-authored sources precede multiauthored sources beginning with the same surname* or written by the same person.

Pollitt, Christopher. 2001. "Clarifying convergence. Striking similarities and durable differences in public management reform". *Public Management Review* 3 (4): 471–492. DOI: 10.1080/14616670110071847.

Pollit, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

4) *Multiauthored sources with the same name and surname* as the first author should continue to be alphabetized by the second author's surname.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Special cases of parenthetical citation

Exceptions to the rule of placing the parenthetical citation at the end of a sentence

1) If the *author is mentioned in the text*, even if used in a possessive form, the year must follow in parenthesis, and page numbers should be put in the brackets at the end of the sentence.

For the assessment, see Kaltwasser *et al*. (2017) ... (112).

According to Ellwood (2018) … (7).

2) When *quoting directly*, if the name of the author precedes the quotation, the year and page numbers must follow in parenthesis.

Mearsheimer (2001, 28) claims that: "...".

3) When *using the same source multiple times in one paragraph*, the parenthetical citation should be placed either after the last reference (or at the end of the paragraph, preceding the final period) if the same page (or page range) is cited more than once, or at the first reference, whereas the subsequent citations should only include page numbers.

Do not use *ibid* or *op. cit.* with repeated citations.

Using brief phrases such as "see", "compare" etc.

Those phrases should be enclosed within the parenthesis.

(see: Ellwood 2018)

Using secondary source

When using a secondary source, the original source should be cited in parenthesis, followed by "quoted/cited in" the secondary source. The reference list should only include the secondary source.

"Its authority was greatly expanded by the constitutional revision of 1988, and the Court of Arbitration can now be regarded as a 'genuine constitutional court'" (De Winter and Dumont 2009, 109 cited in: Lijphart 2012, 39–40).

Lijphart, Arend. 2012. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, 2nd edition. New Haven & London: Yale University Press.

Multiple sources within the same parentheses

1) When *multiple sources* are cited, they should be separated by semicolons.

(Mearsheimer 2001, 34; Ellwood 2018, 7)

2) When *multiple sources by the same author*, but published in different years are cited, the name of the author is cited only the first time. The different years are separated by commas or by semicolons where page numbers are cited.

(Mearsheimer 2001, 2010) or (Mearsheimer 2001, 15–17; 2010, 390)

3) When *different authors share the same surname*, in-

clude the first initial in the parenthesis.

(M. Chiti 2004, 40), (E. Chiti 2004, 223)

Chiti, Edoardo. 2004. "Administrative Proceedings Involving European Agencies". *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 219–236.

Chiti, Mario. 2004. "Forms of European Administrative Action". *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 37–57.

TEXT FORMATTING

General guidelines for writing the manuscript

The manuscript should be written in Word, in the following manner:

- Paper size: A4;
- Margins: Normal 2.54 cm;
- Use Times New Roman font (plain letters) to write the text, unless specified otherwise;
- Line spacing: 1.5;
- Footnote line spacing: 1;
- Title font size: 14 pt;
- Subtitles font size: 12 pt;
- Text font size: 12 pt;
- Footnote font size: 10 pt;
- Tables, charts and figures font size: 10 pt;
- Use Paragraph/Special/First line at 1.27 cm;
- Text alignment: Justify;
- Font color: Automatic;
- Page numbering: Arabian numerals in lower right corner;
- Do not break the words manually by inserting hyphens to continue the word in the next line;
- Save the manuscript in the .doc format.

Research article manuscript preparation

The manuscript should be prepared in the following manner:

Name and surname of the first author*

* Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

Name and surname of the second author**

** Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

TITLE OF THE PAPER***

*** Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data: 1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.

Abstract

Abstract, within 100–250 words range, contains the subject, aim, theoretical and methodological approach, results and conclusions of the paper.

Keywords: Below the abstract, five to ten **key words** should be written. Key words should be written in roman font and separated by commas.

The manuscript can have maximally three levels of subtitles. **Subtitles** should not be numbered. They should be used in the following manner:

FIRST LEVEL SUBTITLE

Second level subtitle

Third level subtitle

Tables, charts, and figures should be inserted in the following manner:

- Above the table/chart/figure, center the name of the Table, Chart or Figure, an Arabic numeral, and the title in Times New Roman font;

- Below the table/chart/figure, the source should be cited in the following manner: 1) if the table/chart/figure is taken from another source, write down *Source:* and include the parenthetical citation information of the source; or 2) if the table/chart/figure is not taken from another source, write down *Source: Author*.

Use in-text references according to *Citing and referencing*.

Use the footnotes solely to provide remarks or broader explanations.

REFERENCES

References should be listed after the text of the paper, before the Resume in the following manner:

- the first line of each reference should be left indented, and the remaining lines should be placed as hanging by 1.27 cm using the option Paragraph/Special/Hanging;
- all the references should be listed together, without separating legal acts of archives;
- the references should not be numbered;
- list only the references used in the text.

After the reference list, write the name and surname of the author, the tile of the paper and resume in Serbian in the following manner:

Име и презиме првог аутора*

(Name and surname of the first author in Serbian)

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

(Affiliation in Serbian)

Име и презиме другог аутора**
(Name and surname of the second author in Serbian)
** Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:
Установа запослења
(Affiliation in Serbian)

НАСЛОВ РАДА***
(TITLE OF THE PAPER IN SERBIAN)

*** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом 3) исказ захвалности.

Резиме

(Resume in Serbian)

Resume (Резиме) up to 1/10 length of the paper contains the results and conclusions of the paper which are presented in greater scope than in the abstract.

Keywords (Кључне речи): Keywords should be written in Times New Roman font and separated by commas.

Review preparation

A review should be prepared in the same manner as the research article, but leaving out the abstract, keywords, resume, or book cover.

Book review preparation

When writing book reviews, split the text into **two columns**. Book reviews should be prepared in the following manner:

Name and surname of the author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

TITLE OF THE BOOK REVIEW**

** Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data: 1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.

Below the title **place the image of the front cover**;

Below the image of the front cover list the book details according to the following rule:

Name and surname of the author. Year of publication. *Title of the book*. Place of publication: Publisher, total number of pages.

The text of the book review should be prepared following the guidelines of the research article preparation.

Detailed instructions on citation and formatting can be found on the journal's website: https://www.ips.ac.rs/uputstvo-za-autore.php?id=4.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензената је да доприносе очувању високог квалитета нашег часописа. Радови подлежу двострукој рецензији, а рецензије су анонимне у оба смера.

Захтев за израду рецензије достављају се преко СЦИндекс Asistent система. Рок за прихватање/одбијање рецензирања је седам дана од пријема захтева, а за саму израду рецензије две недеље од пријема захтева. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публиковању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

Приликом израде рецензија, забрањена је употреба Chat box-ова и других софтвера вештачке интелигенције.

Рецензентима је забрањено учитавање поднетих рукописа, будући да је реч о поверљивом материјалу, у јавне AI сервисе.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review : часопис за политикологију, политичку социологију, комуникологију и примењену политику / главни и одговорни уредник Александра Мировић Јанковић. - [Штампано изд.]. - Год. 1, бр. 1 (2002)- . - Београд : Институт за политичке студије, 2002- (Инђија : Комазец). - 24 cm
Четири пута годишње.
Је наставак: Političke sveske = ISSN 0554-5226.
Друго издање на другом медијуму:
Политичка ревија (Online) = ISSN 1452-175X

ISSN 1451-4281 = Политичка ревија

COBISS.SR-ID 105060364

03
2026

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

ОДБРАНА И БЕЗБЕДНОСТ ПРЕД ИЗАЗОВИМА МОДЕРНИЗАЦИЈЕ

Драган Станар

Слађана Ћурчић

Вељко Благојевић

Горан Топаловић, Филип Отовић Вишњић

ГЕОПОЛИТИКА – АКТЕРИ, УЛОГЕ, ИНСТРУМЕНТИ

Наташа Пајић

Хамза Мохамед Абдала Баит Елмал

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Александра Савић

Војислав Гавриловић

Александар Југовић

Габријела Грујић

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ И НАУЧНА ПОЛЕМИКА

Дубравка Стајић

Александар В. Корољ

ISSN 1451-4281 UDK 32 Година (XXXIV) XXVI vol. 89 број 3/2026

ISSN 1451-4281